

SoBiAD

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ

HUKUK ve İKTİSAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (Online)

ISSN: 2146-0817

Yıl: 2023 Cilt: 15 Sayı: 2

Amaç ve Kapsam

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) tarafından Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Sadece Türkçe makaleler yayın için kabul edilmektedir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) içerisinde Ekonomik Kamu Hukuku, Regülasyon İktisadı, Mülkiyet Hakları İktisadı, Kurumsal İktisat, Kamu Tercih, Anayasal İktisat, Sosyal Sermaye, Vergi Hukuku, Suç Ekonomisi, Yolsuzluğun Politik İktisadı, Çevre Ekonomisi ve Çevre Hukuku, vb. alanlarında yazılmış makalelere yer verilir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi'nin amacı Hukuk ve İktisat Yaklaşımı (Law and Economics Approach) alanındaki çalışmaların ülkemizde yaygınlaşmasına hizmet etmektir. Hukuk ve İktisat Yaklaşımı genel olarak iktisat bilimindeki temel araçları, varsayımları ve metodolojiyi kullanarak formel ve informel kuralları ve kurumları inceleyen bir inter-disipliner (multi-disipliner) araştırma alanıdır.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir.

Ücretsiz Yayın

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD)'nde makale yayınlanması için yazarlardan hiçbir ücret talep edilmemektedir.

Yazarların Sorumlulukları

Yazarların makalelerini dergi web sayfasında sunulan yazım kurallarına ve örnek şablona göre hazırlamaları gerekir. Yazarların, hakem raporlarında belirtilen düzeltmeleri zamanında yapmaları beklenir.

Etik İlkeler

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), yer alan etik görev ve sorumluluklarda Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından kabul edilen ve yayınlanan ilkeler benimsenmektedir. Yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- Yazılar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara referans vermiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir.

- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmaları olduğunu garanti etmelidir.
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdır.

Hakemlik Süreci

Makaleler, hakemler tarafından altı ölçüt –bazı ölçütlerin belirli türdeki bildirilere uygulanamaması halinde daha az- dikkate alınarak değerlendirilir. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve kabul sırası dikkate alınarak uygun görülen sayıda yayımlanır. Makaleler yayınlanmadan önce turnit-in ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir.

Telif Hakları

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), bünyesinde yayınlanan yazıların fikirlerine resmen katılmaz, basılı ve çevrimiçi sürümlerinde yayınladığı hiçbir ürün veya servis reklamı için güvence vermez. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarla birlikte gönderilen resim, şekil, tablo vb. unsurların özgün olması ya da daha önce yayınlanmış iseler derginin hem basılı hem de elektronik sürümünde yayınlanabilmesi için telif hakkı sahibinin yazılı onayının bulunması gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD), yazarlardan devraldığı ve derginin çevrimiçi (online) sürümünde yayınladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel açık erişimin (open access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte tersi belirtilmediği sürece) Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) Lisansı aracılığıyla bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için alınması gereklidir.

Yazarlar yazılarının bütün yayın haklarını derginin yayıncısı Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD)'ne devrettiklerini kabul ederler. Yayınlanan içeriğin (yazı ve görsel unsurlar) telif hakları dergiye ait olur. Dergide yayınlanması uygun görülen yazılar için telif ya da başka adlar altında hiçbir ücret ödenmez ve baskı masrafı alınmaz; ancak ayrı baskı talepleri ücret karşılığı yerine getirilir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) aşağıdaki indexing/abstracting servislerinde kayıtlıdır.

| Index Copernicus | Sobiad Atif Dizini | Academic Research Index | AJIndex | InfoBase Index | Jurix | Directory of Research Journals Index | CiteFactor | JournalGuide | Index of Academic Documents |

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) ayrıca TÜBİTAK- ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) çerçevesinde DergiPark'ta kayıtlıdır.

EDİTÖR KURULU

Prof.Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye, (Editör)
Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Doğan Bakırtaş, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hülya Derya, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Mehtap Tunç, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Serdar Yay, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Dr. Billur Güner Cohen, Loyala University, Maryland, USA

DERGİ SEKRETERYASI

Dr. Servet Taşdelen, Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye

İLETİŞİM

sobiadsosres@gmail.com

SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

DEMOKRASİ ve KAKİSTOKRASİ Demokrasi'ye 10 Eleştiri: Demokrasi Neden İyi Bir Rejim Değildir?

DEMOCRACY and KAKISTOCRACY 10 Criticisms on Democracy: Why Democracy Is Not a Good Regime?

Coşkun Can AKTAN

130-145

Araştırma Makalesi

AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER YÖNTEMİNE GÖRE TÜRK KİMYA SEKTÖRÜNÜN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ KARŞISINDAKİ REKABET GÜCÜNÜN ANALİZİ

ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF THE TURKISH CHEMICAL SECTOR AGAINST THE EUROPEAN UNION COUNTRIES ACCORDING TO THE REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE METHOD

Ebru UNAT

146-170

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME VE GELİR DAĞILIMINDAKİ İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP WITH ECONOMIC GROWTH AND INCOME DISTRIBUTION IN TURKEY

Ceydanur AYAN & Ayşe DURGUN KAYGISIZ

171-186

Araştırma Makalesi

GÖÇMEN KAÇAKÇILIĞI SUÇUNUN HUKUKİ YÖNLERİNİN ARAŞTIRILMASI

INVESTIGATION OF THE LEGAL ASPECTS OF THE IMMIGRANT SMUGGLING CRIME

Fereshteh SHADEMANPOOR

187-205

Araştırma Makalesi

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE KAMUSAL HİZMETLER VE BU HİZMETLERİN FİNANSMANI

PUBLIC SERVICES AND FINANCING OF THESE SERVICES IN PRE-ISLAMIC TURKIC STATES

Berat Kürşat AKGÖL & Hakan AY

206-229

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DEMOKRASİ ve KAKİSTOKRASİ

Demokrasi'ye 10 Eleştiri: Demokrasi Neden İyi Bir Rejim Değildir?*

Coşkun Can AKTAN¹

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Öz

Demokrasi bugün dünyanın her tarafında bir ideal olarak umut bağladıkları, inandıkları ve kutsadıkları bir rejim olsa da demokrasi teorisi ve felsefesi bize “gerçek” demokrasinin bir imkânsız ideal olduğunu anlatmaktadır. Bu yazıda demokrasi teorisi ve felsefesine eleştirilerimizi 10 başlık altında toplayacağız. Demokrasinin “kakistokrasi”ye dönüşmesinin kaçınılmaz olduğu üzerinde durarak demokrasiye alternatif bir rejim olarak “demarşi” konusunda açıklamalar yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Kakistokrasi, Anokrasi, Otokrasi, Demarşi

Alan Tanımı: Siyaset Bilimi, Kamu Tercih

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayım etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ccan.aktan@deu.edu.tr

Atf (APA): Aktan, C. C. (2023), Demokrasi ve Kakistokrasi, Demokrasi'ye 10 Eleştiri: Demokrasi Neden İyi Bir Rejim Değildir?, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 15 (2): 130-145., <https://doi.org/10.53881/hiad.1311371>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

DEMOCRACY and KAKISTOCRACY

10 Criticisms on Democracy: Why Democracy Is Not a Good Regime?

Abstract

Although democracy is a regime that people all over the world today desire and bless it as an ideal and hope, the theory and philosophy of democracy tells us that "true" democracy is an impossible ideal. In this article, we will gather our criticisms against democracy under 10 headings. Emphasizing that it is inevitable for democracy to turn into "kakistocracy", "demarchy" proposal will be presented as an alternative regime to democracy.

Key Words: *Democracy, Kakistocracy, Anocracy, Autocracy, Demarchy*

JEL Codes: D7, D72, D79

I. GİRİŞ

Demokrasinin başarısızlığının temeli seçilenlerin kalitesiz ve liyakatsiz olmalarından ziyade onları seçen insanların zaafiyeti ve acizliğidir. İdeal bir demokrasiyi başarmak için seçmenlerin doğru, sağlam, güvenilir ve tutarlı tercihte bulunmaları gerekir. Oysa millet dediğimiz kalabalık ya da çoğunluk (*Hoi Polloi*) pek çok nedenden ötürü irrasyonel tercihlerde bulunur. İlgisizlik, bilgisizlik, kayıtsızlık, sorumsuzluk, kararsızlık, miyopluk, unutkanlık, alışkanlık, bağımlılık, menfaatçilik, beleşçilik ve sair eğilimler sandıktan doğru ve optimal sonuçlar ortaya çıkmasını imkânsız kılar. Zihinsel yanılgılar ve insan zihnindeki bilinçsiz duygusal dalgalanmalar seçmenlerin akılcı seçimler yapmalarını engeller. Öte yandan, doğru ve dürüst ya da tam ve eksiksiz enformasyona sahip olsalar dahi seçmenlerin zihinsel işlem kapasiteleri, muhakeme ve muhasebe yetenekleri mükemmel olmadığından sandıktaki oyların bir kısmı defolu oylara dönüşür. Bu açıdan “demokrasinin başarısızlığı” kadar aynı zamanda “demokrasinin imkânsızlığı”ndan söz etmek yanlış olmaz. Demokrasinin ideal ve kusursuz olması için seçmen aklının ve iradesinin mükemmel olması gerekir ki, bu asla gerçekleşmeyecek bir durumdur.

Siyasal talep cephesinde seçmenler, siyasal arz cephesinde ise siyasetçiler yer alır. Siyasetçiler oy maksimizasyonu peşinde koşan, yalan-dolan, vaat, kandırma, ikna,

seçim rüşvetleri, algı yönetimi, zihin kontrolü, endoktrinasyon ve daha pek çok siyasi manipülasyon yol ve yöntemlerini kurnazca uygulayan siyasi aktörlerdir. Siyaset adı verilen oyunun ahlak ve erdemle birlikte yol arkadaşı olması imkânsız olmasa da oldukça zordur.

Özetle, demokrasi bugün dünyanın her tarafında bir ideal ve umut olarak insanların arzu ettikleri ve kutsadıkları bir rejim olsa da demokrasi teorisi ve felsefesi bize “gerçek” demokrasinin bir imkânsız ideal olduğunu anlatmaktadır.

II. DEMOKRASİ'YE 10 ELEŞTİRİ: DEMOKRASİ NEDEN İYİ BİR REJİM DEĞİLDİR?

Demokrasiyi koşulsuz, sorgusuz ve sualsiz ideal bir rejim olarak kabul eden zihinlere demokrasinin neden iyi ve doğru bir rejim olmadığını anlatabilmek için sade (yalın) bazı cümlelere ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Demokrasiye yönelik eleştirilerimi 10 ana başlıkta toplayarak özetlemeye çalışacağım.²

1. “Doğal bilgisizlik” (kör cahil, kara cahil, zır cahillerden oluşan cehalet) ve “rasyonel bilgisizlik” (rasyonel cehalet) demokrasiyi başarısız kılan ana sebeplerin başında gelir. Tahsil görmemiş cahiller tek sorun değildir; diplomalı cahiller de bilinçli ve/veya bilinçsiz olarak bilgisizliği tercih edebilirler. Eksik ve aksak enformasyondan, cehalet ya da bilgisizlikten optimal bir tercih ortaya çıkmaz.³

2. “İlgisizlik” demokrasinin başarısız olmasının ikinci sebebidir. Demokrasilerde her zaman “bedevacı seçmenler” (free rider) bulunur ve bunları tamamen siyasal katılıma dâhil etmek mümkün olmayabilir. Oy kullanmayan insanları kamusal mallardan dışlamak mümkün olmadığı için vatandaşların bir kısmı konforlarını bozmak istemeyebilir ve oy sandığına gitmeyebilirler; siyasete güvenini yitirmiş olan bir kısım vatandaş da “oy kullansam ne değişecek ki?” diye düşünüp siyasal katılımdan imtina edebilirler. Öte yandan siyasal katılım oranının yüksek olması aşağıda ifade edeceğimiz üzere seçmen iradesinin (millet iradesinin) doğru tecelli edeceği anlamına gelmez.

² Demokrasi eleştirileri konusundaki görüşlerimiz için bkz. Aktan, 2017.

³ Eksik ve aksak enformasyon konusunda bkz. Downs, 1957; Buchanan, 1983; Congleton, 1957; Aktan, 2015.

3. Demokrasi'nin çok önemli bir eksikliği "*irrasyonallite*"dir. Seçmenler rasyonellikten uzak tercihlerde bulunabilirler. Her seçim sandığı onlarca zihinsel sapma ve yanılğılardan (cognitive bias) ve zihinsel kısa yollardan (heuristics) kaynaklanan akılsızlık, ahmaklık ya da aptallık ile dopdoludur.⁴

4. Demokrasilerde "*halk egemenliğı*" fikriyatı "*millet iradesi*" ile desteklenmeye çalışılan kuru bir yalandır. Millet iradesinin kendisi bir retorik, safsata, demagoji ve hurafedir.⁵ Eksik ve aksak bir irade sonuçta seçime dayalı patolojik bir demokrasi ortaya çıkarır, daha fazlasını beklemek gerçekçi değildir. "*Millet iradesi*" ya da "*milli irade*", "*milletçilik*" adı verilen ideolojinin kutsadığı kavramlardır. Milletçilik, popülizm ve paternalizmden beslenen bir ideolojidir.

5. "*Halkın kendi kendini yönetmesi*" olarak tanımlanan doğrudan demokrasi asla gerçekleşmesi mümkün olmayan bir "*distopya*" yani imkânsız idealdir. Halk kendi kendini yönet(e)mez; sadece kendisine sunulan eksik ve aksak enformasyon ile kendini yönetecek olan temsilcilerini seçer. "*Doğrudan demokrasi*" ütopyadır; pratikte var olan "*temsili demokrasi*"dir. Temsili demokrasi ise pek çok sorunlarla dolu bir "*sahne demokrasisi*" ya da "*sandık demokrasisi*"nden başka bir şey değildir.

6. Temsili demokrasi bir anlamda "*sahne demokrasisi*"dir; zira seçme ve seçilme hakkı göstermeliktir. Seçmenlere tanınan rol dört beş yılda bir sandığa gitmekten ibaret sembolik bir görevdir. Seçmenler adeta bir "*kukla*" ya da "*figüran*" olarak sandığa davet edilirler ve siyasal karar alma sürecinde aktif bir role sahip değildirler. Seçmenler gerçek manada temsilcilerini seçme hakkına bile sahip değildirler. Milletvekili ya da belediye başkanı olarak seçilecek olan kişileri esasen siyasi parti liderleri ve ona biat etmiş oligarşik zümre seçer.⁶ Seçilecek adayların belirlenmesinde partizanlık, nepotizm, kronizm gibi kayırmacılık ve kollamacılık yol ve yöntemleri yaygındır. Halk sadece önüne konulanları seçmeye davet edilir. Seçilme hakkı da aynı şekilde sahte, göstermelik ve adaletsizdir.

⁴ Politik irrasyonallite konusunda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Aktan, 2022.

⁵ Millet iradesi fikriyatının eleştirisi konusunda bkz. Aktan, 2022.

⁶ Bu durum siyaset bilimi kitaplarında "*lider despotizmi*", "*lider sultası*" ya da "*oligarşinin tunç yasası*" terimleri ile ifade edilmektedir. Alman sosyolog Robert Michels'e göre oligarşinin tunç yasası "belirli bir zümre"nin egemenliğı ifade eden bir organizasyon ya da yönetim biçimidir. Michels'in ünlü "*her kim bir organizasyondan söz ediyorsa oligarşi'den söz ediyor*" sözleri "oligarşinin tunç yasası" olarak adlandırılmıştır. Bkz. Michels, [1911] 1968:365.

Demokrasilerde temsilci ya da yönetici olmak konusunda “*fırsat eşitliği*” sözkonusu değildir.

Özetle tekrar altını çizerek ifade edelim ki, temsili demokrasilerde halkın temsilcilerini seçme yetkisi siyasi partilerin liderleri ve ona biat/itaat eden oligarşik parti meclisi tarafından gasp edilmiştir. Temsili demokrasilerde vekilleri (temsilcileri) aslında “*milletvekili*” değil “*lidervekili*” olarak adlandırmak daha doğru olur. Bu açıdan temsili demokrasi aslında bir yalan ve kandırmacadan başka bir şey değildir.

7.Demokrasilerde optimum “*oylama kuralı*” bulmak ve uygulamak da imkânsızdır. Literatürde Arrow paradoksu ya da Arrow imkânsızlık teoremi olarak da adlandırılan kuram ve oylama yöntemlerinin hiçbiri optimal bir seçim usulü anlamına gelmez. Oybirliği demokrasisi (consensual democracy) bir imkânsız idealdir; pratikte yaygın olan “*çoğunluk kuralı*” ise demokrasilerin çoğunluk derspotizmine dönüşmesine neden olur. Öte yandan muhtelif seçim ve oylama usülleri, hesaplama yöntemleri ve seçim barajları vs. hatırı sayılır derecede oy alan siyasal partilerin parlamento dışında kalabilmelerine neden olabilmektedir.⁷

8.Seçim ve oylama demokrasi için “*gerekli*” koşuldur, fakat “*yeterli*” koşul değildir. Demokrasinin gerçekleşebilmesi için diğer bazı koşulların (kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, iktidarın sınırlandırılması, şeffaflık, hesap verme sorumluluğu vs.) da oluşması gerekir. Bu koşulların gerçekleşmesi demokrasiyi “*patolojik demokrasi*” olmaktan kurtarır; yoksa demokrasiyi mükemmel yapmaz.

9.Demokrasinin başarısızlığının ana sebebi “*siyasal talep*” cephesindeki eksiklikler olmakla beraber “*siyasal arz*” cephesindeki eksiklikler de bir o kadar problemlidir. İrrasyonel seçim sonucunda bilgi, akıl, ahlak ve erdem dışlanmış olur; bunun yerine liyakatsiz ve ahlaksız siyasetçilere kapı aralanmış olur. Siyasetçiler “*toplumsal refahın maksimizasyonu*” ile değil, öncelikle “*oy maksimizasyonu*” ile ilgilenirler. Demokrasilerin yozlaşmasının sebebi bilgisiz, vasat, liyakatsiz ve ahlaksız siyasetçilerin seçilmesi ve devleti yönetme gücüne sahip olmalarıdır.

⁷ Sosyal Tercih ve Kamu Tercihi araştırma programları açısından seçim ve oylamanın analizi için bkz. Aktan, 2020a; 2020b.

10.Siyasetçiler bir kere gücü eline geçirdiklerinde bu gücü bırakmak istemeyebilirler; her türlü politik manipülasyonlara, politik manevralara ve ayak oyunlarına başvurarak herestetik⁸ sanatını icra etmeye başlarlar. Seçilmiş siyasetçiler bir sonraki seçim için daima avantajlı konumdadırlar ve siyasi rekabeti ortadan kaldıracak adımlar atabilirler. Demokrasilerde parasal gücü elinde bulunduran çıkar ve baskı gruplarının (burjuvazi, plütokrasi vb.) ve enformatik gücü elinde bulunduran medyokrasi'nin millet iradesini biçimlendirme, yönlendirme ve parlamentonun teşkilini şekillendirmeye çalışmalarını engellemek fevkalade zordur. Özetle, siyasal güç, bürokratik güç (örneğin judokrasi ya da jüristokrasi), enformatik güç, parasal güç odakları vs. demokrasiyi yozlaştıran etkenlerdir (Aktan,2022c).

III. DEMOKRASİ, KAKİSTOKRATİK BİR REJİMDİR...

Kakistokrasi eski Yunanca “kaka” (insan dışkısı) anlamına gelen bir kelimedenden türetilmiştir. Kakistokrasi, bilgi, ehliyet, liyakat, ahlak, erdem gibi değerlerin hiç birisine sahip olmayan “berbat” insanların yönetimde hâkim olduğu bir rejimi ifade eder. Kakistokrasiyi etimolojisini esas alarak “kötü/berbat” (kakos/kaka) bir yönetim olarak tanımlayabiliriz.

Kaka (Etimoloji)	
κακός (kakós)	= Kötü / Berbat
κακῶ (kaká)	= Dışkı / Pislik / Kaka

Kakistokrasi (Etimoloji)	
κακός (kakós)	+ Κράτος (Krátos)
κακῶ (kaká)	

Yukarıda ifade ettiğim üzere demokrasinin gerçek manası “milletin kendi kendini yönetmesi” ise bu aslında gerçekleştirilmesi asla mümkün olmayan bir ütopyadır.

⁸ Herestetik sanatı kaçınılmaz olarak dürüst siyasetçileri bile bir zaman sonra siyasi manipülasyonlar uygulamaya sevk edebilir. bkz. Aktan, 2022a, 2022b.

Doğrudan demokrasi adı verilen bir idealin gerçek dünyada hiçbir değeri ve karşılığı yoktur. Bu bakımdan demokrasi aslında bir “*imkânsız ideal*”dir.

Eğer demokrasiyi milletin temsilcileri aracılığıyla kendi kendini yönetmesini olarak tanımlıyorsak bunun gerçek dünyada bir karşılığı vardır ve bu hükümet şekli “*temsili demokrasi*” olarak adlandırılır. Bu anlamda demokrasinin bir ideal olarak benimsenmesi için milletin doğru bilgi ve doğru muhakeme ile doğru seçimler yapması gerekir. Oysa “*millet iradesi*” olarak kutsadığımız ve yüceltiğimiz kavram aslında bir hurafe, safsata ya da retorikten başka bir şey değildir. İlgisiz, bilgisiz, akılsız bir mübtezel kalabalığı oy kullanmaya davet ediyoruz ve sonra da sandıktan çıkan “*irrasyonallite*” yi “*milli irade*” olarak yüceltiyoruz. Bu olacak ya da kabul edilebilecek bir şey değildir! Gelişmiş, modern, medeni toplumlar olarak tanımadığımız ülkelerde bile seçmenlerin doğru, sağlam, güvenilir ve tutarlı seçimler yaptıklarını söyleyemeyiz. Demokrasinin her zaman “*trumpmania*” adı verilen kakistokrasiye dönüşmesi ihtimali vardır ve dünyanın dört bir yanında yapılan seçimler bunu bize fazlasıyla kanıtlamaktadır.

Özetle, millet iradesine dayalı millet egemenliğini ya da başka bir ifadeyle milletin kendi kendini yönetmesini savunan bir siyasi rejimi kutsamak, yüceltmek ve bir ideal olarak savunmaktan vazgeçmeliyiz.

Seçime dayalı demokrasilerde (electoral democracy) yaşanan patolojilerin ana nedeni “*irrasyonallite*”dir. Daha açık bir ifadeyle, ilgisiz, bilgisiz, akılsız bir seçmen topluluğunun (mübtezel kalabalık) iradesine değer verirsek ve güvenirsek o takdirde “*berbat*” yöneticilerin iş başına gelmesi kaçınılmaz olur.

Millet iradesini bir defa kutsamaya başladığımızda yanlışların ardı arkası kesilmez. Millet iradesi ile seçilmiş lider ve yöneticiler seçtikleri dört ya da beş yıl içerisinde sahip oldukları güç ve yetkileri sınırsızca ve keyfi bir şekilde kullanma eğiliminde olabilirler. “*İrrasyonallite*” gibi çok önemli bir sorunu unuturuz ve bu defa demokrasinin yozlaşmasını engellemek için bazı kural ve kurumların (kuvvetler ayrılığı, bağımsız yargı, şeffaflık, denetim, hesap verme sorumluluğu ve saire) gerekli olduğunu savunmaya başlarız. Hukuk devletinin ya da hukukun üstünlüğünü sağlayacak kural ve kurumların hepsi demokrasinin yaşayabilmesi için fevkalade önemlidir ve değerlidir. Bu değerleri bir ölçüde uygulama becerisine ya da kapasitesine sahip olan ülkelerde demokrasi ağır, aksak da olsa yürümeye devam eder. Diğerleri ise “*patolojik demokrasiler*” olarak berbat bir yönetim altında ilerlerler. ABD gibi demokratik kural ve

kurumların yerleştiği bir ülkede eğer *Trumpmania* adı verilen vakalar ortaya çıkabiliyorsa biz o zaman millet iradesine dayalı seçime dayalı demokrasileri fazlasıyla sorgulamak zorundayız. Dünyanın dört bir yanındaki patolojik demokrasilerin her biri bize aslında demokrasinin ne denli berbat bir rejim olduğunu çok açık olarak göstermektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasilerin ekseriyeti “sandık demokrasi”leridir ve bu ülkelerde demokrasinin yaşaması için asgari kurallar ve kurumlar da fonksiyonel işlerliğe sahip değildir.

Bir sandık açılır ve o sandıktan bir adam çıkar. O adam da kendisini milletin adamı olarak ilan eder. Millettin iradesi kutsanır ve yüceltilir. Ve millet iradesini temsil eden adam güç ve yetkilerini keyfice ve sınırsızca kullanır. Bir dönem yetmez, bir sonraki dönem tekrar seçilmek için popülist siyaset uygulamalarına başlanır. Demokratik kural ve kurumların hepsi işlemez ve çalışmaz hale getirilir. Hukuk devleti adeta katledilir. Hükümet kamusal fonlardan yaptığı harcamaları gizler, örtbas eder. İsraf ve savurganlıklar yaygınlaşır. Rüşvet ve yolsuzluklar artar. Bağımsız yargı ortadan kaldırılır, yüksek yargı organlarına siyasi lider ve iktidarı destekleyecek kişiler atanır. Bağımsız medya ortadan kaldırılır; devlet televizyonları iktidar yanlısı olarak yayın yapmaya başlar; iktidarı destekleyen medya da devlet fonları ile desteklenir; muhalif olanlar ise cezalandırılır. Konuşmak, yazmak, çizmek, eleştirmek muhtelif araçlarla kontrol altına alınır ve cezalandırılır. Demokrasi ağır adımlarla önce “*anokrasi*” ve sonra da “*otokrasi*” adı verilen rejime dönüşür. Despotizm, zorbalık ya da tiranlık olarak adlandırılan berbat rejimler demokrasi adı verilen bir rejim içerisinde yerleşir ve bir süre sonra mübtezel kalabalık özgürlüğünü, huzurunu ve refahını kaybeder.

IV. DEMOKRASİ: OLASILIKSIZLIK MI, İMKÂNSIZLIK MI?

Gerçek demokrasi mümkün müdür? Gerçek demokrasiyi hayata geçirmek olasılık dâhilinde midir, yoksa imkânsız mıdır? Olasılıksızlık (improbability) bir şeyin imkânsız olmadığını, fakat zor olduğunu; imkânsızlık (impossibility) ise bir şeyin yapılmasının ya da başarılmasının mümkün olmadığını anlatır. Demokrasi açısından bir değerlendirme yapacak olursa, gerçek demokrasi aslında gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir ideal ya da ütopya'dır. Gerçek demokrasi önceki bölümde açıklanan birçok faktör dolayısıyla bir imkânsızlıktır. Peki, gerçek demokrasiye doğru ilerlemek olasılığı var mıdır? Elbette vardır... Bugün medeni dünyada demokrasinin temel değerlerini inşa edebilmiş pek çok ülkenin olduğunu kabul etmek durumundayız. Gerçekçi olmak gerekirse “*gerçek*

demokrasi” olarak adlandırılmasa dahi en azından patolojik olmayan makul ve kabul edilebilir bir demokrasi olasılık dâhilindedir. Bugün demokrasi indeksleri yayınlayan muhtelif kurumların yaptığı şey aslında ülkelerin ideal demokrasinin temel kurumlarına ne kadar yakın ve uzak olduklarını ölçmekten ibarettir.⁹

V. DEMOKRASİ: MEMNUNİYET Mİ, MEMNUNİYETSİZLİK Mİ?

Demokrasinin Geleceği Merkezi (Centre for the Future of Democracy) tarafından yapılan bir araştırma demokrasiden duyulan memnuniyetsizliğin tüm zamanlarda global düzeyde ve özellikle gelişmiş demokrasilerde arttığını ortaya koymaktadır.¹⁰ Demokrasiden memnuniyetsizlikteki artış özellikle 2005'ten beri keskin bir yükselişe geçmiştir. 1990'larda Avrupa vatandaşlarının yaklaşık üçte ikisi, Kuzey Amerika, Kuzeydoğu Asya ve Avustralasya ülkelerindeki vatandaşlar demokrasiden memnundular, bugün ise çoğunluk demokrasiden memnun olmadıklarını beyan etmektedirler. Ancak tablonun tamamen olumsuz olduğunu söylemek da doğru olmaz. Birçok küçük, yüksek gelirli ülkelerde (İsviçre, Danimarka, Norveç, Hollanda ve Lüksemburg) demokrasiye yurttaş güveni hala devam etmektedir.

VI. DEMOKRASİNİN YENİDEN İNŞASI MÜMKÜN MÜ?

Şüphesiz demokrasinin yüzyüze bulunduğu sorunların bir kısmını ortadan kaldıracak çözüm önerileri vardır. Örneğin, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, şeffaflık, hesap verme sorumluluğu gibi sorunları kısmen ortadan kaldırmış olan ülkelerde demokrasinin kalitesi diğerlerine oranla daha yüksektir. Ya da örneğin, anayasal görev sınırlaması (term limits) konusunda uygun bir anayasal kuralı başarıyla uygulayan ülkelerde demokrasinin seviyesinin daha yukarıda olması mümkün olurç Bu çerçevede demokrasinin yeniden inşası ya da

⁹ Demokrasi indeksleri yayınlayan başlıca kurumlar ve yayınladıkları çalışmalar şunlardır: Freedom House, Freedom in the World, 2021.<https://freedomhouse.org/> ; Democracy Matrix, www.democracymatrix.com ; The Economist Intelligence Unit, Democracy Index, 2020. Bertelsmann Transformation Index , <https://bti-project.org/en/>; Alizada, N. vd. 2021. Autocratization Turns Viral. Democracy Report 2021. University of Gothenburg: V-Dem Institute. <https://www.bti-project.org/en/home.html>

¹⁰ Araştırmada 25'ten fazla veri kaynağı, 3.500 ülke anket araştırması yapılarak 1973 ile 2020 arasında 4 milyon katılımcı vatandaşlara memnun olup olmadıklarını sorulmuştur. Bkz. Foa, et. All. 2020.

demokratik standartların yükseltilerek demokrasinin yeniden yapılandırılması yönündeki çözüm önerileri elbette değerlidir.

Öte yandan epistemik demokrasi asla yaban atılacak bir öneri değildir. “*Epistokrasi*” ya da bir başka ifadeyle “*epistemik demokrasi*” temsilcilerin ve yöneticilerin seçimi ve atanmasında bilgi, eğitim, uzmanlık gibi değerlerin önemli olduğunu savunur. Epistokrasi modern demokrasilerdeki seçmen cehaletinin yol açtığı sorunlara radikal çözüm önerileri sunar. Cahil-cühela seçmenlere oy hakkı verilmemesi, “*sınırlı oy hakkı*” (restricted suffrage), “*çoklu oylama*” (plural voting), “*ağırlıklı oylama*” (weighted voting), kura ile seçilen potansiyel seçmen grubunun demokrasi kültürü ve özellikle müzakereci demokrasi konularında bilgilerinin artırılması (enfranchisement lottery), epistokratik veto, epistokratik senato, epistokratik meclis, epistokratik denetim meclisi vb. başlıca öneriler arasında yer alır (Aktan ve Yay, 2021).

Tekrar ifade etmek gerekirse demokrasinin yeniden inşası ya da demokratik standartların yükseltilerek demokrasinin yeniden yapılandırılması önerileri çok kıymetli olmakla birlikte demokrasinin çözülemeyecek türden sorunları olduğunu asla gözardı etmemek gerekir. Yukarıda açıkladığımız üzere “*eksik enformasyon*” ve “*irrasyonalite*” sorunu demokrasilerde tamamen ortadan kaldırılamayacak bir meseledir. Demokrasi düzeyinin nisbeten ileride olduğu Amerika Birleşik Devletleri gibi bir gelişmiş ülkedeki *Trumpmania* vakası¹¹; ya da Avrupa’daki aşırı sağın İtalya’daki zaferi olarak ortaya çıkan *Melonia* vakası demokrasinin pratikte evrildiği yeri göstermesi açısından fevkalade önemlidir.

İtalya faşizminin simgesi Benito Mussolini’den bu yana iktidara gelen ilk aşırı sağcı olan Giorgia Meloni’nin zaferi, Fransa’da önce baba Jean-Marie Le Pen ve daha sonra kızı Marine Le Pen’in cumhurbaşkanlığı seçiminde aldığı oy oranları, İsveç’te İsveç Demokratlar Partisinin (SD) oy oranını yüzde 20,5’e kadar

¹¹ Trumpmania ABD’nin 45. Başkanı olan Donald Trump’ın dengesizlik, tutarsızlık, akılsızlık, aptallık, aşırı zenginliğe dayanan cahil cesareti ve özgüven, anti-sosyal davranış bozukluklar, narsist davranış vs. özelliklerini ifade eden bir kavramdır. “Trump Derangement Syndrome” (TDS) olarak ifade edilen bu psikiyatrik/psikolojik teşhis için bkz. Aktan, C.C. (2021). “Trumpmania Ve Toplumania (Davranışsal Politik İktisat Perspektifinden Politikada İrrasyonalite)”

https://www.researchgate.net/publication/345430489_TRUMPMANIA_ve_TOPLUMANIA_Davranissal_Politik_Iktisat_Perspektifinden_Politikada_Irrasyonalite

yükselterek ülkenin 2. büyük partisi durumuna gelmesi, Avusturya'da Jörg Haider liderliğinde merkez sağ Avusturya Halk Partisi'nin yükselişi (ÖVP); Hollanda'da aşırı sağcı Geert Wilders'in Özgürlükler Partisi; Belçika'da aşırı sağ Flaman Vlaams Belang'in ikinci parti konumuna geçmesi medeni ülkeler olarak imrendiğimiz gelişmiş batı ülkelerinde demokrasinin nerelere doğru gittiğini bize açık olarak göstermektedir.

Demokrasi gelişmiş ülkelerde nereye doğru evrilmektedir?

Demokrasi, demokratik kurallar ve kurumlar gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde nasıl tahribata doğru sürüklenmektedir?

Gelişmiş ülkelerdeki demokrasi sorunları ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasi sorunları farklıdır, fakat sonuç nihai olarak demokrasinin başarısızlığından başka bir şey değildir.

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde siyasetçiler “millet iradesi”ni kutsayarak ve yücelterek, siyasi manipülasyonlar yoluyla halkı kandırarak ve aldatarak ve seçimi kazandıktan sonra da güç ve yetkilerini keyfice kullanarak sözde demokrasi yerine bir “*anokrasi*” ve daha da ileri giderek “*otokrasi*” kurmayı başarmışlardır. Bunun pek çok örneğini dünyanın çeşitli bölgelerinde birçok ülkede görüyoruz ve gözlemliyoruz.

VII. SONUÇ, DEĞERLENDİRME ve DEMARŞİ ÖNERİSİ

Otoriteryanizm ya da otokratikleşmeye çözüm bulmadan önce bu eğilim ya da trendin ortaya çıkış nedenlerini iyi teşhis etmek gerekir. Demokrasiler gerilerken ya da ölürken otokratikleşme neden yükseliştir? Bunun sebeplerini birkaç ana başlıkta özetleyebiliriz:

- Dünyada artan milliyetçilik eğilimi,
- Siyasetçilerin “millet iradesi”ni kutsayarak ve yücelterek “*milletçilik*” ve “*popülizm*” ideolojisini desteklemeleri,
- Dünyada artan sosyal adaletsizlik ve gelir eşitsizliği,

- Çin ve Rusya gibi büyük güçlerin otoriteryanizmden vazgeçmemeleri ve bu konularını devam ettirmeleri; kendilerine komşu olan ya da ideolojik olarak yakın gördükleri otoriter rejimleri desteklemeleri,
- Kapalı otokrasilerden ayrı olarak seçime dayalı demokrasilerde hükümetlerin herestetik sanatını icra ederek kurumları ele geçirmesi ve iktidarlarını güçlendirmesi; toplumu düşman kamplara ayırması, zehirli bir nefret söylemini yaygınlaştırması, dezenformasyon yoluyla toplumun yanlış ve yalan bilgilerle yönlendirilmesi vs.

Peki, otoriteryanizm ya da otokratikleşmeye çözüm nedir? Bu soruya verilen tek ve kısa yanıt “*demokratikleşme*” olabilir. Bu yanlış bir cevap değildir. Anayasal demokrasinin temel kurumlarının (kuvvetler ayrılığı, bağımsız yargı, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, hesap verme sorumluluğu vs.) yeniden inşa edilmesi elbette önemli ve değerlidir. Ancak burada gözden kaçırılan çok önemli bir husus bulunmaktadır. Kapalı otokrasiler ile seçime dayalı demokrasiler/otokrasiler arasındaki farklılık ihmal edilmekte ya da iyi anlaşılammamaktadır. Seçimi her defasında kazanan ve “*millet iradesi*”ni arkasına alan bir sandık demokrasisinin sonucuna nasıl karşı durabilirsiniz ya da bunu nasıl engelleyebilirsiniz? Genel ve adil seçimler yapılır ve millet de iradesini sandığa yansıtır. Eğer millet bizim zorba ya da baskı rejimi olarak tanımladığımız otoriteryanizme onay veriyorsa o zaman yapılacak bir şey yok demektir. Eğer seçilmiş bir otokrat sandık sonucunu göstererek “*millet iradesinin üzerinde hiçbir güç yoktur*” derse buna hangi itiraz yöneltilebilir?

Bu çalışmanın yazarı seçim ve oylamaya dayalı bir sandık demokrasisinin yanlış olduğuna inanmakta ve demokrasiye alternatif bir siyasi rejim olarak demarşiyi savunmaktadır.

Demarşi nedir? Demarşi içi boş, uydurulmuş bir kavram mıdır? Uydurmaca, kandırmaca, sahte bir kavram mıdır? Demarşi kelimesi nasıl ortaya çıkmıştır? Demarşi rejimin sacayakları nelerdir? Demarşi gerçekten demokrasinin imkânsızlığı ve eksikliklerine çözüm olacak bir rejim olarak düşünülebilir mi?

Önemle ve altını çizerek belirtelim ki, demarşi ne bugünün siyasetçilerinin ne de otokratik rejimlere oy veren ve onu destekleyen *Hoi Polloi* takımının umrunda olan bir terim değildir. Kendisini “*siyaset bilimci*” (political scientist) olarak tanımlayan akademik zevatların ya da sözde entellektüellerin bile okuma

zahmetine katlanmadıkları bir konuyu izah etmenin ve savunmanın güçlükleri ortadadır.

Demokrasinin imkânsızlığını ve yetersizliklerini anlayacak bir zihinsel devrim gereklidir. Akıl, bilgelik ve erdem bir araya gelip demokrasinin mantıklı bir eleştirisini yapmalıdır. İşte ondan sonra belki topluma demokrasinin neden “berbat” bir rejim olduğu daha iyi anlatılabilir. Demarşiyi henüz zamanı gelmemiş bir fikriyat olarak kabul ediyorum. Demokrasi bir distopyadır; demarşi ise asla bir ütopya değildir ve o şekilde görülmemelidir.

Sonsöz: Demokrasi ideal bir rejim değildir. Demokrasi “*kakistokrasi*”den başka bir şey değildir; berbat bir rejimdir. Demokrasi’nin temeli olan “*millet iradesi*” bir yalandan başka bir şey değildir. Demokrasi, meşruiyetini eksik bir milli irade retoriğine dayandırarak seçimle gelen bir despotizme pekâlâ dönüşebilir. Demokrasi teorisinin en büyük yanlışı iktidarın meşruiyetini millet iradesine bağlaması ve buradan hareketle güç ve yetkilerin istismarı ve suiistimalidir. Millet idaresini millet iradesine teslim etmek büyük bir hata ve yanlıştır. Demokrasi “millet iradesine dayalı millet idaresi”ni savunan bir rejimdir. Demarşi ise tam aksine millet iradesine dayalı bir millet idaresinin yanlışı olduğunu savunan bir rejimdir. Anayasal demarşi seçim ve oylamaya dayalı bir demokraside seçilenlerin güç ve yetkilerinin anayasada sınırlandırılmasını savunur; sortisyonel demarşi ise seçim ve oylamaya yer vermeyen bir partisiz devlet yönetimini savunur. Sortisyonel demarşi adı verilen rejimde temsilciler ve yöneticiler belirli liyakat ilkelerine dayalı bir havuz içerisinde kura ile rastgele seçilir.¹²

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

¹² Demarşi rejimi konusunda detaylı bilgi için bkz. Brennan, 2016; Burgh, 1996; Burgh, 1998; Burnheim, 1985; DeLannoi G. & Dowlen, 2010; Guerrero, 2014; Reybrouck, 2013.

KAYNAKÇA

Aktan, C.C. (2017). Demokrasi Eleştirisi ve Demarşi, Ankara: Orion.

Aktan, C.C. (2015). “Sources Of Governmental Failure And Imperfect Information As Political Failure”, International Journal Of Economics And Finance Studies, Vol 7, No 2, ISSN: 1309-8055.

Aktan, C.C. (2020). Davranışsal Politik İktisat, Konya: Litera Türk Yayıncılık.

Aktan, C.C. ed. (2020a). Oylama: Sosyal Tercih ve Kamu Tercihi Perspektiflerinden Oylama Yöntemleri, İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aktan, C.C. ed. (2020b). Seçim ve Oylama: Sosyal Tercih ve Kamu Tercihi Perspektifleri, İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aktan, C. C. (2022a). “Herestetik, Retorik Ve Siyasi Mühendislik Seçime Dayalı Demokrasilerde Siyasal İktidarın Kurumları Ele Geçirmesi ve Devlete Çökmesi: Kamu Tercihi Perspektifi”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi , 14 (1) , 89-108 .

Aktan, C. C. (2022b). “Makyavelizm, Herestetik Ve Politik Manipülasyon Sanatı : Kamu Tercihi Perspektifinden “İyiliksever Despot” ve İktidar Hırsı”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 14 (2) , 122-145.

Aktan, C. C. (2022c). “Mutlak Güç: Güç Odaklarının Anatomisi ve Yozlaşma”, https://www.researchgate.net/publication/361340214_MUTLAK_GUC_Guc_Odaklarinin_Anatomisi_ve_Yozlasma

Aktan, C.C. (2021). “Trumpmania Ve Toplumania (Davranışsal Politik İktisat Perspektifinden Politikada İrrasyonelite)”
https://www.researchgate.net/publication/345430489_TRUMPMANIA_ve_TOPLUMANIA_Davranissal_Politik_Iktisat_Perspektifinden_Politikada_Irrasyonelite

Aktan, C.C. ve Yay, S. (2021). Meritokrasi ve Epistokrasi, İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları.

Alizada, N. vd. (2021). Autocratization Turns Viral. Democracy Report 2021. University of Gothenburg: V-Dem Institute. <https://www.bti-project.org/en/home.html>

Brennan J. (2016). Against Democracy. Princeton: University of Princeton Press.

Buchanan, J. M. (1983). "The Achievement and the Limits of Public Choice in Diagnosing Government Failure and in Offering Bases for Constructive Reform",

Burgh G. (1996). Translating Democracy into Practice: A Case for Demarchy. Critical & Creative Thinking: The Australasian Journal of Philosophy for Children. 4 (1): 14-20.

Burgh G. (1998). Is Demarchy Possible? A Case for Ruling and Being Ruled in Turn. PhD Thesis. St. Lucia / Qld: The University of Queensland.

Burnheim J. (1985). Is Democracy Possible? The Alternative to Electoral Politics. California: The University of California Press.

Congleton, R. D. (2003). "Informational Limits to Democratic Public Policy", www.soc.nii.ac.jp/jepa/2003/40t2.pdf.

DeLannoi G. & Dowlen O. (eds.). (2010). Sortition: Theory and Practice. Exeter / U. K: Imprint-Academic.

Dowlen O. (2009). The Political Potential of Sortition: A Study of the Random Selection of Citizens for Public Office. Charlottesville: Imp

Downs, A. (1957). An Economic Theory of Democracy. New York: Harper.

Foa, R.S., Klassen, A., Slade, M., Rand, A. and R. Collins. 2020. "The Global Satisfaction with Democracy Report 2020." Cambridge, United Kingdom: Centre for the Future of Democracy.

Freedom House, Freedom in the World, 2021. <https://freedomhouse.org/> ; Democracy Matrix, www.democracymatrix.com

Guerrero A. A. (2014). Against Elections: The Lottocratic Alternative. *Philosophy and Public Affairs*. 42: 135-178.

Michels, R. [1911] 1968. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Trans. Eden and Cedar Paul. New York: Free Press.

Reybrouck D. V. (2013). *Against Elections, The Case for Democracy*. U. K: Penguin Random House.

The Economist Intelligence Unit, *Democracy Index*, (2020). Bertelsmann Transformation Index , <https://bti-project.org/en/>;

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER YÖNTEMİNE GÖRE TÜRK KİMYA SEKTÖRÜNÜN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ KARŞISINDAKİ REKABET GÜCÜNÜN ANALİZİ*

Ebru UNAT¹

Doktorant, Gelir Uzman Yardımcısı

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: ebru.unat341@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0004-5375

Öz

Günümüzde yaşanan teknoloji çağı ve küreselleşmenin de etkisiyle rekabet edebilirlik ülke ekonomileri için en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bu kapsamda, uluslararası kuruluşlar tarafından küresel düzeyde rekabetin durumunu analiz etmek için düzenli olarak raporlar hazırlanmaktadır. Rekabet gücünün belirlenmesine yönelik ise araştırmacılar tarafından çeşitli endeksler geliştirilmektedir. Bu endekslerden biri de Liesner (1958) tarafından temelleri atılan ve ardından Balassa (1965)'nin geliştirdiği Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) endeksi olarak da bilinen Balassa endeksidir. Bu çalışmada, 2000 ve 2019 yılları arasında Türkiye'de kimya sektörünün AB-28 ülkeleri karşısındaki rekabet gücü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye'nin, SITC Rev.3 çerçevesinde ele alınan 5 kodlu ürün grubunun ihracatında AB'ye karşı üstünlük elde edemediği görülmüştür. 5 kodlu ürün grubu 2 haneli alt gruplar

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ebru.unat341@hotmail.com

Atf (APA): Unat, E., (2023), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemine Göre Türk Kimya Sektörünün Avrupa Birliği Ülkeleri Karşısındaki Rekabet Gücünün Analizi, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 15 (2): 146-170., <https://doi.org/10.53881/hiad.949641>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

olarak değerlendirildiğinde ise yalnızca 52 ve 58 ürün grubunun ihracatında AB'ye karşı üstünlük elde edildiği görülmüştür. 51, 53, 54, 55, 56, 57 ve 59 ürün grubunun ihracatında ise AB'ye karşı karşılaştırmalı olarak dezavantajlı konumda olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Rekabet Gücü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Kimya Sektörü*

ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF THE TURKISH CHEMICAL SECTOR AGAINST THE EUROPEAN UNION COUNTRIES ACCORDING TO THE REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE METHOD

Abstract

Competitiveness has become one of the most important issues for national economies with the impact of technology age and globalization. In this context, reports are regularly prepared by international organizations to analyze the status of competition at the global level. Various indices are developed by researchers to determine the competitiveness. One of these indices is the Balassa index, the foundations of which were laid by Liesner (1958) and also known as the Revealed Comparative Advantage (RCA) index developed by Balassa (1965). In this study, between 2000 and 2019 in the EU-28 countries across the competitiveness of the chemical industry in Turkey has been analyzed with the help of Revealed Comparative Advantage index. According to the results of the study, it was observed that the 5-coded product group, which was handled within the framework of SITC Rev.3, could not gain superiority over the EU in exports. When the 5-coded product group is evaluated as 2-digit sub-groups, it is seen that only 52 and 58 product groups have an advantage over the EU in exports. It has been observed that 51, 53, 54, 55, 56, 57 and 59 product groups are in a comparatively disadvantageous position against the EU.

Key Words: *Competitiveness, Revealed Comparative Advantage, Chemical Industry*

JEL Codes: *D40*

1.GİRİŞ

Günümüzde gerek işletmeler gerekse ülkeler açısından son derece önemli bir konumda olan rekabetin küreselleşme ile beraber büyük bir ivme kazandığı görülmektedir. Böylesine yoğun bir rekabet ortamında ülke ekonomileri hayatta kalabilmek adına güçlü-zayıf yönlerine odaklanarak kendilerini geliştirmeye çalışmakta ve farklı çözüm yolları arayışına girmektedirler. Ekonomiler için itici bir güç konumunda bulunan ihracat ve özellikle katma değeri yüksek ürünlerin ihracatı ülkeleri rekabetçilik anlamında ön plana taşımaktadır. Buna karşın, bir ülkenin ihracat gelirlerinin yıllar itibarıyla artış göstermesi o ülkenin salt olarak karşılaştırmalı üstünlük elde ettiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla kıyas alınan ülke, ülke grubu veya dünya dış ticaretinin kompozisyonu ve dış ticarete rekabet avantajının hangi sektörlerden kaynaklandığını saptamak karşılaştırmalı üstünlüğün belirlenmesinde önemli hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi dış ticarete rekabeti sektörel düzeyde ölçmemize olanak sağlayan endekslerden biridir.

Bu çalışmada, ilk olarak rekabet gücü kavramı ve bu bağlamda Türkiye'nin kimya sektöründeki durumu incelenecektir. Ardından, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi yardımıyla kimya ihracatında önemli bir konumda bulunan Avrupa Birliği ülkeleri ile son dönemlerde kimya sektörü ihracatında önemli gelişmeler kaydeden Türkiye ekonomisi rekabet gücü açısından karşılaştırma yapılarak incelenecektir. Araştırma dönemi 2000-2019 yılları arasını kapsamakta ve araştırma verileri SITC Rev 3 çerçevesinde 5. Basamakta bulunan “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ürünleri” başlığı altında yer alan alt 9 başlıktan oluşmaktadır.

2. KÜRESEL REKABET GÜCÜ KAVRAMI

Rekabetçilik kavramı, son dönemlerde bir ülkenin ekonomik performansının veya potansiyelinin bir göstergesi olarak önem kazanmıştır. Rekabet gücünün ekonomiler için uzun vadeli büyüme ve refah artışının belirleyicisi olduğu ortaya çıktığından beri bu kavramın tanımlanması ve ölçülmesi konusunda birçok görüş ortaya çıkmıştır (Vignes ve Smith, 2005: 2). Rekabet, bağımsız bir şekilde hareket eden iki veya daha fazla tarafın, en uygun şartları sunarak üçüncü bir tarafın işini gerçekleştirme çabası olarak tanımlanmaktadır (Merriam-Webster, 2020). The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), rekabet edebilirliği işletmelerin, endüstrilerin, bölgelerin, ulusların ve ulus üstü bölgelerin

uluslararası rekabete girerken ve bu rekabete maruz kalırken sürdürülebilir temelde nispeten yüksek faktör geliri ve faktör istihdam düzeyleri yaratma yeteneği olarak tanımlamaktadır (Hatzichronologou, 1996: 20). Diğer bir tanıma göre ise rekabetçilik, bir ulusun veya bölgenin yaşam standartlarında sürekli bir artış yaşanması ve mümkün olduğunca düşük bir işsizlik seviyesidir (European Commission, 2009: 15). Dolayısıyla rekabet edebilirlik, verimliliğin sürdürülebilirliği koşullarını yaratan kurumsal ve politika düzenlemelerini ifade etmektedir. Verimlilik artışı ise devamlı bir gelir artışının tek kaynağı olduğu için yükselen yaşam standartlarının temelini oluşturmaktadır (Herciu, 2013: 274).

Rekabet gücü kavramının tanımına yönelik ilgili yazında herhangi bir fikir birliği olduğunu söylemek oldukça zordur. Bu kavram, incelenmek istenen alana (firma, sanayi veya ülke), rekabet gücünü belirlemede kullanılan ölçütlere ve bakış açısına (mikro ya da makro düzey) bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2004: 6). Rekabetçilik kavramı, hem firma (mikro) bazında hem de sektörel, bölgesel ve ulusal (makro) bazda uygulama alanına sahiptir. Yerel ve uluslararası rakiplerinden daha üstün kalitede veya daha düşük bir maliyetle ürün veya hizmet üretilmesi firma düzeyinde rekabetçiliği tanımlamaktadır. Makroekonomik düzeyde yaşam standartlarında sürekli bir artış olarak tanımlanan rekabet gücü, sektörel düzeyde ise belirli bir ülke veya bölgedeki bir endüstrinin, diğer ülkeler veya bölgelerdeki aynı endüstriye göre performansını ifade etmektedir. Bir sektör; büyüme, yenilik, daha fazla ve kaliteli ürün üretme kapasitesi ile uluslararası ve yerel pazarlarda pazar paylarını koruma veya kazanma kapasitesi temelinde rekabetçi olarak tanımlanabilir (European Commission, 2008: 106). Ulusal düzeyde rekabet gücü, ülkelerdeki firmaların ve endüstrilerin uluslararası piyasalarda üstünlük elde edebilmeleri için gerekli olan fiyat ve fiyat dışı koşulların hükümetler tarafından en iyi duruma getirilmesine bağlı bir durumdur. Ayrıca, bir ülkenin uluslararası rekabet gücü düzeyi döviz kuru, faiz oranı, kamu açıkları, işgücü maliyetleri, vergilendirme, doğal kaynaklar ve hükümet politikaları gibi değişkenler tarafından etkilenmektedir (Şahin, 2016: 129).

Ülkelerin dış ticarete rekabet avantajına sahip olduğu ürünlerin tespit edilmesine yönelik araştırmalar geleneksel teori olarak adlandırılan Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi ve David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne kadar uzanmaktadır (Aydın ve diğerleri, 2010: 64). Geleneksel ticaret teorisinde rekabet edebilirlik kavramına yönelik olarak bir mal veya hizmet üretmenin göreceli fırsat maliyetlerinin ülkeler arasında farklılık göstermesi durumunda,

karşılaştırmalı üstünlüğe yol açan uzmanlaşma ve ticaretten potansiyel kazanımların elde edilebileceği vurgulanmaktadır (Vignes ve Smith, 2005: 3). Modern ticaret teorilerinden en önemli ve en kapsamlı çalışma ise Porter'a aittir. Rekabet gücünü açıklamada geleneksel yaklaşımların ötesinde bir açıklama sunabilmek için uluslararası rekabette ülkelerdeki firmaların başarı farklılıkları üzerine yoğunlaşmıştır (Hazard ve Yoffie, 1989; Akt. Kum, 1999: 166). Porter, bir ülkenin uluslararası alanda rekabet gücünü firmaların rekabet gücüne etki eden koşullara bağlı olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu koşullar ise bir ülkenin nitelikli işgücü veya altyapı gibi üretim faktörlerindeki durumunu ifade eden *faktör koşulları*; ürün veya hizmetlere yönelik talep yapısını ifade eden *talep koşulları*; ülkedeki tedarikçi işletmelerin yeterliliğini ve işletmelerin uluslararası düzeyde yoğun bir rekabet ortamında bulunup bulunmadığını ifade eden *ilgili ve destekleyici endüstriler*; ülkedeki işletmelerin kuruluş şekillerini, yönetim şekillerini ve ülke içi rekabeti konu edinen *firma stratejisi, firmaların yapısı ve rekabet*'tir (Porter, 1990: 78).

3. AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER

Dış ticaret teorilerinde ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüğe yoğunlaşan çalışmalardan en önemlileri Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" ile Heckscher ve Ohlin'in "Faktör Donatımı Teorisi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ricardo'ya göre dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüğün sebebi ülkeler arasındaki teknoloji düzeyi farklılıklarıdır. Buna karşın, Heckscher-Ohlin ise teknolojinin ülkeler arasında eşit oranda dağıldığını ve karşılaştırmalı üstünlüğün sebebini ülkeler arası faktör fiyatları farklılıklarından kaynaklanan maliyet farklılıklarına bağlamıştır (Utkulu ve Seymen, 2004: 8). Ancak, ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğün ölçülmesi ve otarşi durumunda nispi fiyatların gözlemlenememesi sebebiyle Heckscher-Ohlin teorisinin test edilmesi oldukça zordur (Ishchukova ve Smutka, 2013: 942). Bu kapsamda Balassa (1965), Balassa endeksi veya açıklanmış ihracat avantajı endeksi olarak da bilinen ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüğü analiz etmek için günümüzde en yaygın kullanılan yaklaşımı geliştirmiştir (Jackman ve diğerleri, 2011: 4).

Liesner (1958)'in İngiltere'nin ortak pazara karşı rekabet düzeyini ölçmeyi amaçladığı çalışmasıyla temelleri atılan ve ardından Balassa (1965) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi ülkelerin dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüğünü sektör düzeyinde incelemektedir (Erkekoğlu ve diğerleri, 2014: 2). Ülkelerin dış ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüklerini ticaret

sonrası verilere göre açıklayan söz konusu endeks (Balassa, 1977: 327), gözlemlenen verilerden yola çıkması sebebiyle “açıklanmış” karşılaştırmalı üstünlük olarak adlandırılmaktadır (Utkulu ve Seymen, 2004: 8). Dış ticarete ülkeler arası ve sektörler arası üstünlüklerin kolaylıkla ölçülmesine imkân sağlayan bu endeks, bir ülkenin belirli bir endüstrideki karşılaştırmalı üstünlüğünü söz konusu endüstrinin, toplam dünya ihracatı içindeki payı ve ilgili ülkenin toplam ihracatındaki payı ile karşılaştırma yaparak ölçmektedir (Yeats, 1985: 61). Bu yönüyle, ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüğün altında yatan sebepleri belirlemekten ziyade, yalnızca karşılaştırmalı üstünlüğün olup olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Balassa endeksi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Çakmak, 2005: 69):

$$RCA_{ij} = (x_{ij} / X_j) / (x_{iw} / X_w)$$

(1)

Burada;

RCA_{ij} : j ülkesinin i malı için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksini,

x_{ij} : j ülkesinin i malı ihracatını,

X_j : j ülkesinin toplam ihracatını,

x_{iw} : i malı dünya ihracatını,

X_w : toplam dünya ihracatını ifade etmektedir.

RCA_{ij} endeksi, bir ülkenin dış ticarete karşılaştırmalı olarak dezavantaja veya üstünlüğe sahip olması durumunda sıfır ila sonsuz arasında bir değer almaktadır (Vlachos, 2001: 43). Endeksin birden büyük olması ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu ifade ederken, endeksin birden küçük olması ise ülkenin söz konusu sektörde karşılaştırmalı olarak dezavantaja sahip olduğunu ifade etmektedir. Endeksin bire eşit olması ise incelenen ülkenin dış ticarete karşılaştırmalı olarak herhangi bir üstünlük veya dezavantajının bulunmadığını göstermektedir (Erkan, 2012: 199).

Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi, belirli bir ihraç malının içsel avantajını göz önünde bulundurması ve bir ekonominin görece donanımı ve üretkenliğindeki değişikliklerle tutarlı olması sebebiyle söz konusu endeksin kullanılmasının avantajları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dezavantajı ise bir ülke tarafından uygulanan ticaret politikalarının takip edilmesinde ve faktör donanımlarındaki gelişmeleri izlemekte yetersiz kalmasıdır (Batra ve Khan, 2005: 5-6). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi olumlu ve olumsuz yanlarıyla araştırmacılar tarafından eleştirilere maruz kalsa da bir ülkenin dış ticarete güçlü

ve zayıf sektörlerini belirleyebilmek adına araştırmalarda en yaygın olarak kullanılan endeks olarak karşımıza çıkmaktadır (Serin ve Civan, 2008: 29). Ayrıca, söz konusu endeksin aldığı değerleri daha kapsamlı bir gösterim ile 4 şekilde sınıflandırılmak mümkündür (Hinloopen ve Marrewijk, 2001: 10):

$0 < RCA_{ij} \leq 1$: Karşılaştırmalı üstünlüğün bulunmadığını,

$1 < RCA_{ij} \leq 2$: Düşük düzeyde karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğunu,

$2 < RCA_{ij} \leq 4$: Orta düzeyde karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğunu,

$4 < RCA_{ij}$: Yüksek düzeyde karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğunu ifade etmektedir.

Yalnızca ihracat verilerini dikkate aldığı için eleştirilen Balassa endeksi, Vollrath (1991) tarafından revize edilmiştir (Akyüz ve diğerleri, 2020: 161). Vollrath (1991), açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımının üç alternatif yöntemini sunmuştur. Bu yöntemlerden biri, ihracatın yanı sıra ithalatı da hesaplamalara dâhil eden görelî ticaret avantajı (RTA) olarak karşımıza çıkmaktadır. Görelî ticaret avantajı (RTA), bir ülkede belirli bir ürünün dünya pazarındaki ihracat payının, ülkenin toplam ihracat payına oranını hesaplayan nispi ihracat avantajı (RXA) ile bu değer in ithalat verileriyle hesaplanmış başka bir versiyonu olan nispi ithalat avantajı (RMA) arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır.

$$RXA_{ij} = (X_{ij}/X_{it})/(X_{nj}/X_{nt})$$

(2)

$$RMA_{ij} = (M_{ij}/M_{it})/(M_{nj}/M_{nt})$$

(3)

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMA_{ij}$$

(4)

İkinci alternatif yöntem, görelî ihracat avantajının logaritmasının (ln RXA) alınmış hâlidir. Üçüncü yöntem ise logaritmik formda hesaplanan nispi ihracat avantajı ile nispi ithalat avantajı arasındaki farktan oluşan görelî rekabet üstünlüğü endeksidir.

$$RC_{ij} = \ln(RXA_{ij}) - \ln(RMA_{ij})$$

(5)

Vollrath'a göre, yukarıda bahsedilen üç yöntem olan RTA, ln RXA ve RC endekslerinin pozitif değerler alması dış ticarete karşılaştırmalı bir avantajı ifade ederken, negatif değerler alması ise dış ticarete karşılaştırmalı olarak dezavantajın bulunduğunu göstermektedir (Tripa ve diğerleri, 2016: 340-341).

4. TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KİMYA İHRACATI

Günümüzde insan yaşamının bir parçası olan zorunlu ihtiyaçlardan insan yaşamını kolaylaştırmak için kullanılan her ürün kimya sektörü ile ilişki içindedir. Ekonomide toplam üretimin %95'inden fazlası kimyasal ürünler içermektedir. Geçtiğimiz yüzyılda sağlık, tıp, gıda, tarım, enerji ve çevre gibi alanlarda insan yaşamını iyileştiren girişimlerin çoğu, büyük ölçüde kimyasal bilgi birikimindeki ilerlemelere bağlı olarak gerçekleşmiştir (CEFIC, 2020a). Kimya sektörü, ülke ekonomilerinin sürdürülebilir gelişiminde stratejik bir öneme sahiptir. ILO tahminlerine göre günümüzde kimya sektöründe 20 milyona yakın çalışan istihdam edilmektedir. Küresel rekabet sebebiyle kimyasal üretim ve tüketimin dünyadaki yapısı hızla değiştirmiştir. Dünyada daha fazla rekabetçilik ve belirsizlik durumu istihdam, kazanç sağlama, istihdamın kompozisyonu ve genel olarak çalışma koşulları üzerinde önemli etkilere sahip olan yeniden yapılandırma süreçlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (ILO, 2020). Yarattığı katma değer sebebiyle ülke ekonomileri için itici bir güç olan kimya sektörünü ihracat performansı bakımından incelemek faydalı olacaktır. Tablo 1'de 2000, 2010 ve 2017 yılları için dünya kimya ihracatında önde gelen ülkeler ve Türkiye'nin bu kapsamdaki gelişimi ifade edilmektedir. İhracat büyüklüğü sıralamasında 2017 yılı baz alınmıştır.

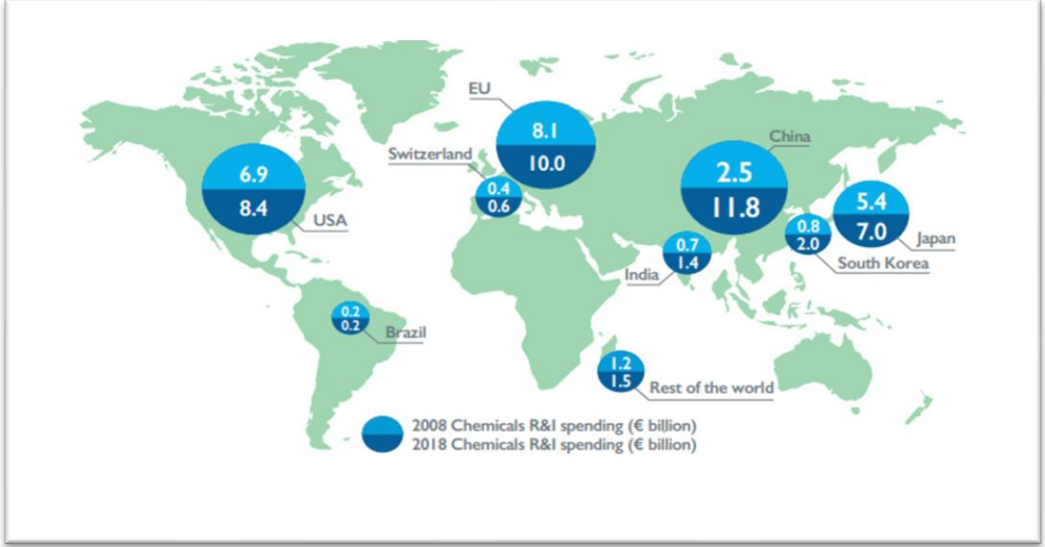
Tablo 1. Dünya Kimya İhracatında Önde Gelen Ülkeler

Ülkeler	2000		2010		2017	
	İhracat (Bin \$)	Oran (%)	İhracat (Bin \$)	Oran (%)	İhracat (Bin \$)	Oran (%)
AB-28	99.883.509	15,2	304.501.520	15,7	365.774.021	16,1
Almanya	68.159.171	10,4	184.569.921	9,5	214.628.098	9,5
ABD	78.311.559	11,9	185.494.358	9,6	199.939.201	8,8
Çin	12.004.658	1,8	85.948.786	4,4	136.448.355	6
Belçika	34.055.113	5,2	122.843.211	6,4	120.102.044	5,3
İsviçre	20.716.726	3,2	71.670.148	3,7	99.435.217	4,4
Fransa	39.931.554	6,1	90.065.315	4,7	95.475.578	4,2
Hollanda	24.603.175	3,7	70.577.238	3,6	88.602.459	3,9
İrlanda	25.004.911	3,8	70.476.157	3,6	76.340.603	3,4
Kore Cumhuriyeti	13.640.253	2,1	48.087.422	2,5	68.476.997	3
Türkiye	1.040.166	0,2	5.640.276	0,3	8.107.894	0,4
Dünya	656.134.416	100	1.933.938.772	100	2.267.762.310	100

Kaynak: WITS, 2020

Tablo 1’de dünya kimya ihracatı sıralamasında önde gelen ülkelerin sırasıyla AB, Almanya, ABD, Çin, Belçika, İsviçre, Fransa, Hollanda, İrlanda ve Kore Cumhuriyeti olduğu görülmektedir. Yaklaşık %16’lık bir pay ile AB ülkeleri dünya kimya ihracatının büyük çoğunluğunu sağladığı ve ülke kapsamında değerlendirildiğinde ise Almanya’nın söz konusu sektör ihracatında oldukça iyi bir konumda olduğu görülmektedir. Türkiye ise dünya kimya ihracatında sahip olduğu düşük paya rağmen, yıllar itibarıyla ihracat değeri açısından dikkate değer şekilde gelişim göstermiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere kimya sektöründe öncü olan ülkelerin bu performansa sahip olmaları söz konusu sektörün gelişimi için yapılan Ar-Ge harcamaları ile ciddi bir ilişki içindedir. Şekil 1’de ülkelerin 2008 ve 2018 yıllarında kimya sektörü için yaptığı Ar-Ge harcamaları gösterilmektedir.

Şekil 1. Seçilmiş Bölgelere Göre Kimya Sektörü Ar-Ge Harcamaları*



* Söz konusu rakamlarda eczacılık sektörü hariç tutulmuştur.

Kaynak: CEFIC, 2020b

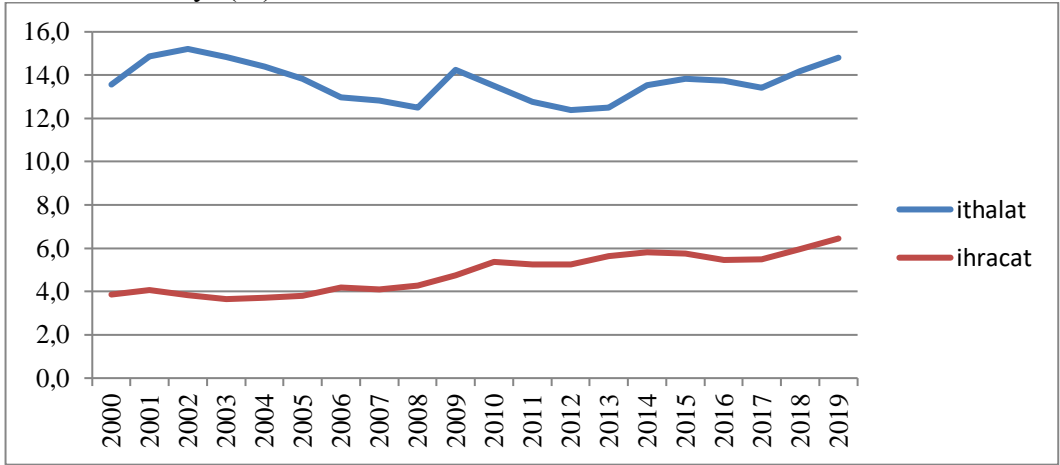
Şekil 1 incelendiğinde 2008 yılında kimya sektöründe en fazla Ar-Ge harcaması yapan ilk üç bölge, AB, ABD ve Japonya iken 2018 yılına gelindiğinde en fazla harcama yapan bölgeler Çin, AB ve ABD olmuştur. Tablo 1’de görüldüğü üzere kimya ihracatında en fazla gelişme gösteren ülkeler ile bu sektöre en fazla Ar-Ge harcaması yapan ülkelerin benzerlik gösterdiği görülmektedir. Özellikle, Çin ekonomisinin 2018 yılında dünyada kimya sektörüne en fazla Ar-Ge harcamasında bulunan ülke konumunda olması son yıllarda kimyasal üretim ve ihracatındaki dikkate değer performansına dayanak oluşturmaktadır. CEFIC (2020c)’ye göre Türkiye’nin kimya sektöründeki Ar-Ge harcamalarının düşük düzeyde olması rekabetçilik anlamında zayıf bir yön olarak vurgulanmıştır.

On Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde Kimya Sanayi Çalışma Grubu’nun hazırladığı rapora göre ise Türkiye’nin kimya sektöründe zayıf yönleri ve sorun alanları ele alınmıştır. Bu kapsamda hammadde ve ara malı tedarikinde ithalata bağımlılık, girdi maliyetlerinin yüksek oluşu, global ölçekte firmaların yetersiz oluşu, katma değeri yüksek üretim yapısının yetersiz olması, Ar-Ge faaliyetlerine öncelik verilmemesi, kayıt dışı ekonomi ile yeterli düzeyde mücadele edilememesi vb. faktörler kimya sektöründeki zayıf yönler olarak ele alınmıştır.

Ayrıca, kimya sektöründe yaşanan kalifiye eleman sorununa da dikkat çekilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Avrupa'nın kimya sektöründe güçlü konumda olmasının sebebi ulaşım altyapısı ve hizmetlerinin kalitesi, katma değeri yüksek ve ileri teknoloji kimyasal ürünlerin üretiminde gösterdiği gelişimdir. Buna ek olarak, kimyasal ürün satışları ve ihracatında son yıllarda büyük bir ivme kaydeden Çin ve diğer Asya ülkeleri karşısında kimya sektöründe lider konumda bulunan Avrupa ülkeleri bazı konularda geride kalmıştır. Ancak, her ne kadar son yıllarda Asya'nın dış ticarete sahip olduğu payın artmasına karşın AB'nin dış ticaret hacmi bakımından halen dünya lideri olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise kimya sektörü çoğunlukla ithalata bağımlı bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretimde kullanılan hammaddelerin %70'i ithal edilirken %30'u ise yerli üretimle karşılanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020). Şekil 2 ve 3'te 2000 ve 2019 yılları arasında AB ve Türkiye'de kimya sektörü ihracatı ve ithalatının gelişimi toplam mal ihracatı ve ithalatında kimya sektörünün payı dikkate alınarak ifade edilmektedir.

Şekil 2. Yıllar İtibarıyla Türkiye'nin Toplam Mal İhracatı ve İthalatında Kimya Sektörünün Payı (%)

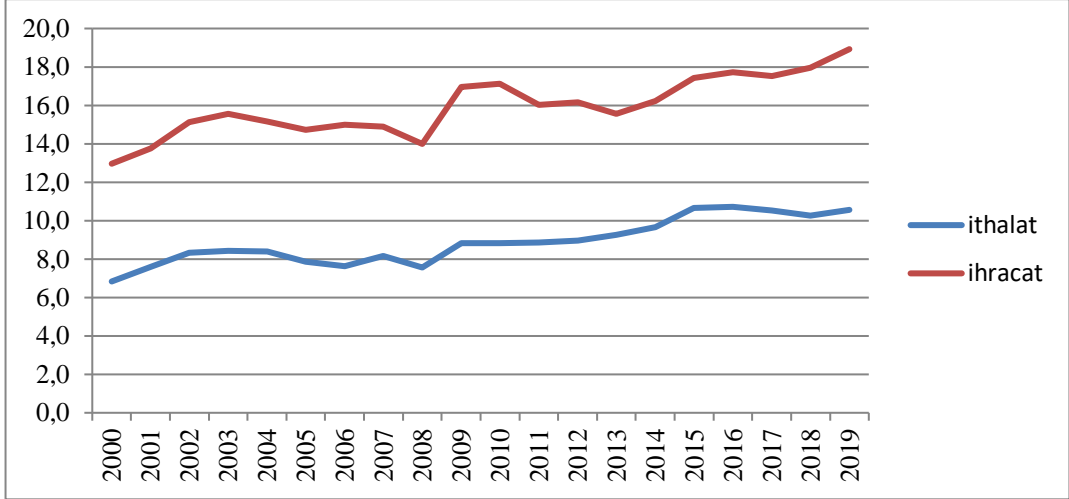


Kaynak: UN Comtrade, 2020

Şekil 2'de Türkiye'de 2000 yılında yaklaşık %4 olarak gerçekleşen toplam mal ihracatında kimya sektörünün payı 2019 yılına gelindiğinde %6.5 düzeyine ulaşmıştır. Toplam mal ithalatında kimya sektörü için durum değerlendirildiğinde ise 2000 yılında yaklaşık %14 düzeyinde gerçekleşen oranın 2019 yılında yaklaşık

olarak %15 düzeyine ulaştığı görülmekte ve söz konusu sektör payının ithalatının ihracata kıyasla oldukça yüksek düzeyde seyrettiği görülmektedir.

Şekil 3. Yıllar İtibarıyla AB'nin Toplam Mal İhracatı ve İthalatında Kimya Sektörünün Payı (%)



Kaynak: UN Comtrade, 2020

Şekil 3'te görüldüğü üzere AB'de 2000 yılında yaklaşık %13 düzeyinde olan toplam mal ihracatında kimya sektörünün payı 2019 yılına gelindiğinde yaklaşık %19 düzeyine ulaşmıştır. Toplam mal ithalatında kimya sektörünün payı incelendiğinde ise 2000 yılında yaklaşık %7 düzeyinde gerçekleşen oranın 2019 yılında yaklaşık olarak %11 düzeyine ulaştığı görülmekte ve toplam mal ithalatında kimya sektörünün payı ile toplam mal ihracatında kimya sektörü payı kıyaslandığında ithalatın daha düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, AB ve Türkiye'nin dış ticaret değerleri incelendiğinde Türkiye'de kimya sektörünün ithalata bağımlı bir sektör olduğunu söylemek mümkündür.

5. İLGİLİ ALANYAZIN

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin kimya sektöründeki rekabet gücünü ölçmeye çalışan ve alanyazında ulaşılabilen çalışmalar özetlenerek ele alınacaktır. Erk (1987), 1980 yılı için Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve dünya karşısındaki rekabet gücünü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler yaklaşımı ile araştırmıştır. SITC kodlarını kullanarak gerçekleştirdiği

çalışmasında Türkiye'nin kimyasal ürünler, hayvansal ve bitkisel yağlarda yüksek AKÜ katsayısına sahip olduğu ve bu kapsamda AET'ye karşı rekabet gücünün yüksek olduğu bulunmuştur. Türkiye'nin dünya ile rekabet gücü incelendiğinde ise gıda, canlı hayvan, alkol, tütün ve hammadde ihracatında rekabet gücünün yüksek olduğu bulunmuştur.

Erkan (2012), 2000-2008 yıllarını kapsayan verilerle Türkiye ve Suriye arasındaki rekabet gücünü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler yöntemi ile incelemiş ve Balassa endeksi yardımıyla söz konusu iki ülkenin dış ticarete birbirlerine karşı avantaj ve dezavantajları ortaya koymuştur. Çalışmanın bulgularına göre Türkiye'nin Suriye karşısında rekabet gücüne sahip olduğu ürünlerin daha çok emek ve sermaye yoğun mallardan oluştuğu ve buna ek olarak, bilgi ve teknoloji yoğun bazı malların ihracatında da rekabet gücünün olduğu bulunmuştur. Türkiye ve Suriye'nin dış ticarete rekabet gücü genel olarak ele alındığında Türkiye'nin bu kapsamda avantajlı konumda olduğu ve özellikle kimya sektörü açısından incelendiğinde ise yüksek AKÜ katsayılarına sahip olduğu görülmüştür.

Yalçınkaya ve diğerleri (2014), 2002-2013 dönemi için Türkiye'nin Çin ekonomisine karşı rekabet gücünü ISIC Rev. 4 kapsamında sınıflandırılan verilerle Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi kullanarak incelemiştir. Araştırmanın bulgularına göre imalat sanayi alt sektörlerinde Türkiye'nin Çin'e karşı 5 endüstri dışında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmüştür. Söz konusu endüstriler ise metal cevheri madenciliği ile diğer madencilik ve taş ocakçılığı; gıda ürünleri ve içeceklerin imalatı; su temini, atık yönetimi ve iyileştirme aktiviteleri sanayinde atığın toplanması, ıslahı ve bertaraf faaliyetleridir. Ayrıca, tekstil ürünleri, kimyasal ürünler, kauçuk ve plastik ürünler imalatı ve ana metal sanayinde Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğünün marjinal sınırlarda olduğu ve Çin ekonomisi ile aynı düzeyde ihracatta uzmanlaştığı bulunmuştur.

Bağcı (2016), Türkiye için 1995-2014 dönemini kapsayan veriler ile imalat sektörünün uluslararası rekabet gücünü tespit etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Nispi İhracat Avantajı Endeksi, Nispi İthalat Nüfuz Endeksi, Nispi Ticari Avantaj Endeksi ve Görelî Rekabet Üstünlüğü Endeksi dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan rekabet gücü ölçme endekslerine göre Türkiye'nin genel olarak imalat sektöründe uluslararası rekabet gücüne sahip olmadığı görülmüştür. Alt sektörler itibarıyla incelendiğinde ise ofis ve telekom araçları, makine-ulaşım araçları ve kimya sektöründe

uluslararası rekabet gücüne sahip olmadığı görülürken yiyecek ve içecek, tekstil, giyim, demir ve çelik, otomotiv ürünleri sektöründe rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şahin (2016), çalışmasında 2000-2003 dönemini kapsayan veriler ile Balassa endeksi yardımıyla Türkiye ve Çin'in sektörel düzeyde rekabet gücünü karşılaştırmalı olarak ölçmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda elektrik ve elektronik endüstrisi, tekstil ve hazır giyim endüstrisi ve kimyasal ürün endüstrisi ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre elektrik ve elektronik endüstrisinde Çin'in karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ve tekstil ve hazır giyim sektöründe ise Türkiye ve Çin'in rekabet gücü yüksek çıkmakla beraber AKÜ endeks değerleri incelendiğinde Çin'in Türkiye'ye göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, kimya sektöründe her iki ülkenin rekabet gücünün düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Kalaycı (2017), 2012-2016 dönemi için serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini Balassa endeksi ile ortaya koymaya çalıştığı çalışmasında Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler ile dış ticarete rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre Türkiye'nin canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içkiler ve tütün ile çeşitli mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür. Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler, hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar ve başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünlerinde ise karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu görülmüştür.

Kuşat ve Denli (2021), 2008 ve 2019 yılları arasını kapsayan dönem için Balassa endeksi yardımıyla Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Kore'den oluşan BRICS ülkeleri ile Türkiye'nin sektörel rekabet gücünü ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada SITC Rev. 4 sınıflandırması dikkate alınarak her bir ürün grubu ayrı olarak değerlendirilmiştir. Genel itibarıyla değerlendirildiğinde Türkiye'nin BRICS ülkeleri karşısında "gıda ve canlı hayvanlar" ve "makine ve ulaşım araçları"nda rekabet avantajına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kimyasal ürünler kapsamında incelendiğinde ise ilgili yılların ortalama değerleri dikkate alındığında Türkiye'nin Brezilya, Rusya ve Güney Afrika karşısında rekabet gücünün yüksek olduğu, Hindistan ve Çin'e karşı ise rekabet gücünün düşük olduğu belirlenmiştir.

Paksadze ve Çelik (2022), Covid-19 dönemi için Türkiye'nin sınır komşularından biri olan Gürcistan karşısındaki rekabet gücünü araştırmak üzere Balassa endeksini kullanmış ve SITC Rev. 4 kapsamında sınıflandırılan mal gruplarını 2019 ve 2020 yıllarını kapsayan verilerle aylık dönemler itibarıyla incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Covid-19 pandemisinin ilk etkilerinin ortaya çıktığı 2019 yılının ilk yarısında Türkiye'nin rekabet gücünde düşüş olduğu, pandeminin ekonomiye etkilerinin ağırlaştığı 2019 yılının ikinci yarısında ve 2020 yılında ise Türkiye'nin Gürcistan'a karşı tekrardan rekabet gücü bakımından avantajlı konuma geçtiği görülmüştür. Söz konusu çalışma kimya sektörü özelinde ele alındığında ise Türkiye'nin Gürcistan'a karşı rekabet düzeyinin oldukça iyi bir durumda olduğu ortaya konulmuştur.

İlgili alanyazın Türkiye için kimya sektörü kapsamında değerlendirildiğinde referans alınan ülke veya ülke grubu, incelenen dönem gibi faktörler rekabet gücünün belirlenmesi açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye'de kimya sektöründeki rekabet düzeyinin belirlenmesini amaçlayan çalışmaların kısıtlı olduğu ve ilgili sektörün odak noktası haline getirilerek alt sektörler halinde inceleyen çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, bu çalışmanın kimya sektörü bağlamında daha detaylı sonuçlar elde edebilmek adına sektörün gelişimine ve alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

6. YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası rekabet gücünün belirlenmesine yönelik Balassa tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi ile 2000-2019 yılları arasını kapsayan süreçte Türkiye'nin kimya sektöründe Avrupa Birliği karşısında karşılaştırmalı üstünlüğün var olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilgili ülkelerin kimya sektörüne ait ithalat ve ihracat verileri SITC Rev. 3'e (Standart International Trade Classification-Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması) göre Birleşmiş Milletler Comtrade veri tabanından elde edilmiştir. Kimya sektörüne ait veriler SITC Rev. 3 çerçevesinde 5. basamakta bulunan "Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri" başlığı altında yer alan 9 ürün grubundan oluşmaktadır. Kimya sektörüne ait 2 haneli ürün grupları Tablo 2'de ifade edilmektedir.

Tablo 2. SITC Rev. 3 Sınıflandırmasına Göre Kimya Sanayi Ürün Grupları

SITC Rev.3	Ürün Grupları
5	Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri
51	Organik kimyasal ürünler
52	İnorganik kimyasal ürünler
53	Debat ve boyacılıkta kullanılan ürünler
54	Tıp ve eczacılık ürünleri
55	Uçucu yağ, rezinoit, parfümeri vb.
56	Gübreler (272. grubun dışındakiler)
57	İlk şekildeki plastikler
58	İlk şekilde olmayan plastikler
59	Başka yerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler

Kaynak: UN Comtrade, 2020.

SITC teknoloji sınıflandırmasına göre araştırmamız kapsamında kullanılan kimya sektörüne ait 56 kodlu *gübreler (272. grubun dışındakiler)* hammadde yoğun ürünler; 53 kodlu *debat ve boyacılıkta kullanılan ürünler*, 55 kodlu *uçucu yağ, rezinoit, parfümeri vb.* sermaye yoğun ürünler; 51 kodlu *organik kimyasal ürünler*, 52 kodlu *inorganik kimyasal ürünler*, 54 kodlu *tıp ve eczacılık ürünleri*, 58 kodlu *ilk şekilde olmayan plastikler*, 59 kodlu *başka yerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler* kolay taklit edilen araştırma bazlı ürünler; 57 kodlu *ilk şekildeki plastikler* ise zor taklit edilen araştırma bazlı ürünler kategorisine girmektedir (Hufbauer ve Chilas, 1974). Tablo 3'te 2000-2019 dönemine ait Türkiye'nin kimya sektöründe AB karşısındaki rekabet gücü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi değerleri ile ifade edilmiş ve karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğunu ifade eden AKÜ katsayıları siyah renk ile vurgulanmıştır

Tablo 3. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Katsayısı ile Türkiye'nin AB Karşısındaki Rekabet Gücü (2000-2019)

Ürün Kodu	5	51	52	53	54	55	56	57	58	59
2000	0,18	0,20	2,26	0,07	0,12	0,21	0,01	0,08	0,40	0,03
2001	0,14	0,15	1,48	0,06	0,07	0,14	0,12	0,09	0,34	0,03
2002	0,14	0,16	1,80	0,06	0,07	0,22	0,37	0,06	0,38	0,04
2003	0,14	0,17	1,55	0,06	0,07	0,27	0,20	0,06	0,41	0,04
2004	0,15	0,18	1,25	0,07	0,09	0,28	0,26	0,06	0,50	0,05
2005	0,15	0,13	1,06	0,09	0,10	0,24	0,15	0,05	0,75	0,07
2006	0,17	0,16	1,07	0,10	0,10	0,22	0,13	0,09	0,84	0,07
2007	0,17	0,18	1,02	0,11	0,08	0,21	0,15	0,08	0,88	0,08
2008	0,21	0,26	0,91	0,15	0,09	0,24	0,35	0,11	1,03	0,11
2009	0,20	0,17	1,44	0,13	0,11	0,25	0,16	0,10	1,00	0,08
2010	0,25	0,26	1,83	0,12	0,14	0,24	0,48	0,12	1,27	0,09
2011	0,27	0,27	1,66	0,13	0,14	0,26	0,54	0,14	1,40	0,07
2012	0,30	0,35	1,61	0,11	0,15	0,29	0,27	0,16	1,51	0,07
2013	0,29	0,27	1,87	0,12	0,16	0,30	0,20	0,14	1,59	0,06
2014	0,28	0,22	1,61	0,11	0,14	0,31	0,52	0,15	1,53	0,08
2015	0,29	0,23	1,78	0,12	0,11	0,31	0,36	0,19	1,46	0,09
2016	0,25	0,19	1,51	0,12	0,09	0,30	0,10	0,17	1,37	0,07
2017	0,28	0,25	1,49	0,12	0,11	0,33	0,31	0,19	1,39	0,09
2018	0,27	0,17	1,61	0,12	0,09	0,31	0,71	0,17	1,34	0,10
2019	0,25	0,14	1,30	0,13	0,07	0,30	0,86	0,18	1,23	0,09
Ortalama	0,21	0,20	1,50	0,10	0,10	0,26	0,31	0,11	1,03	0,07

Kaynak: UN Comtrade tarafından elde edilen verilerle hesaplanmıştır.

Tablo 3'te belirtilen Türkiye'nin AB'ye karşı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü 5 kodlu "Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri" bazında incelendiğinde söz konusu değerlerin 1'den küçük olması sebebiyle Türkiye'nin dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Buna karşın, belirtilen değerler yıllar itibarıyla incelendiğinde artış eğiliminde olduğu dikkat çekmekte ve 20 yılın ortalamasına bakıldığında ise 0,21 değerini aldığı görülmektedir.

Türkiye'nin AB'ye karşı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü 51 kodlu "Organik kimyasal ürünler" bazında incelendiğinde endeks değerinin 1'in altında seyrettiği ve dolayısıyla Türkiye'nin söz konusu ürün grubunda karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, araştırma kapsamımız olan 20 yılın

ortalamasına bakıldığında ise 0,20 değerini aldığı görülmektedir. 52 ‘İnorganik kimyasal ürünler’ bazında incelendiğinde endeks değerinin 1’in üzerinde gerçekleştiği görülmekte ve bu kapsamda Türkiye AB’ye karşı söz konusu ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, endeks değerlerinin 20 yıllık ortalamasına bakıldığında ise 1,50 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

53 kodlu “Debagat ve boyacılıkta kullanılan ürünler”in açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayıları incelendiğinde endeks değerlerinin 1’in altında seyretmesi sebebiyle Türkiye’nin söz konusu ürün grubu ihracatında AB’ye karşı dezavantajlı konumda olduğu ve 20 yılın ortalamasına bakıldığında ise 0,10 değerini aldığı görülmektedir. 54 kodlu “Tıp ve eczacılık ürünleri” ürün grubunun açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayıları incelendiğinde ise endeks değerlerinin 1’in altında seyretmesi sebebiyle Türkiye’nin söz konusu ürün grubunda karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamımız olan 20 yılın ortalamasına bakıldığında ise endeks değerinin 0,10 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye’nin AB’ye karşı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü 55 kodlu “Uçucu yağ, rezinoit, parfümeri vb.” bazında incelendiğinde endeks değerinin 1’in altında seyretmesi sebebiyle Türkiye’nin söz konusu ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı ve endeks değerlerinin 20 yıllık ortalamasına bakıldığında ise 0,26 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. 56 kodlu “Gübreler (272. grubun dışındakiler)” ürün grubunun AB karşındaki karşılaştırmalı üstünlük katsayılarına bakıldığında söz konusu değerlerin 1’den küçük olması sebebiyle Türkiye’nin 56 kodlu ürün grubunun ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Endeks değerlerinin 20 yıllık ortalamasına bakıldığında ise 0,31 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca, 2000 yılında 0,01 düzeyinde gerçekleşen değer 2019 yılına gelindiğinde 0,86 düzeyine ulaştığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, yıllar itibarıyla endeks değerlerinin artış eğiliminde olması sebebiyle Türkiye’nin bu ürün grubunun karşılaştırmalı üstünlüğünde ivme kaydettiği görülmektedir.

57 kodlu “İlk şekildeki plastikler”in açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayıları incelendiğinde endeks değerlerinin 1’in altında seyretmesi sebebiyle Türkiye’nin söz konusu ürün grubu ihracatında AB’ye karşı üstünlüğünün olmadığı görülmekte ve endeks değerlerinin 20 yıllık ortalamasına bakıldığında ise 0,11 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. 58 kodlu “İlk şekilde olmayan

plastikler”in açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayıları incelendiğinde söz konusu değerlerin 20 yıllık ortalamasına bakıldığında 1,03 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla, değerlerin 1’in üzerinde gerçekleşmesi sebebiyle söz konusu ürün grubunun ihracatında Türkiye’nin AB’ye karşı karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu söylemek mümkündür. Son olarak 59 kodlu “Başka yerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler”in üstünlük katsayılarına bakıldığında endeks değerlerinin 1’in altında seyretmesi sebebiyle Türkiye’nin bu ürün grubunun ihracatında AB’ye karşı dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Endeks değerlerinin 20 yıllık ortalaması ise 0,07 düzeyinde gerçekleşmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise Türkiye’nin 5 kodlu ürün grubunun ihracatında AB’ye karşı üstünlük elde edemediği görülmüştür. 5 kodlu ürün grubu 2 haneli alt gruplar olarak değerlendirildiğinde ise yalnızca 52 ve 58 ürün grubunun ihracatında AB’ye karşı üstünlük elde ettiği, 51, 53, 54, 55, 56, 57 ve 59 ürün grubunda ise dezavantajlı durumda olduğu görülmüştür.

Çalışmamız kapsamında değerlendirilen söz konusu ürün grupları SITC teknoloji sınıflandırmasına göre değerlendirildiğinde Türkiye’nin AB karşısında üstünlük elde ettiği 52 ve 58 kodlu ürünlerin *kolay taklit edilen araştırma bazlı ürünler* kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Öte yandan, diğer ürün grupları değerlendirildiğinde Türkiye’nin *hammadde yoğun ürünler* kategorisinde değerlendirilen 56 kodlu ürün grubunun ihracatında sahip olduğu dezavantaja karşın son yıllarda endeks değerinin artış eğiliminde olması söz konusu ürün grubunda gelişim kaydettiğini söylemek mümkündür. *Zor taklit edilen araştırma bazlı ürünler* kategorisine giren 57 kodlu ürün grubu değerlendirildiğinde ise Türkiye’nin bu ürün grubunda AB’ye karşı bir dezavantajının olduğu görülmektedir. Özetle; teknoloji sınıflandırmasına göre elde ettiği üstünlük değerlendirildiğinde Türkiye’nin *kolay taklit edilen araştırma bazlı ürünler* ihracatında AB’ye göre daha uzmanlaşmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme ile beraber rekabetin öneminin daha da arttığı ve uluslararası ticarete elde edilen rekabet gücünün ülke ekonomilerini ileriye taşıdığı bilinen bir konudur. Özellikle, kimya sektörü gibi katma değeri yüksek olan ürünlerin ihracatında elde edilen üstünlükler ülkeleri içinde buldukları rekabetçilik anlamında ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda çalışmamızda dünyanın en

büyük kimya ihracatçısı konumunda olan AB ülkeleri karşısında Türkiye'nin rekabet gücü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler yöntemiyle araştırılmıştır.

Çalışmada, SITC Rev.3 çerçevesinde ele alınan 5 kodlu “Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri” ürün grubunun ihracatında Türkiye'nin AB'ye karşı üstünlük elde edemediği görülmüştür. 5 kodlu ürün grubu 2 haneli alt gruplar olarak değerlendirildiğinde ise yalnızca 52 kodlu “İnorganik kimyasal ürünler” ve 58 kodlu “İlk şekilde olmayan plastikler” ürün gruplarının ihracatında AB'ye karşı üstünlük elde edildiği belirlenmiştir. Türkiye'nin AB'ye karşı dezavantajlı konumda olduğu ürün grupları ise 51 kodlu “Organik kimyasal ürünler”, 53 kodlu “Debagat ve boyacılıkta kullanılan ürünler”, 54 kodlu “Tıp ve eczacılık ürünleri”, 55 kodlu “Uçucu yağ, rezinoit, parfümeri vb.”, 56 kodlu “Gübreler (272. Grubun dışındakiler)”, 57 kodlu “İlk şekildeki plastikler” ve 59 kodlu “Başka yerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler”dir. Ayrıca, kimya sektörü ihracatında elde edilen karşılaştırmalı üstünlükler SITC teknoloji sınıflandırmasına göre değerlendirildiğinde “kolay taklit edilen araştırma bazlı ürünler” ihracatında Türkiye'nin AB'ye göre daha uzmanlaşmış olduğu belirlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde ise yıllar itibarıyla küçük çapta da olsa gelişim gösterdiği görülse bile Türkiye'nin kimya sektörü ihracatında AB'ye karşı dezavantajlı konumda olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'de kimya sektörünün ithalata bağımlılığının azaltılması, Ar-Ge yatırımlarının ve nitelikli işgücünün artırılması konuları kimya sektöründe elde edilecek rekabet gücü açısından önemli hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C., & Vural, İ. Y. (2004). Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri. Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonları Yayını, Yayın, 254, 9-23.
- Akyüz, K. C., Yıldırım, İ., Ersen, N., Akyüz, İ., & Memiş, D. (2020). Competitiveness of the Forest Products Industry in Turkey: The Revealed Comparative Advantage Index. *Drewno* 63(205): 155-170.
- Aydın, F., Saygılı, H., Saygılı, M., & Yılmaz, G. (2010). Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye ekonomisi. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, 10 (01), 1-107.
- Bağcı, E. (2016). Türkiye'nin İmalat Sanayi Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 73-92.
- Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation and “Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99-123.
- Balassa, B. (1977). ‘Revealed’ Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of the Industrial Countries, 1953–1971. *The Manchester School*, 45(4), 327-344.
- Batra, A., & Khan, Z. (2005). Revealed Comparative Advantage: An Analysis for India and China (No. 168). Working Paper.
- CEFIC, European Chemical Industry Council. (2020a). <https://cefic.org/app/uploads/2019/07/Chemistry-for-Europe_WithoutBriefingBook_V5.pdf>(25 Temmuz 2020).

CEFIC, European Chemical Industry Council. (2020b). <
<https://cefic.org/app/uploads/2019/01/The-European-Chemical-Industry-Facts-And-Figures-2020.pdf>>(25 Temmuz 2020).

CEFIC, European Chemical Industry Council. (2020c). <
<https://www.chemlandscape.cefic.org/wp-content/uploads/pdfs/Turkey-81.pdf>>(26 Temmuz 2020).

Çakmak, Ö. A. (2005). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine bir Uygulama. Ege Akademik Bakış Dergisi, 5(1), 65-76.

Erk N. (1987). Revealed Comparative Advantage and Protectionist Policies An Analysis Of Turkey. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1).

Erkan, B. (2012). Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 8(15), 195-218.

Erkekoğlu, H., Kılıçarslan, Z., & Gökner, H. (2014). Kayseri İlinin Mobilya Sektörü Rekabet Gücü: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (44), 1-22.

European Commission (2008). European Competitiveness Report. France, European Commission.

European Commission (2009). European Competitiveness Report. Luxemburg, European Commission.

Hatzichronoglou, T. (1996). Globalisation and Competitiveness: Relevant Indicators (No. 1996/5). OECD Publishing.

Hazard, H. A., & Yoffie, D. B. (1989). New Theories of International Trade. Harvard Business School Case, 9-390.

Herciu, M. (2013). Measuring International Competitiveness of Romania by using Porter's Diamond and Revealed Comparative Advantage. *Procedia Economics and Finance*, 6, 273-279.

Hinloopen, J., & Marrewijk, C. (2001). On the Empirical Distribution of the Balassa Index. *Weltwirtschaftliches archiv*, 137(1), 1-35.

Hufbauer, G. C., & Chilas, J. G. (1974). Specialization by Industrial Countries: Extent and Consequences. *The International Division of Labour: Problems and Perspectives*, 3-20.

ILO, International Labour Organization. (2020). <<https://www.ilo.org/global/industries-and-sectors/chemical-industries/lang-en/index.htm>>(26 Temmuz 2020).

Ishchukova, N., & Smutka, L. (2013). Revealed Comparative Advantage of Russian Agricultural Exports. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 61(4), 941-952.

Jackman, M., Lorde, T., Lowe, S., & Alleyne, A. (2011). Evaluating Tourism Competitiveness of Small Island Developing States: A Revealed Comparative Advantage Approach. *Anatolia*, 22(3), 350-360.

Kalaycı, C. (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), 133-147.

Kum, H. (1999). Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler: Yeni Yaklaşımlar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (14), 165-178.

Kuşat, N., & Denli, E. A. (2021). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere göre Türkiye-BRICS rekabet gücü analizi (2008-2019). Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 94-111.

Liesner, H. H. (1958). The European Common Market and British industry. The Economic Journal, 68(270), 302-316.

Merriam-Webster (2020). <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/competition>> (14 Temmuz 2020).

Paksadze, İ., & Çelik, T. (2022). Türkiye'nin Gürcistan İle Dış Ticaretinde Rekabet Gücü: Balassa Akü Endeksi Analizi. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 7(3), 798-813.

Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review, 68(2), 73-93.

Serin, V., & Civan, A. (2008). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: A Case Study for Turkey towards the EU. Journal of Economic and Social Research, 10(2), 25-41.

Şahin, D. (2016). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi ile Türkiye ve Çin'in Sektörel Rekabet Gücünün Karşılaştırmalı Analizi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 127-148.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). <<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KimyaSanayiiCalismaGurubuRaporu.pdf> > (22 Mayıs 2023).

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020). <<https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Kimya.pdf>> (26 Temmuz 2020).

Tripa, S., Cuc, S., & Oana, I. (2016). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness in Romanian Textile and Clothing Industry. *Industria Textila*, 67(5), 338-344.

UN Comtrade. (2020). < <https://comtrade.un.org/> >(20 Temmuz 2020).

Utkulu, U., & Seymen, D. (2004). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15. In *European Trade Study Group 6th Annual Conference, ETSG* (pp. 1-26).

Vignes, L. A. D., & Smith, K. (2005). Measuring the Competitiveness of the Trinidad & Tobago Economy. In *The Caribbean Centre for Monetary studies (CCMS) Conference* (pp. 1-36).

Vlachos, I. P. (2001). Comparative Advantage and Uncertainty in the International Trade of Mediterranean Agricultural Products. *New Medit*, 12(4), 42-49.

Vollrath, T. L. (1991). A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127(2), 265-280.

WITS, World Integrated Trade Solution. (2020). < <https://wits.worldbank.org/> >(18 Temmuz 2020).

Yalçinkaya, M. H., Çılbant, C., Erataş, F., & Hartoğlu, D. (2014). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 41-57.

Yeats, A. J. (1985). On the Appropriate Interpretation of the Revealed Comparative Advantage Index: Implications of A Methodology Based on Industry Sector Analysis. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 121(1), 61-73.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

TÜRKİYE’DE İKTİSADİ BÜYÜME VE GELİR DAĞILIMINDAKİ İLİŞKİSİ*

Ceydanur AYAN¹

Bilim Uzmanı

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: ceyda.ayan@outlook.com

ORCID ID: 0000 0001 5994 6296

Ayşe DURGUN KAYGISIZ

Doç. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: aysedurgun@sdu.edu.tr

ORCID No: 0000 0002 8062 7473

Öz

Ülkelerin en önemli iktisat politikalarından birisi sürdürülebilir bir iktisadi büyüme oranını yakalamaktır. Fakat tek başına büyümenin gerçekleşmesi ülke ekonomilerin kalkınması için yeterli gelmemektedir. Ülkelerin ekonomik

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma Ceydanur AYAN’ın Doç. Dr. Ayşe DURGUN KAYGISIZ danışmanlığında yapmış olduğu “Türkiye’de İktisadi Büyüme ve Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik İlişkisi” isimli tezden türetilmiştir.

¹ **Sorumlu Yazar:** ceyda.ayan@outlook.com

Atf (APA): Ayan, C. & Durgun Kaygısız, A., (2023), Türkiye’de İktisadi Büyüme ve Gelir Dağılımındaki İlişkisi Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 15 (2): 171-186., <https://doi.org/10.53881/hiad.1215828>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

kalkınmasında ortaya çıkan ana düşünce gelir dağılımının adaletli gerçekleştirilmesidir. Bu çalışmanın amacı 1986-2021 döneminde Türkiye’de Kuznets hipotezinin geçerliliğini sınamaktır. Bu amaçla Gini katsayısı, reel kişi başına düşen GSYH, GSYH deflatörü ve dış açıklık değişkenlerine ARDL sınır testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat bahsedilen dönemde Türkiye için Kuznets hipotezin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gelir Dağılımı, Büyüme, ARDL Sınır Testi*

Alan Tanımı: *İktisat*

THE RELATIONSHIP WITH ECONOMIC GROWTH AND INCOME DISTRIBUTION IN TURKEY

Abstract

One of the most important economic policies of countries is to achieve a sustainable economic growth rate. However, the realization of growth alone is not sufficient for the development of the country's economies. The main idea that emerges in the economic development of countries is the fair distribution of income. The aim of this study is to test the validity of the Kuznets hypothesis in Turkey in the period 1986-2021. For this purpose, ARDL bounds test was applied to the variables of Gini coefficient, real GDP per capita, GDP deflator and external deficit. A long-term relationship was found between the variables. However, in the mentioned period, it was concluded that the Kuznets hypothesis was invalid for Turkey.

Key Words: *Income Distribution, Growth, ARDL Limit Test*

JEL Codes: *D33, R11, C32*

1.GİRİŞ

Ülkelerin en önem verdiği iktisat politikalarından biri iktisadi büyüme ve buna süreklilik kazandırmaktır. Kişi başına düşen reel gelirdeki sürekli artışa iktisadi büyüme denilmektedir. İktisadi büyüme olabilmesi için bir devamlılık gerekmektedir. Ancak o zaman iktisadi büyümenin varlığından bahsedilebilir (Ünsal, 2007: 11). Ülke vatandaşlarının hayat kalitesinin gelişimi için iktisadi

büyüme olmazsa olmaz bir unsurdur. Bu bakımdan ülkeler temel makroekonomik hedeflerden biri olan hızlı iktisadi büyümeyi gerçekleştirmek istemektedirler (Ünsal, 2017: 14).

Bu makalenin amacı 1980'sonrasında dışa açılmanın hızlanmasıyla, iktisadi büyümenin gelir dağılımını ne şekilde etkileyeceği Kuznets hipotezi kapsamında incelenmiştir. Yapılan çalışmada Türkiye ekonomisi bağlamında iktisadi büyümenin gelir eşitsizliğini azaltacağı varsayımı test edilmiş ve iktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişki tespit edilerek literatüre katkı sağlanmış olduğu düşünülmektedir.

İktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi birçok iktisatçı araştırmış olsa da hala bu konuda bilgi açığı bulunmaktadır.

İktisadi büyüme hesaplanmasında birden fazla kriter ortaya çıkmaktadır. Ülkenin aktif nüfusundaki artışlar, iktisadi kaynaklardaki farklılıklar, beşeri sermayedeki farklılıklar hesaplamalardaki değişkenler arasında yer almaktadır. Buna bağlı olarak iktisadi büyüme reel gayri safi milli hasıla (GSMH) kişi başına düşen GSMH, satın alma gücü paritesi ve insani gelişme endeksi yöntemleri ile ölçülebilmektedir.

İktisadi büyüme gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkeler sadece iktisadi büyümeye önem vermektedir. Gelişmekte olan ülkeler kalkınma süreçleri devam ettiği için kalkınma sürecini güçlendirerek, iktisadi büyüme sağlamaktadırlar (Üzümcü, 2018: 5-6).

Milli gelirin artması, üretim miktarının değişimi kalkınmanın faktörlerini oluşturmaktadır (Taban ve Kar, 2016: 1-3). İktisadi büyümedeki artış ülkelerin ilerlemesi açısından tek başına yeterli olmamaktadır. Her zaman bütün sorunların üstesinden iktisadi büyümenin gelmesi beklenmemektedir. Ülkelerin ekonomik kalkınmasında ortaya çıkan ana düşünce gelir dağılımının adaletli gerçekleştirilmesidir. Ekonomik kalkınma büyümeyi de kapsarken büyümenin gerçekleşmesi ekonomik kalkınmanın da sağlanacağını göstermemektedir (Gönel, 2010: 10-11)

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli zamanda ortaya çıkan gelirin bireyler, üretim faktörleri, toplumsal gruplar ve bölgeler arasında dağılımı durumuna denilmektedir (Pehlivan, 2009: 23). Gelir dağılımını belirleyen iktisadi değişkenlerin başında bireylerin ve grupların üretim aşamasındaki faaliyetleri, üretimde üstlenmiş oldukları görevler, üretim araçlarında yapılan mülkiyet bağlantısı gelmektedir. Gelir dağılımı adaletinin gerçekleşmesi hem ekonomik hem

sosyal kalkınmada önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Globalleşmenin artmasıyla gelir dağılımı iktisadi bir sorundan çıkmış sosyal ve politik bir sorun haline gelmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2001).

Piyasada yaşanan aksaklıklar sebebiyle gelir dağılımında bozukluklar ortaya çıkmakta ve toplumsal sorunlar oluşmaktadır. Sosyal sınıflar arasındaki dengesizlikler, gelir dağılımının adaletsiz dağılmasıyla gerçekleşmektedir. Gelir dağılımının adaletli olmasıyla bireyler arasında sosyal refah seviyesindeki farklarda azalma olmakta dolayısıyla toplumsal refah düzeyinde artış görülmektedir (Sönmez, 2002: 33-196).

2.GELİR DAĞILIMI ve BÜYÜME İLİŞKİSİ

İktisadi büyüme çıktıları üzerinden gerçek bir artışı göstermektedir. İktisadi büyümenin gelir dağılımında yükseliş ve gelir dağılımı adaletsizliğini gidermek gibi bir işlevi bulunmamaktadır (Erdoğan, 2018: 3-20).

Büyümeden söz ederken nitelikten ziyade nicelik ön plandadır çünkü büyüme yapısal değişim içermemektedir. Büyüme sadece reel gelirin artışı ifade etmektedir. Gelirdeki artış sonucu büyüme gerçekleşmektedir ancak büyümenin gerçekleşmesi gelir dağılımı eşitsizliğinin ortadan kalkacağını göstermemektedir. Ülkelerin kalkınmışlık seviyesine erişebilmesi için gelir eşitsizliğinin giderilmesi gerekmektedir (Taban ve Kar, 2016: 3). Aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletin artması durumunda kişilerin refah düzeyinde bir artış sağlanmaktadır (Sönmez, 2002: 33-189).

Gelir dağılımındaki adaletin sağlanması ve ülkelerin gelişmişliği arasında bir ilişki bulunmaktadır. Gelir dağılımının adaletsiz olduğu ülke, yoksulluk sorunuyla da karşı karşıya gelmektedir. Böyle bir durumda ise bireyler kendini iyi hissetmemekte mutsuz hale gelmektedir. Ülkeler gelir eşitsizliğini azaltmak, yoksullukla ilgili önlemler almak, toplam gelir üzerinden düşük pay elde eden grubun gelirini ekonomik koşullara uygun olarak arttırmak gibi görevler üstlenerek ülkelerin refah seviyesinde artış meydana getirmektedir (Danışoğlu, 2004: 229-236). Sosyal adaleti sağlamak için gelir eşitsizliğini gidermek gerekmektedir. Bu durum toplumun yaşadığı önemli sorunlardan birisi haline gelmektedir. Gelir dağılımı pek çok unsuru etkilemekte olup gerçekleşmediği takdirde gelir ve fırsat eşitsizliği olarak görülmektedir (Watkins, 2006: 271).

Ülkedeki gelir dağılımının adil olup olmadığına bakılmak isteniyorsa kişisel gelir dağılımı dikkate alınmalıdır (Ulusoy, 2007: 305). Kişisel gelir dağılımında

bireylerin nasıl gelir ettiğinden ziyade toplam ne kadar gelir sağladığı önem taşımaktadır (Todaro ve Smith, 2000: 210).

En düşük ve en yüksek gelir gruplarının milli gelirden sağladığı %20'lik pay farkın olması gelir dağılımındaki eşitsizliğe sebep olmaktadır (Kuştepeli ve Halaç, 2004: 147). Gelir eşitsizliği için %20'lik payın yanı sıra; %10 %5 ve %1'lik paylarında kullanımı söz konusu olmaktadır. Kişisel gelir dağılımı üzerine çalışmalar gerçekleştirildiğinde sosyal yapı da göz önüne alınmaktadır. Kişisel gelir dağılımı sınıfsal gruplara ayrılarak buna uygun sonuçlar ortaya çıkarır (Çelik, 2004: 59-60).

Gelir dağılımının hesaplanmasında en çok kullanılan yöntem yüzde paylar analiz yöntemleridir. Türkiye'de gelir dağılımını etkileyen birçok ekonomik ve sosyal neden bulunmaktadır. Bunlardan bazıları enflasyon, reel faiz, işsizlik, nüfus artışı, eğitim, göç, kayıt dışı ekonomi, vergiler, küreselleşme, finansal derinlik ve teknoloji olarak sıralanabilir.

Simon Kuznets tarafından bulunan katsayı bir lorenz ölçütüdür. Kuznets gelir dağılımı ve büyüme arasında ilişki olduğunu varsaymaktadır. Ülkede gelir düzeyinin artmasıyla birlikte gelir dağılımı eşitsizliği artmakta olup bir süre sonra gelir eşitsizliğinde azalma görülmektedir. Kuznets, tarım dışı sektördeki verimliliğin tarım sektörüne göre daha fazla olduğunu bu sebeple tarım sektöründen tarım dışı sektöre istihdamın gerçekleşmesiyle göç yaşanmaktadır. Böyle bir durumda ise üretim artar ve gelir dağılımı eşitsiz hale gelir. Ancak daha sonra gelirin artmasıyla birlikte gelir dağılımı eşitsizliğinde azalma görülmektedir (Karluk, 1997: 62).

Gini katsayısı, İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından bulunmuş ve gelir dağılımını ölçmek için sıkça kullanılmaktadır (Çelik, 2004: 60). Gini katsayısı Lorenz eğrisi ile bağlantılı olmakta ve diyagram sayesinde hesaplanmaktadır. Gini gelir dağılımını ölçmek adına bir katsayı, Lorenz eğrisi ise geometrik bir yöntem olmaktadır. Lorenz eğrisinde mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın, mutlak eşitlik doğrusunun altında kalan üçgene oranı Gini katsayısını göstermektedir (Savaşan, 2019: 373-374).

Gelir dağılımının eşit olmadığı ülkelerde eğitimsizlik daha fazla yaşanmakta, beslenme ihtiyacı karşılanamamakta, sağlık kalitesi düşük ve işsizlik yüksek seviyelerde olmaktadır. Sosyal bozukluk olan ülkede dolayısıyla siyasal sorunları da ortaya çıkmaktadır (Çalışkan, 2010: 93-94).

3.LİTERATÜR

Birçok iktisatçı, gelir dağılımı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki hakkında çalışmalar yapmıştır. Yapılan çalışmaların bir kısmı gelir dağılımı eşitsizliğinin iktisadi büyüme aşamasında görülen bir süreç olduğu görüşünderken farklı görüşteki çalışmalar da bulunmaktadır.

İktisat literatüründe, iktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma 1955 yılında Simon Kuznets tarafından ortaya atılmıştır. Kuznets yapmış olduğu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve İngiltere'nin verilerini kullanmıştır. Kullanılan veriler Kuznets'e göre her ne kadar yetersiz olsa da çalışmada seçilen ülkelerin gelişmiş ülkeler olması gelir dağılımı eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkinin uzun dönemde faydalı sonuçlar göstermesini sağlamaktadır (Kuznets, 1955: 4). Kuznets, ülkelerin büyüme sürecinde gelir dağılımı eşitsizliğinin giderek artacağını ancak ilerleyen aşamada ise gelir dağılımı eşitsizliğinin azalacağını söylemektedir (Kuznets, 1955: 1-28). Kuznets'in ortaya koyduğu bu sonuç literatürde "Kuznets Hipotezi" olarak adlandırılmaktadır.

Galbraith ve Kum(2002) yapmış oldukları çalışmada 1963-1999 yılları arasında 150'den fazla ülkenin verilerini kullanarak gelir dağılımı eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, ücretlerin toplam gelirden almış olduğu payın yüksek olduğu, bu nedenle ücretlerde yaşanan değişimlerin gelir dağılımı eşitsizliğini de etkileyeceği belirtilmiştir. Gelir dağılımı eşitsizliği ve ücret eşitsizliği birbiriyle ilişkilendirilmiş, bu sebeple modelde Theil endeksinden faydalanılmıştır. Çalışma, gelir dağılımı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin aşağı yönlü bir ilişki olduğunu, böyle bir durumda ise iktisadi büyüme ve gelir dağılımı eşitsizliğinin düşüş eğilimi içerisinde olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla çalışma Kuznets Hipoteziyle uyumaktadır. Son olarak çalışma, zengin ülkelerde bu durumun tam tersi olabileceğini söylemiştir. Yani "Ters-U" değil U eğrisinin görülebileceğini zengin ülkelerde belirli dönemden sonra iktisadi büyümenin gerçekleşmesiyle gelir eşitsizliğinin artacağından bahsedilmiştir. Ancak incelenen ülkelerin büyük çoğunluğunda aşağı yönlü ilişkinin hakim olduğu görülmüştür (Galbraith ve Kum, 2002: 1-19)

Dişbudak ve Süslü (2009) çalışmalarında Türkiye'de Kuznets Hipotezinin geçerli olup olmadığını incelemek adına ARDL yöntemi kullanarak zaman serisi analizi yapmışlardır. 1963- 1998 yılları arasındaki veriler ele alınmıştır. Çalışmada iktisadi büyümenin göstergesi olarak kişi başına düşen reel gelir, gelir eşitsizliğinin göstergesi olarak ise Gini katsayısı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ise Türkiye'de gelir dağılımı Kuznets Hipotezinin tam aksini söylemektedir. Gelirin

artması gelir dağılımını önce düzeltilmiş daha sonrasında bozulma gerçekleştirmiştir (Dişbudak ve Süslü, 2009: 146-166).

Daudelin ve Yiagadeesen (2011) yapmış oldukları çalışmada Brezilya'nın 1991-2000 dönemi verilerini kullanarak gelir dağılımı eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Belediyeler düzeyinde inceleme yapılmış 500'den fazla belediyenin nüfus sayımı verilerinden faydalanılmıştır. Yapılmış olan çalışma literatürdeki çalışmalardan daha farklı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Çalışmaya göre 1991 yılında "Ters-U" ilişkisi gerçekleşirken 2000 yılında ise bu durum "U" ilişkisi olarak görülmüştür. Bunun nedeni ise Kuznets Hipozi'nin iktisadi büyüme ve endüstrileşme arasında pozitif ilişki olduğu görüşüdür. Ancak iktisadi büyümenin gerçekleşmesiyle endüstrileşmede düşüş yaşanıyorsa Kuznets eğrisi tersine dönmektedir. 1990'dan beri iktisadi büyüme ve endüstrileşme ilişkisi Brezilya'da negatif olması sebebiyle, çalışmada "Ters-U" şeklinde olan ilişkinin 2000 yılında U şeklini aldığı belirtilmiştir (Daudelin ve Yiagadeesen, 2011: 1-28).

Gallup (2012) çalışmasında 87 ülkenin zaman serisi verilerinden yararlanarak Kuznets Hipotezi olan gelir dağılımı ve büyüme ilişkisinin "Ters-U" şeklinde olup olmadığını test etmiştir. Yapmış olduğu çalışmada parametrik olmayan yöntemlerle trend analizi stokastik çekirdek yöntemlerinden faydalanarak, gelir dağılımı ve büyüme arasındaki ilişkinin U şeklinde olduğu sonucuna varmıştır. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesiyle birlikte gelir dağılımı eşitsizliği düşüş yaşamaktadır. Zaman içinde kişi başına gelirin artış göstermesiyle gelir dağılımı eşitsizliğinde zayıf şekilde artış yaşandığı görülmektedir (Gallup, 2012: 1-34).

Doğan ve Cefri (2016) çalışmalarında OECD ülkelerinin 2000-2012 yılları arasındaki verilerini kullanarak gelir dağılımı ve iktisadi büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada dinamik panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda gelir dağılımı eşitsizliği ve büyüme arasında U şeklinde bir ilişki gerçekleştiği sonucu çıkmıştır. Gelir dağılımı eşitsizliğinin U şeklinde olmasının sebebi olarak diğer değişkenler görülmüştür. Bu değişkenler ise faiz oranı tarımda çalışan işçi sayısı, teknolojik gelişmeler ve doğrudan yabancı yatırım olarak belirlenmiştir. Faiz oranı ve doğrudan yabancı yatırımlar ile gelir dağılımı eşitsizliği arasında negatif ilişki görülmüştür. Tarımda çalışan işçi sayısı ve teknolojik gelişmeler ile gelir dağılımı eşitsizliği arasında ise pozitif ilişki görülmüştür (Doğan ve Cefri, 2016: 411-426).

Topuz ve Dağdemir (2016) çalışmalarında 1995- 2011 yılları içinde 94 ülkenin verilerini kullanarak, iktisadi büyüme ve gelir dağılımı eşitsizliği ilişkisini ele

almışlardır. Çalışmada ülkeler gelir gruplarına göre ayrılmıştır. Çalışmada dinamik panel veri yönteminden yararlanılmış ve modellerin tahmininde Sistem–GMM olarak bilinen “Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu” kullanılmıştır. Yapılan çalışma Kuznets Hipotezini desteklemiştir (Topuz ve Dağdemir, 2016: 115-130).

Ak ve Altıntaş (2016) çalışmalarında 1986-2012 yılları arasında Türkiye’de Kuznets Hipotezinin geçerli olup olmadığını incelemiştir. ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. İktisadi büyüme göstergesi olarak kişi başına düşen GSYİH kullanılmış, gelir dağılımı göstergesi olarak da Gini katsayısı kullanılmıştır. Kuznets Hipotezinin aksine, gelir seviyesinin artmasıyla eşitsizlik önce azalmakta daha sonra ise artmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de Kuznets Hipotezi geçerli değildir (Ak ve Altıntaş, 2016: 94-102).

4. ÇALIŞMANIN AMACI, VERİ SETİ ve BULGULAR

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de gelir dağılımı ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu amaçla çalışmanın bu kısmında gini katsayısı, kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), enflasyon ve dışa açıklık değişkenleri kullanılarak zaman serisi analizleri yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı 1986 yılı ile 2021 yılları arasını kapsamaktadır. Daha uzun zaman dilimi ve farklı değişkenlerde kullanılmak istenilmiş fakat veri yetersizliğinden dolayı çalışma bu şekliyle kısıtlı kalmıştır. Kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (KBGSYH), dışa açıklık oranı ve enflasyon oranının logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Adı ve Kaynağı

Değişkenler	Kısaltması	Kaynak
Gini katsayısı	GİNİ	Standardized Word Income Inequality Database (SWIID)
Kişi başına düşen reel GSYH	KBGSYH	OECD
Kişi başına düşen reel GSYH’nin karesi	KBGSYH ²	Tarafımızdan üretilmiştir
Dışa açıklık oranı	DA	Dünya Bankası
GSYH Deflatörü	ENF	Dünya Bankası

Çalışmada kullanılacak analize karar vermeden önce serilere durağanlık testi uygulanmıştır. Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir. Buna göre GİNİ ve dışa açıklık oranları düzey hallerinde

durağan olmalarına rağmen KBGSYH ve enflasyon değişkenleri birinci farkında durağan hale gelmektedirler.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	I(0)		I(1)	
	T istatistik	prob	T istatistik	prob
GİNİ	-3.858736	0.0056*	-	-
KBGYSH	-1.076851	0.7139	-	0.0001*
KBGSYH ²	-0.996478	0.7438	5.281565	0.0001*
DEF	-3.588054	0.0112*	5.251328	
DA	-4.998101	0.0002*	-	-

Değişkenlerin farklı durağanlık seviyelerine sahip olmalarından dolayı serilere ARDL sınır testi uygulanmasına karar verilmiştir. Çünkü bu test değişkenlerin I(0) veya I (1) olup olmadıklarına bakılmaksızın uygulanabilmektedir (Pesaran vd., 2001, 290). Bununla beraber Küçük örnekleme sahip serilerde diğer eşbütünleşme testlerine göre ARDL sınır testi daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL sınır testi ile test edilmiştir. Otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı ARDL (1, 1, 1, 3, 0) modeli kurulmuştur.

Tablo 3: ARDL Sınır Testi Sonuçları (model 1, 1, 1, 3, 0)

K	F istatistiği	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)
4	5.536658	3.47	4.57

Not: k bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir. Kritik değerler %5 anlamlılık düzeyindeki değerlerdir.

Bundan sonraki aşamada temel hipotezlerin F testi ile sınanması gerekmektedir (Narayan ve Narayan, 2005: 1981). Tablo 3 ARDL sınır testi sonuçlarını vermektedir. Tablo 3'te de görüldüğü üzere F istatistik değeri alt ve üst kritik değerlerin üstünde yer almaktadır. Bu durumda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 4. ARDL (1, 1, 1, 3, 0) modeline göre Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

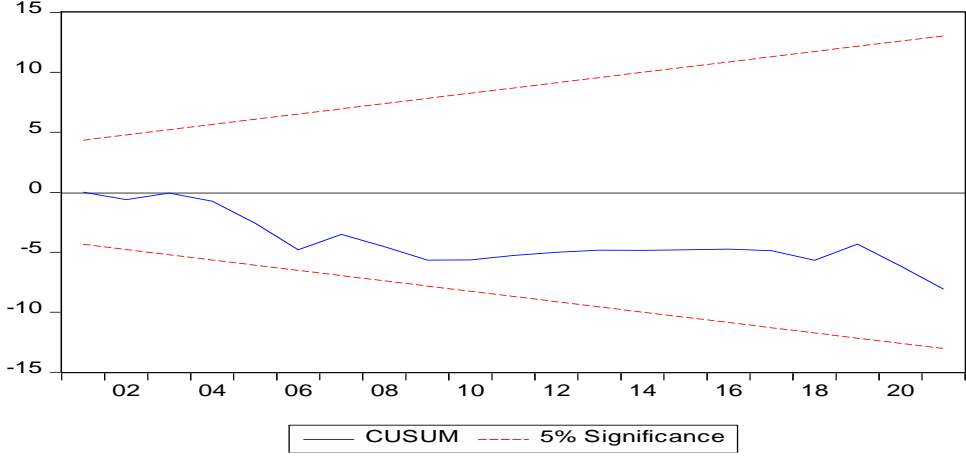
Değişkenler	Katsayılar	T istatistik	Prob
KBGSYH	3.72E-05	0.906604	0.3749
KBGSYH ²	-2.09E-09	-1.076848	0.2938
ENF	0.000674	0.749792	0.4617
DA	0.000178	0.396076	0.6960
Kısa Dönem			
C	0.214294	6.024232	0.0000
@trend	-0.002540	-4.404633	0.0002
D(KBGSYH)	-4.97E-05	-3.343561	0.0031
D(KBGSYH ²)	1.94E-09	2.176351	0.0411
D(DEF)	5.49E-05	0.441400	0.6634
D(DEF(-1))	-0.000531	-3.643753	0.0015
D(DEF(-2))	-0.000305	2.255131	0.0349
CointEq(-1)*	-0.605770	-5.740757	0.0000*
Tanısal Test Sonuçları			
R-squared	0.714833	Otokorelasyon	0.3379
Adjusted R squared	0.634986	Değişen varyans	0.0116
Jarque-Bera Normallik	0.212846		

Tablo 4 ARDL modelin kısa ve uzun dönem katsayılarını göstermektedir. Uzun dönemde katsayıları incelendiğinde KBGSYH, ENF ve DA değişkenleri ile GİNİ arasında aynı yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca kişi KBGSYH² değişkeni GİNİ katsayısı ile ters yönlü ilişki içerisindedir. Bu kuznet eğrisinin geçerli olması için beklenen bir durumdur. Fakat uzun dönem katsayıları istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Bu nedenle Türkiye için Kuznets eğrisini geçerliliğinden bahsedilememektedir. Modelin hata düzeltme katsayısı ise beklenildiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç kısa dönemde meydana gelen sapmaların 1.6 dönem sonra düzeltilerek uzun dönem dengesine oldukça hızlı bir şekilde ulaştığı anlamına gelmektedir.

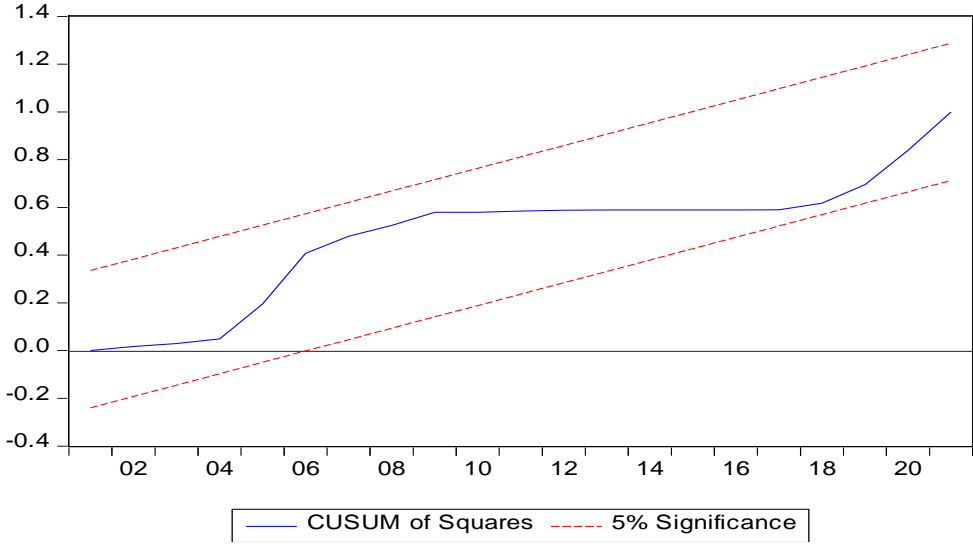
Modelin tanısal test sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Otokorelasyon LM testi sonuçlarına göre modelde otokorelasyon olmadığı, Jarque- Bera test sonuçlarına göre hata teriminin normal dağıldığı, White testi sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorunu olmadığı görülmektedir. Bu nedenle elde edilen tahmin sonuçlarının güvenilir olduğu söylenebilir.

ARDL modelin yapısal kırılma içerip içermediği Cusum ve Cusum sq testleri ile sınanmıştır. Şekil 1 ve 2'de de görüldüğü üzere model yapısal kırılma içermemektedir.

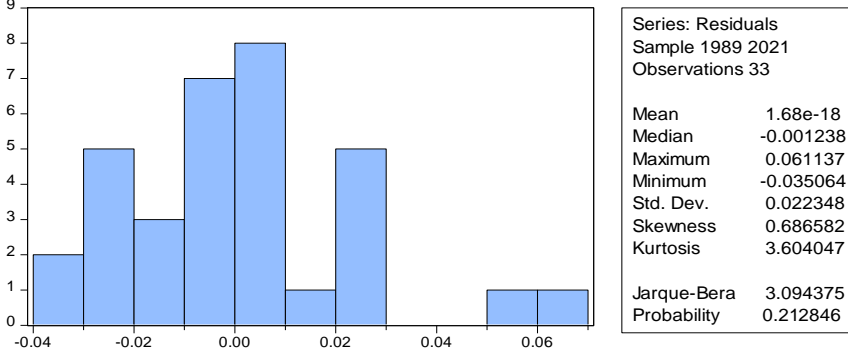
Şekil 1: CUSUM testi



Şekil 2: CUSUM of squares testi



Şekil 3: Normallik testi



5.SONUÇ

İktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişki yıllardır iktisatçılar ve politika yapıcıların ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Gelir eşitsizliği, gerek az gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmiş ülkelerde yaşanan dünya genelinde bir sorun haline gelmiştir. Ayrıca gelir eşitsizliği yalnızca iktisadi değil, sosyal ve toplumsal konuları ilgilendiren sosyo-ekonomik bir kavramdır. Gelir dağılımı eşitsizliğinin kabul edilemez derecede fazla olması doğrudan toplumu sosyo-ekonomik açıdan etkilemektedir. Bunun yanında serbest piyasa ekonomisinde piyasa gerilemesi olarak nitelendirilen gelir eşitsizliği, politika yapıcıların almış olduğu iktisadi ve siyasi kararların sorgulanmasına yol açmaktadır.

Türkiye’de 20. Yüzyılın ikinci yarısında tarımsal yolla gelir elde edenler ile ücretli kesim arasında gelir dağılımında 1960’lı yıllardan itibaren bir düzelme gerçekleşirken 1980’den sonra bir bozulma yaşanmıştır. Gelişmiş ülkelerin kalkınma aşamasına erken başlamasıyla Kuznets hipotezini doğrulayan eğilimler söz konusu olurken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu eğilim doğrulanmamaktadır. Türkiye örneği için 1986-2021 dönemine ait bulgular, Türkiye’de Kuznets hipotezinin aksine gelir düzeyi arttıkça eşitsizlik ilk olarak azalmakta, daha sonra ise artmaktadır. Bu sonuca göre Türkiye ekonomisi kapsamında iktisadi büyüme doğrudan gelir dağılımı eşitsizliğini yok edeceğine dair liberal söylemin geçerli olmadığını göstermektedir. Türkiye son yıllarda uygulanan politikalarla daha dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir. Dünya ekonomisinin gelişmesiyle Türkiye geçmiş dönemlere göre daha hızlı büyüme oranlarına sahip olmaktadır. Türkiye’de büyümenin gerçekleşmesiyle gelir dağılımı eşitsizliğinde artış yaşanması, liberal iktisat politikalarında yapısal bir bozukluk

olduğunu göstermektedir. İstikrarlı bir makroekonomik denge oluşturulmadan, ekonominin dünya piyasasında yer alması, iktisadi büyümenin gelir eşitsizliği üzerinde istenilen etkiyi yaratmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında liberal ekonomi politikaların etkisiyle ortaya çıkan 1994,1997-1998, 2000-2001 ardışık yerel krizleri ile 2008 küresel krizinin de gelir eşitsizliği üzerindeki olumsuz etkilerini görmek mümkündür.

Dişbudak ve Süslü (2009) çalışmalarında Türkiye’de Kuznets Hipotezinin geçerli olup olmadığını incelemek adına ARDL yöntemi kullanarak zaman serisi analizi yapmışlardır. Kuznets Hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ak ve Altıntaş (2016) çalışmalarında 1986-2012 yılları arasında Türkiye’de Kuznets Hipotezinin geçerli olup olmadığını incelemiştir. ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. Kuznets Hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu iki çalışma kullanılan yöntem ve Kuznets Hipotezi’nin geçersiz olması çalışmamızla benzerlik taşımaktadır.

Ülkelerde görülen gelir dağılımı eşitsizliği bireylerin refah seviyesini etkilemektedir. Gelir dağılımı eşitsizliğine etki eden çok sayıda faktör bulunmakta olup bu faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. Çalışmalarda görülen en büyük sorun az gelişmiş ülkelerde verilere erişim zorluğudur. İlerleyen dönemlerde verilere rahatça ulaşılması beklenmektedir. İktisadi büyüme yalnızca reel gelirdeki sayısal bir artış olarak görülmemekte istikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin yanında sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle dünya genelinde ve ülkelerde yaşanan gelir dağılımı eşitsizliğine ülkelerin çözüm yolları araması bu konuda aktif politikalar üretilmesi, çağdaş devlet anlayışının gerçekleştirilmesi gereken en önemli konuları arasındadır.

İktisadi büyüme yalnızca reel gelirdeki sayısal bir artış olarak görülmemekte istikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin yanında sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle enflasyonun düşürülmesi, işsizlik oranlarının azaltılması ve istihdam olanaklarının yaratılması, eğitim düzeyinin geliştirilmesi, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması, plansız göçün engellenmesi, ülkedeki finansal alt yapının sağlanması sağlık sektörünün geliştirilmesi, adil vergi dağılımının sağlanması gerekmektedir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Ak, M.Z. ve Altıntaş, N. (2016), Kuznets'in Ters U Eğrisi Bağlamında Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, 1986-2012, C.2, S.3, 94-102.

Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Gelir Eşitsizliği Ve Yoksulluk, Sosyal Siyaset Konferansları, C.0, S.59, 93-94.

Çelik, A. (2004). AB Ülkeleri ve Türkiye'de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı–Yeniden Dağılım, Çalışma ve Toplum, Sayı: 3.

Danışoğlu, A. Ç.. (2004). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi. C.3, S.6, 229-236.

Daudelin, J. and Yiagadeesen S. (2011). Flipping Kuznets': Evidence from Brazilian municipal level data on the linkage between income and inequality. Berlin: desiguALdades.net Research Network on Interdependent Inequalities in Latin America Working Paper. desigualdades.net Working Paper Series. No. 10.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2001) Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT: 2599 - ÖİK: 610. Ankara.

Dişbudak, C. ve Süslü, B. (2009), Kalkınma ve Bireysel Gelir Dağılımı, Kuznets Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.9, S.18, 146-166.

Doğan, N., Cafri, R. (2016), Which Hypothesis Is Valid In OECD Countries, Kuznets U Curve or Great U-Turn System GMM Estimation for Dynamic Panel Data. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 25, S. 3, 411-426.

- Erdoğan Z. (2018). İktisadi Büyüme Kavramı. Editör:Güler Günsoy ve Zeynep Erdoğan. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Galbraith, J. K and Kum, H. (2002). Inequality and Economic Growth: Data Comparisons and Econometric Tests. The University of Texas at Austin. UTIP Working Paper. No: 21.
- Gallup, J. L. (2012). Is there a Kuznets Curve?. Portland State University.
- Gönel, F.D. (2010). Kalkınma Ekonomisi, Bursa, Efil Yayınevi
- Karlık, R.. (1997). Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim. 5. bs. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kuştepe, Y.,& Halaç U. (2004). Türkiye’de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt VI., Sayı 4, 143-160.
- Kuznets, S.. (1955). Economic Growth and Income Inequality. The American Economic Review. c. 45., 1: 1-28.
- Narayan, P. K. and Narayan S., (2005). Estimating income and price elasticities of imports for fiji in a cointegration framework. Economic Modelling, 22, 423-438.
- Pehlivan, M. S. (2009). Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği. Ankara.
- Pesaran, M. H. and Y. Shin ve Smith R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Applied Econometrics, 16, 289-326.
- Savaşan, F.. (2019). Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına Kamu Ekonomisi. 8.Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Sönmez M. (2002). 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Taban, S.& Kar M. (2016) Kalkınma Ekonomisi, Bursa Ekin Basın yayım dağıtım.
- Todaro, M. P. ve Smith, S. C. (2000). Economic Development 7th., Boston MA, Addison Wesley.
- Topuz, S. ve Özcan Dağdemir, G. (2016), Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Kuznets Ters-U Hipotezi'nin Geçerliliği, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.11, S.3, 115-130.
- Ulusoy, A.(2007). Maliye Politikası, Mikro Yayıncılık, Trabzon.

Ünsal, E.M. (2007). İktisadi Büyüme. İmaj Yayıncılık Ankara.

Ünsal, E.M. (2017). Makro iktisat. Murat Yayınları Ankara.

Üzümcü A. (2018). İktisadi Büyüme, Beta Yayınları İstanbul.

Watkins, K. (2006). Beyond Scarcity: Power, Poverty And The Global Water Crisis.Human Development Report.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

GÖÇMEN KAÇAKÇILIĞI SUÇUNUN HUKUKİ YÖNLERİNİN ARAŞTIRILMASI*

Fereshteh SHADEMANPOOR¹

Dr.

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: fshademan08@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6273-8751

Öz

Son zamanlarda ülkelerde daha fazla dikkat çeken en önemli organize suçlardan biri göçmen ticareti suçudur. Göçmen kaçakçılığı, uyuşturucu ve silah kaçakçılığından sonra üçüncü sırada yer alıyor. Bu suçun asıl öznesi insan ticareti mağduru olan insandır. Europol'e göre her yıl, binlerce insan daha iyi yaşamak ve daha fazla para kazanmak için Avrupa ülkeleri başta olmak üzere bir ülkeden diğerine göç ediyor. Ancak hedefe ulaştıktan sonra yasal olarak yaşamak ve çalışmaktan haber alınmaz ve zamanlarını sağlık, yaşam ve hatta güvenlik açısından uygun olmayan yerlerde geçirmek zorunda kalırlar. Çoğu ülkede, insan ticareti suçu daha fazla tanımlanmıştır ve göçmen ticareti suçuna ilişkin özel bir yerel kanun bulunmamaktadır. Bazı ülkeler, özellikle Avrupa ülkeleri, insan ticareti suçunu içeren uluslararası insan hakları hukukunu iç hukuka tercih etmektedir, ancak ulusal hukukları göçmen ticareti suçunun kapsamlı bir tanımını yapmadığından, çoğu zaman mahkemelerin bu suçu takip etmek ve önlemek için özel bir prosedür ve bu, insan tacirlerinin ve işverenlerin suistimal edilmesine yol açmıştır. İş ve yaşam için yasal ikametgâhın olmaması mağdurların sorunlarını

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** fshademan08@gmail.com

Atıf (APA): Shademanpoor, F., (2023), Göçmen Kaçakçılığı Suçunun Hukuki Yönlerinin Araştırılması, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 15 (2): 187-205., <https://doi.org/10.53881/hiad.1149822>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

artırmakta ve haklarını almak için ülke mahkemelerine gitmelerini engellemekte ve işverenlerinin baskısına sessiz kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Organize suç, Sınır aşan ve Uluslararası suçlar, İnsan Kaçakçılığı, Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti Mağdurlarına Destek*

Alan Tanımı: *Uluslararası Hukuk*

INVESTIGATION OF THE LEGAL ASPECTS OF THE IMMIGRANT SMUGGLING CRIME

One of the most important organized crime that has recently received more attention in countries is the crime of migrant trafficking. Immigrant trafficking ranks third after drug and arms trafficking. The main subject of this crime is human beings who are victims of trafficking. According to Europol, thousands of people migrate from one country to another every year, especially to European countries in order to live better and earn more money. But after reaching the goal, there is no news about living and working legally, and they are forced to spend their time in places that are not suitable in terms of health, life and even security. In most countries, the crime of human trafficking is more defined, and there are no specific domestic laws on the crime of migrant trafficking. Some countries, especially European countries, prefer international human rights law, which includes the crime of trafficking, to domestic law, but since their national law does not provide a comprehensive definition of the crime of migrant trafficking, it is often The courts do not have a specific procedure for pursuing and preventing this crime, and this has led to the abuse of traffickers and employers. Lack of legal residence for work and life increases the problems of the victims and prevents them from going to the courts of the country to get their rights, and they remain silent under the oppression of their employers.

Key Words: *Organized Crime, Transnational and International Crime, Human Smuggling, Migrant Smuggling, Support for Victims of Human Trafficking*

JEL Codes: *K20*

1.GİRİŞ

Antik köleliğin kanıtı, tarımın gelişmesinden yaklaşık 11.000 Y sonra ve Neolitik Devrim sırasında uzanıyor. Kölelikle ilgili ilk belge Hammurabi Yasası'nda (MÖ 1760) bulunabilir (Vikipedi). Eski zamanlarda kölelik ve kulluk kabul edilmiş ve ortak bir yasaydı. Birçok insanın kölesi vardı ve kölenin karısı ve çocukları olsa bile, kölelik tamamen yasaldı, karısı ve çocukları köleydi. Yani köle çocuk, köle doğar doğmaz doğmuştu. Ancak Orta Çağ'dan itibaren, Afrika'dan başka yerlere köle gönderen organize insan kaçakçılığı sistemleri ortaya çıktı. (Babakhani, Erfan, s 4.)

Bu dönemde kölelik karşıtı hareketin yükselişiyle birlikte, açık köleliğin ve köle ticaretinin kalıntılarını ortadan kaldırmak için yenilenmiş bir kararlılık vardı ve bazı zorla çalıştırma biçimlerinin kötüye kullanılması konusunda önemli bir endişe ortaya çıktı. 1791'de Fransa ve 1833'te İngiltere, yasal köleliğin kaldırılmasına öncülük etti. 1815'te Viyana Sözleşmesi, medeni uluslararası toplumun değerlerine aykırı köleliği ilan etti. Kaldırılmasına Dair Bildirge imzalandı ve 1841'de Londra'da Afrika Köle Ticareti Antlaşması imzalandı.

Yirminci yüzyılda uluslararası hukukun gelişimine paralel olarak köleliğin uluslararası hukukta ön plana çıkarılması için birçok çalışma yapılmış ve uluslararası örgütlerin yükselişi ile kölelikle mücadele için bir platform oluşturulmuştur.

1924 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından köleliğin tespit edilmesi ve ülkelerdeki kapsamının değerlendirilmesinden sorumlu olan Geçici Kölelik Komisyonu adlı bir komisyon kuruldu. Son olarak, komisyonun incelemesinin sonuçlarına dayanarak, Milletler Cemiyeti 1926'da Kölelik Sözleşmesini veya Köle Ticaretinin Yasaklanması Sözleşmesini onayladı.

Kölelik Sözleşmesi'nden önce, 1924'te Kölelik Komisyonu tarafından derlenen ve daha sonra Birleşmiş Milletler Konseyi tarafından onaylanan bir listede bunun çeşitli biçimleri belirlendi.

Kölelik ve köle ticaretine ek olarak, bu liste şunları içeriyordu: Köleliğin kaldırılmasına yönelik en önemli adımlardan biri, Milletler Cemiyeti tarafından kurulan ve ilk olarak 25 Eylül 1926'da imzalanan uluslararası bir antlaşma olan 1926 Kölelik Sözleşmesi veya Köle Ticaretinin Yasaklanması ve Köleliğin Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'dir (Slavery Convention 1926).

Sözleşmenin amacı, köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılmasını onaylamak ve teşvik etmektir. Sözleşmenin (1926) tanımı, ülkelerin kendi sınırları içinde köleliği ölçebilecekleri temel olarak kabul edilebilir. Bu Sözleşmenin 1 (a) maddesindeki tanıma göre, "kölelik, herhangi bir mülkiyet hakkının kullanıldığı bir kişinin diğeri üzerindeki durumu veya durumudur", köleliği, bir kişinin altında olduğu bir durum olarak tanımlar. 1930'da, bu zayıflıklardan bazılarını ele almak için bir danışma komisyonu kuruldu, ancak etkinliği gizli anlaşmaların mevcudiyeti nedeniyle sınırlıydı. Buna göre, Kölelik Sözleşmesi bu uygulamayı ve onunla bağlantılı uygulamaları yasaklamış olsa da, yalnızca üye ülkelerde köleliğin gözden geçirilmesi ve uygulanmasına yönelik yöntemler oluşturmada değil, aynı zamanda hak iddiasında bulunabilecek uluslararası bir organ oluşturmada da başarılı olmamıştır.

Bu engellere rağmen, Milletler Cemiyeti, Burma ve Nepal gibi ülkeleri propaganda ve hükümetler üzerinde baskı yoluyla kölelik karşıtı yasaları uygulamaya teşvik edebildi. Aynı zamanda, çalışmaya yeni başlayan Uluslararası Çalışma Örgütü, ilk Zorla Çalıştırma Sözleşmesini onayladı. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 29. Sözleşmesi, bir takım istisnaları sıralayarak her türlü zorla çalıştırmayı yasaklamaktadır. Zorla veya zorunlu çalıştırma, 2 (1). Maddede "bir kişinin cezalandırılma korkusuyla yaptığı ve gönüllü olarak yapmadığı herhangi bir iş veya hizmet" olarak tanımlanmaktadır. Bu taahhüt, eylem ve ihmali içeriyordu. Hükümetlerin kendileri insanları çalışmaya zorlamamalı ve kendi topraklarında zorla çalıştırmayı kabul etmemelidir. Bu nedenle, bu Sözleşmenin 25. Maddesi, zorla çalıştırmanın yasa dışı bir şekilde uygulanması bir suçtur ve cezalandırılmalıdır.

Buna ek olarak, 1926 Sözleşmesi de dâhil olmak üzere bazı kölelik anlaşmaları, zorla çalıştırma yasasına istisnalar öngörmüştür, bu nedenle zorla çalıştırmanın kaldırılması hiç düşünülmemiştir. Sonraki yıllarda, eski sömürgelerin bağımsızlıklarını yeniden kazanmaları ve sömürgecilerin ekonomik sömürü endişesi ortadan kalktığına, uluslararası toplumun ilerlemeye yönelik gelişmeleri, geri çekilme ortadan kalkmasa da, kısmen ortadan kalktı. Hükümetler bu süre zarfında köleliği ve zorla çalıştırmayı rakiplerini bastırmak için araç olarak kullanabileceklerini öğrenmişlerdi. Hapis cezası, siyasi aktiviteler için zorunlu çalışma ile birlikte yeni bir kölelik biçimini ortaya çıkardı. 1950'ler, siyasi amaçlar için zorla çalıştırmanın kullanımının arttığını gördü. 1945'te Birleşmiş Milletler 'in

kurulmasıyla, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Philadelphia Bildirgesi köleliği yasakladı. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 4. Maddesi, her türlü köleliğin yasaklanmasını zorunlu kılar. Kısa bir süre sonra, 1957'de Uluslararası Çalışma Örgütü, Zorla Çalıştırmanın Kaldırılmasına İlişkin 105 Sayılı Sözleşmeyi onayladı. Bu sözleşmede, işyerinde düzeni sağlamanın bir aracı olarak, güç seferberliği ve ekonomik kalkınma için güç kullanımı olarak ifade özgürlüğünü, özellikle de siyasi görüşlerin ifadesini kısıtlamak için bir araç olarak zorla çalıştırmanın kullanılması, şirket aleyhine bir ceza Grev sırasında ve ulusal ırk ve cinsiyet ayrımcılığı yapma aracı olarak yasaklandı.

Eylül 1956'da Birleşmiş Milletler, Köleliğin, Köle Ticaretinin ve Kölelikle İlgili Kurumların Kaldırılmasına İlişkin Ek Sözleşmeyi kabul etti. 1956 Ek Sözleşmesi'nin 7 (a) maddesine başka bir tanım eklenmiştir: 1926 Kölelik Sözleşmesi'nde tanımlandığı şekliyle "kölelik" in anlamı, bir kişinin diğerine göre durumudur. Herhangi bir mülkiyet yetkisini kullanan kişiye böyle bir durum veya durumda "köle" denir. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 1966'da onaylanması ve bu belgede zorla çalıştırma ve köleliğin ilan edilmesi, köleliğe karşı mücadeleye insan hakları perspektifinden daha belirgin bir tat verdi(Taheri, Azadeh & Manteghi, 2021: 56).

Dünyadaki göçmenler genellikle düşük gelirli bireyler olarak adlandırılır. Göçmenler özellikle sömürüye ve benzeri şeylere karşı savunmasızdır. Bu tür insan ticareti, temel insan haklarını ihlal etmektedir. Fuhuş, sokakta dilencilik, zorunlu ev işleri, evlilik, evlat edinme amacıyla insan ticareti, Tarım işleri, inşaat, silahlı çatışma (çocuk askerler), ve diğer çalışma veya hizmet biçimleri sömürücüdür.

2.SINIR AŞAN ORGANİZE SUÇLAR

Sınır aşan organize suçun genel ve basit tanımında, sınır aşan organize suçun, öncelikle: ilgili suç şebekeleri tarafından işlenen ve ikinci olarak: bu ağların farklı ülkelerde veya hedeflerde suç faaliyetlerinde bulunduğu bir suçu ifade ettiği söylenebilir. Onlar tarafından bir suç, bir ülkenin coğrafi sınırlarının ötesindedir. Organize suçun özellikleri arasında suç örgütü, organize suç faaliyeti, korumacı araçlar ve tekel sayılabilir (Hatamzade & Ali, 2014).

2.1. Sınır Aşan Organize Suçun Tanımı

Sınır aşan suçlar, planlama, yürütme veya etkilerine birden fazla ülkeyi dâhil eden yasa ihlalleridir. Bu suçlar, nedenlerinin anlaşılmasında, önleme stratejilerinin geliştirilmesinde ve etkili yargılama prosedürlerinin oluşturulmasında benzersiz sorunlar ortaya çıkaran çok uluslu doğaları ile diğer suçlardan ayrılmaktadır. Sınır aşan suçlar, yasadışı malların sağlanmasını (uyuşturucu kaçakçılığı, çalıntı mal kaçakçılığı, silah kaçakçılığı ve kalpazanlık), yasadışı hizmetleri (ticari seks ve insan kaçakçılığı) ve iş dünyasına ve devlete sızmayı (dolandırıcılık, haraç alma) içeren üç geniş kategoride gruplandırılabilir, kara para aklama ve yolsuzluk) birden fazla ülkeyi etkiliyor. Sınır aşan suçlar, birden fazla ülkeyi kapsayabilen veya içermeyebilen insanlığa karşı suçları içeren uluslararası suçlardan farklıdır (Albanese & Jay, 2017).

Ulus ötesi organize suç, suçlulara yüksek faydalar ve muazzam insani, sosyal ve ekonomik maliyetler getirir. İnsan kaçakçılığı genellikle göçmen kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı, gasp, Kara para aklama, belge sahtekârlığı, ödeme kartı sahtekârlığı, mülkiyet suçları, siber suçlar ve benzeri gibi diğer organize suç biçimleriyle ilişkilendirilir. Bu karmaşık suç olgusu, güvenlikten göçmenlik, adalet, eşitlik, temel haklar, araştırma, geliştirme ve işbirliği, dış eylem ve istihdama kadar çok çeşitli AB politikaları ve girişimlerinde sistematik olarak ele alınmaya devam etmektedir (<https://ec.europa.eu>).

- A. Göçmen kaçakçılığı, bir kişinin doğrudan veya dolaylı olarak Mali kazanç elde etme sürecidir.
- B. Göçmen kaçakçılığı ve kişinin uyruğu ve daimi ikametgâhı olmadığı bir ülkeye yasa dışı giriş o topraklarda yok.
- C. Hukuken geçerliliği olmayan belgelerin kullanılması seyahati de yasa dışı kılar. Sahte belgeler yani yetkili bir merci tarafından düzenlenmemiştir ve yalnızca orijinal ve yasal belgeye resmi bir benzerliği veya usulüne uygun ve onun adına olan bir belgeye sahiptir. Yetkili makam verilir ancak yasal sahibi dışında bir kişi tarafından sunulur.

2.2. Sınır Aşan Organize Suçun Yasal Yönleri

Maalesef, hiçbir uluslararası belgede veya anlaşmada "uluslararası organize suçun" net bir tanımı yoktur. Palermo Sözleşmesi, sınır aşan organize suçun net bir tanımını sağlamamaktadır. 5. maddede "örgütlü bir suç grubuna katılmanın suç haline getirilmesi" tanımına ayrılmıştır, bunun nedeni, her ikisi de "ulus ötesi organize suç" ve "organize suç grubu" bağlamında aranmalıdır.

1. Her Akit Devlet, aşağıdaki fiillerin kasten işlenmesi halinde suç sayılması için gerekli olabilecek yasal ve diğer önlemleri alacaktır.

A) Suçun başlatılmış veya suç sayılmış olmasına bakılmaksızın, aşağıdaki cezai suçlardan herhangi biri veya her ikisi.

A (1) Bir veya birden fazla kişiyle, doğrudan veya dolaylı olarak, mali veya diğer maddi çıkar elde etmek amacıyla ciddi bir suç işlemek için anlaşmaya varmak ve iç hukuk gerektiriyorsa, ortaklardan birinin eylemini içerir.

Bir anlaşmanın veya organize bir suç grubu tarafından işleri yapmıştır.

A(2) Organize bir suç grubunun amacını ve genel suç faaliyetini bilerek veya söz konusu suçları işleme kastını bilerek aşağıdaki faaliyetlere katılan kişinin davranışı:

A(2-1) Organize suç grubu suç faaliyetleri.

B) Organize bir suç grubu tarafından işlenen ciddi bir suçun işlenmesini organize etmek, yönlendirmek, yardım etmek, yardım etmek, kolaylaştırmak veya tavsiyede bulunmak.

2. Bu maddenin birinci paragrafında atıfta bulunulan bilgi, niyet, amaç, niyet veya anlaşma, nesnel konunun koşullarından çıkarılabilir. Paragrafında belirtilen suçları güçlendirmek için organize bir suç grubunun varlığını gerektiren kararlı devletler, iç hukuklarının organize suç grupları tarafından işlenen tüm suçları içermesini düzenler.

Bu Devletler ve bu fıkrada belirtilen suçların işlenmesine ilişkin olarak varılan anlaşmanın uygulanması için iç hukukları gerekli gördüğü çeşitli Devletler, bunu imzalarken, tevdi ederken, onaylarken, Kabul ederken, Genel Sekreterliği onaylama veya katılma, Birleşmiş Milletler bilgilendirecektir. Sözleşme, bu Sözleşmede aksi belirtilmedikçe, söz konusu suçun doğası gereği sınır aşan nitelikte

olduğu ve organize bir suç grubuyla ilgili olduğu durumlarda, aşağıdaki suçların önlenmesi, soruşturulması ve kovuşturulmasında uygulanır:

3. Bu maddenin (1) numaralı paragrafında, aşağıdaki durumlarda suç doğası gereği sınır aşan olacaktır:

A) Bir ülkede gerçekleşti, ancak hazırlanmasının, planlanmasının, yönlendirilmesinin ve kontrolünün önemli bir kısmı başka bir ülkede yapıldı.

B) Bir ülkede meydana gelmiş, ancak birden fazla ülkede suç faaliyetinde bulunan organize bir suç grubu içermiştir.

C) Bir ülkede oldu ama başka bir ülkede etkileri önemli.

Bazı durumlarda suçlar sınıflandırılır ve buna göre suç ve suç fiilinin zararlı etkileri kanunla belirlenir. Örneğin, adam kaçırmaya suçunu işleyen bir suç grubunda, en fazla cezayı grubun başkanı alır, ardından yardımcısı sırasıyla suç eylemlerinden dolayı ve grupta başka kişiler varsa, kolaylaştırmak için onların yardımları Suç eylemi cezayı hak eder. Ancak organize suçlarda hiyerarşi dikkate alınmaz. Sözleşme 'ye göre bir suç fiilinin işlenmesinde üyelerin ve rütbelerinin belirlenmesine gerek yoktur. Bu gibi durumlarda, Sözleşme çok geniş ve genel bir görüşe sahiptir ve dolayısıyla geniş kapsamlı olacaktır. Dolayısıyla hukuki ve yargısal hükümlerin belirlenmesinde kesinlik ve incelik, tüm insanların menfaatine olup, bir bakıma suçları önlemekte ve suçun işlendiğinin ispat imkânını kolaylaştırmaktadır.

Mağdurları korumak ve insan ticareti suçunu önlemek için geliştirilmiş somut yönergeler sağlamak için hükümetler, insan hakları konularını mümkün olduğunca yasaya dahil etmeli ve insan ticaretiyle ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde mücadele etmek için politika ve önlemler uygulamalıdır. İnsan hakları ilkeleri ve yönergeleri (bir çerçeve ve ölçüt olarak), Amerika Birleşik Devletleri'ni, bu hedeflere ulaşmak ve insan ticaretinin önlenmesi ve mağdurların haklarının korunması için önerilen yönergeleri uygulamak için Yüksek Komiserlik Ofisi ile birlikte çalışmaya çağırıyorum (Robinson & Marie, E/2002/68/Add.1).

Açıktır ki, onların iyi gelişmiş kurumlara sahip daha güçlü devletlerde de faaliyet göstermezler, ancak yetersiz kolluk kuvvetleri ek bir avantajdır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 4 (b) maddesi rıza ile ilgili olarak şunları belirtmektedir: Rıza konusu hiç de basit bir konu değildir ve yetkinin nerede bitip kısıtlamanın nerede başladığını belirlemek kolay değildir. Bu nedenle 4(b) maddesine göre insan

ticareti mağduru rıza gösterse de vermese de vardır. Başka bir deyişle, Sözleşme'ye göre sınır aşan organize suçun gerçekleşmesi için, bir suçun işlenmesi için bir saik ve maddi menfaat elde etme amacının varlığı şarttır. Bu unsur, yani saik ve kasit psikolojik unsurunun varlığının ortadan kaldırsak, işlenen suçun başlığının değiştirilir veya bu fiilin uluslararası suç niteliği taşımaması haline gelir. Ancak tatmin ve motivasyon, bir kişi için bir tür psikolojik ve manevi unsur olarak kabul edildiğinden, o kişide, kişinin işten tam bir memnuniyetle mi yoksa memnuniyetle mi tatmin olduğunu belirlemek çok zordur veya kişinin, gelecekteki durumla ilgili yetersiz bilgisi nedeniyle, o anda, eylemi gerçekleştirme niyeti ve motivasyonundan tamamen memnun olması, ancak o belirli sorun veya olayla yüzleştikten sonra, tahmin edilen şeyle karşılaşmış bile mümkün değil. Organize suç durumunda tartışılabilir bir diğer konu, Sözleşme'nin 3. maddesinde atıfta bulunulan suçun ulus ötesi veya sınır ötesi doğasıdır. Yani suç bir ülke sınırları içinde işlenmez ve o ülke sınırlarını aşar veya bazen suçun kaynağı ülke içinde olabilir, ancak suç bir grup suçlunun kendi topraklarında işlediği suçtur. Suçun bir ülkede işlenmiş olması, ancak ana etkilerinin başka bir ülkede ortaya çıkması bile mümkündür.

Hukuki anlamda insan ticareti suçunun niteliği, mağdurun bir meta olarak kullanılmasıdır. İnsan veya göçmen ticareti, diğer uluslararası ceza gerektiren suçlar gibi, cezai bir unsura sahiptir. İnsan ticareti suçunun işlenebilmesi için üç şeyin olması gerekir: Mağdurun maddi kazanç elde etmek için kaçtığı araç, amaç, eylem. İnsan ticareti veya göçmen ticareti, diğer uluslararası ceza gerektiren suçlar gibi, cezai bir unsura sahiptir. İnsan ticareti suçunu işlemek için üç şey olmalıdır: Araç, amaç, eylem, Mağdurun maddi kazanıma kaçaklığı.

Anna Gekht (Uluslararası Hukuk Profesörü) Diğer ülkelere yasadışı göçün artması üzerine dedi: küresel pazarların, ucuz işgücü talebinin, büyüyen küresel ekonomik boşlukların, kadınlara ve çocuklara karşı ayrımcılığı ve şiddeti teşvik etme fırsatlarının olmaması, yolsuzluk ve organize suç, siyasi istikrarsızlık ve savaş, Silahlı, artan yoksunluk ve yoksulluğun marjinalleşmesi, aşırı yoksulluk, hükümetlerin kayıtsızlığı, ayrımcılık, iletişim teknolojileri ve ulaşımdaki ilerlemeler, insan ticareti ve insan ticareti suçundaki bu son artışa katkıda bulunmuştur. Soğuk Savaş'ın sonunda meydana gelen ekonomik ve siyasi değişimler ve Asya'da uluslararası sınırların açılması, göçmen işgücünde keskin bir değişime yol açtı. Yeni bağımsız ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde iş

fırsatlarının olmaması, artan yoksulluk ve ayrımcılık, insanları yurtdışında daha iyi bir yaşam sürmeye yönlendirdi (Foroughi & Yaser, 2011: 19).

İnsan ticareti terimi, gönüllü göçe yardımcı olmaktan cinsel sömürüye, zorlama, sindirme, aldatma, şiddet ve maddi kazanç yoluyla kişilerin transferine kadar uzanan uygulamaları tanımlamak için çeşitli faktörler tarafından kullanılmaktadır. Yüzyılın başlarına kadar, genel olarak insan ticareti mağdurlarının ve özel olarak kadınların mevcut ihtiyaçlarını karşılama ihtiyacından doğan yeni insan ticareti kavramları vardır. Bu nedenle, insan ticareti mağdurlarının haklarını korumak ve geliştirmek için özel olarak yeni tanımlar düzenlenmelidir. Bu tanıma göre insan ticareti: "Aldatma veya başka bir zorlama veya diğer bir zorlama biçimiyle veya onu doğrudan veya dolaylı olarak sömürmek amacıyla, başka bir ülkeye girmesini veya orada kalmasını teşvik eden bir kişinin hukuka aykırı eylemidir. 2002'de İnsan Ticareti Protokolü'nden esinlenen aynı referans, daha eksiksiz bir tanım sağlar.

Bu nedenle, Avrupa Birliği başkalarının sömürülmesini de desteklemektedir. Ancak bu tanım, BM tanımının aksine, üyelerin uzaklaştırılmasını bir insan ticareti biçimi olarak kabul etmemektedir. Daha önce verilen tanımlara rağmen, 1994 Y, BM Genel Kurulu tarafından önerilen tanım, 2000 İnsan Ticareti Protokolü tanımından daha geniş kabul görmüştür. Bu tanıma göre: "İnsan ticareti, nihai amacı insanları cinsel olarak sömürücü ve baskıcı durumlara zorlamak olan, esas olarak gelişmekte olan ülkelerden ve ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkelere insanların ulusal sınırların ötesinde yasadışı ve gizli hareketi Ve ekonomik olduğu kadar ekonomik de. Zorla ev işi, töre evliliği, gizli istihdam ve işverenlerin, insan tacirlerinin ve suç örgütlerinin yararına töre olarak evlat edinme gibi insan ticaretiyle ilgili diğer faaliyetlerdir (Haghayeghi, Zahra & Moghadam, 2021: 376). İnsan kaçakçılığında, insan ticaretine maruz kalan kişi mağdur olarak kabul edilirken, insan kaçakçılığında göçmenlik yasalarını çiğneyen varış ülkesi mağdur olarak kabul edilir. İnsan kaçakçılığında, söz veren kişi yardıma para ödenir veya göç etmek isteyen kişi tarafından bir miktar para vaat edilir. Kaçakçı, hareket ettirdiği kişi müşterisi veya müşterisi iken, hareketin kolaylaştırıcısıdır. Bu ülkelere sığınma Bu yolculuğu bir bedel karşılığında yapmalarına yardımcı olan kaçakçılardır. İnsan kaçakçılığında müşteri, nihai sömürücü için kaçakçılığa maruz kalacak kişiyi arayan işe alım görevlisidir. Bu durumda, ticareti yapılan kişi müşteri değildir. Yine insan ticaretinde, insan ticaretine maruz kalan kişinin kimliği hareket amacı açısından önemlidir.

3. İNSAN TİCARETİ İLE GÖÇMEN TİCARETİ ARASINDAKİ FARK

İnsan ticareti (Smuggling) ve göçmen kaçakçılığı (Trafficking), birbirine çok benzer , ancak aynı zamanda birbirinden farklıdır. Bu iki suç arasındaki en önemli benzerlikler şu şekilde ifade edilebilir:

- 1) Her iki insanlığa karşı suçun konusudur.
- 2) Her iki durumda da üçüncü dünya ülkelerinden gelişmiş ülkelere insan ticareti yapılmaktadır.
- 3) Her iki vakanın da ulus ötesi organize suç örnekleri olduğu ve dolayısıyla bu suçların temel özelliklerini taşıdığı göz önüne alındığında, yani doğası gereği ulus ötesi niteliktedir ve maddi kazanç amacıyla yapılır ve failler genellikle organize gruplardır.

4. TÜRKİYE'DE İNSAN TİCARETİ VE GÖÇ SUÇUNA KISA BİR BAKIŞ

Ülke sınırları içerisinde gerçekleşen göçe iç göç, ülke sınırını aşan göçe de dış göç denmektedir. Türkiye, jeopolitik konumu, iklimi, yaşam olanakları gibi birçok çekici faktörün bulunduğu ve bu sebeplerle de göç hareketlerinin hedefinde olan bir ülkedir. Bu yüzden Türkiye'nin yer aldığı coğrafya sıklıkla göç hareketlerinden etkilenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana T.C. sürekli olarak göç hareketleri ile kültürel, siyasal, ekonomik, dilsel ve dinsel yönden zenginleşmekte ve gelişmektedir. Bu konudaki en önemli hareket mübadeledir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi Lozan Konferansı'nda görüşülmüş ve 1923 yılında Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün imzalanmasıyla sonuçlandırılmıştır. Bu sözleşme gereğince, Batı Trakya dışında yaşayan 350.000 kişi ve İstanbul dışındaki 200.000 kişi karşılıklı olarak yer değiştirmiştir. Bunun dışında 1948-1950 yılları arasında yaklaşık 30.000 Yahudi Türkiye'den İsrail'e göç etmiştir. Bir diğer göç hareketi ise işsizlik ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olma arzusu nedeniyle yapılan yer değişiklikleridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkelerinde sanayi, madencilik gibi alanlarda çalışmalar başlamıştır. Fakat ülkelerin bu çalışmalar için yeterli işçiye sahip olmamaları ucuz iş gücü ihtiyacını doğurmuştur. İşçi açığının kapatılması için 1961 yılında Türkiye'yle Almanya arasında işçi alımı antlaşması imzalanmış ve 6800 Türk işçi geri dönme düşüncesiyle Almanya'ya göç

etmeye başlamıştır. Bu işçi göçleri 1964 yılında Belçika, Hollanda ve Avusturya, 1965 yılında Fransa, 1967 yılında İsveç ve 1968 yılında ise Avustralya ile devam etmiştir. Anadolu toprakları coğrafi konum olarak doğu ve batı arasında köprü görevi gördüğü için, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlar'dan ve Orta Asya'dan çok sayıda topluluk Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Portekiz'deki ve İspanya'daki yaklaşık 300.000 Yahudi Hristiyan olmaya zorlanmış, din değiştirmeleri ya da ülkeyi terk etmeleri konularında baskı görmüştür. Karşılaşabilecekleri yaptırımlardan dolayı bu kişiler, 1497 yılında Sultan II. Beyazıt tarafından Osmanlı İmparatorluğu topraklarına getirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemine girmesiyle toprak kaybedilmiş, Balkanlar'daki Türkler de baskı görmeye başlamıştır. Yaklaşık 1.500.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır ve bu göç hareketi hala devam etmektedir. Bununla birlikte, T.C.'nin kuruluşundan itibaren Bulgaristan'dan ve Yunanistan'dan göç hareketleri gerçekleşmiştir. Yapılan mübadele antlaşmasına göre 1923-1945 yılları arasında Yunanistan'dan ve Bulgaristan'dan yaklaşık 850.000 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Aynı şekilde, Yugoslavya'dan 112.000, Romanya'dan 117.000 kişi Türkiye topraklarına göç etmiştir. Kosova Savaşı sırasında ise yaklaşık 18.000 kişi Türkiye'ye sığınmış, bu kişilerin bir kısmı savaşın bitmesiyle birlikte ülkelerine geri dönmüşlerdir. 2011 yılında Suriye'de başlayan ve halen devam eden iç savaş sebebiyle milyonlarca kişi ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Ağırlıklı olarak komşu ülkelere ve Avrupa ülkelerine göç eden Suriyeliler Türkiye'ye de göç etmiştir. 04 Nisan 2019 tarihi itibarıyla Türkiye'de kayıtlı bulunan Suriyeli sayısı 3.630.767 kişidir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından 8 Mart 2019 tarihinde yapılan açıklamaya göre ülkesine dönüş yapan Suriyeli sayısı ise 314.590 kişidir (Bahadır & Busenaz, 2019: 10).

TCK'nun 80. maddesi yukarıdaki şekli ile insan ticaretine karşı cezai yaptırımlar öngörmekte, ancak cinsel istismar veya fuhuş istismarı ibareleri açıkça yer almadığı için cinsel sömürü amaçlı insan ticareti hususunda düzenleme getirmemektedir. Bu durum, fuhuşa yönelik istismarın insan ticareti olarak değerlendirilmemesi, TCK 227. maddesi ile düzenlenen fuhuşa Sürükleme suçu olarak cezai işlem yapılmasına yol açmıştır. Oysaki bu suçun insan Ticareti olarak kanunda açıkça yer alması hem cezai yaptırımın fazlalığı hem de mağdur açısından yaratacağı sonuçlar nedeniyle oldukça önemlidir. Bu nedenle, 80. maddeye dair eleştiriler yapılmış ve Türkiye'de Görülen insan ticareti vakalarının hemen hemen tümünü oluşturan cinsel istismarın

Madde kapsamına alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Çalışmadan da Yararlandığımız "Türkiye’de insan Ticareti ile Mücadele Yasa Uygulama ile İliği Stratejik Bir Yaklaşım" raporunun yayınlanmasını takiben 06.12.2006 tarihinde TCK’nun 80. ve 227. maddelerinde gerekli değişiklikler yapılmıştır. Kanununun 80 inci maddesinin birinci fıkrası su şekilde değiştirilmiştir: "(1). Zorla çalıştırmak, hizmet ettirmek, fuhuş yaptırmak veya esarete tâbi kılmak ya da vücut Organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu Kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri ülkeye sokan, ülke dışına çıkararak, tedarik eden, Kaçıran, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden ya da barındıran kimseye sekiz yıldan on iki Yıla kadar hapis ve on bin güne kadar adlî para cezası verilir." Bu değişiklik ile insan ticaretinin en önemli ayağı olan zorla fuhuşsun 80. Madde kapsamına alınmasıyla iç hukukumuzda insan ticaretinin her türüne yönelik cezai yaptırım uygulanması sağlanmış olup, Türkiye’nin özellikle kadın ticareti boyutunda verdiği mücadelede oldukça önemli bir adım atılmıştır (Vural, 2007: 87).

Düzensiz Göçle Mücadele Stratejileri: 2015-2018 yıllarını kapsayan Düzensiz Göçle Mücadele Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı ile ülkemizin düzensiz göçle mücadelesinde stratejik hedefler belirlenmiş ve hayata geçirilmesi amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Bu dönemin sona ermesiyle birlikte 2021-2025 yıllarını kapsayan Düzensiz Göçle Mücadele Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı hazırlanarak yürürlüğe sokulmuştur. Bu eylem planı ile;

- Düzensiz Göçü Kaynağında Önlemeye Yönelik Ulusal ve Uluslararası Mekanizmalar ve İş Birliklerinin Güçlendirilmesi,
- Sınır Güvenliğinin Arttırılması ve Düzensiz Göçle Mücadele Alanında Tedbirler Geliştirilmesi
- Yabancı İş Gücü Göçünün Etkin ve Kapsamlı Politikalarla Yönetilmesi
- Düzensiz Göçmenlere İlişkin Ülke İçerisindeki İşlemlerin İnsan Hakları Odaklı Yürütülmesi, Hassas Durumdaki Düzensiz Göçmenlerin Korunmasına Yönelik Çalışmaların Arttırılması ve Düzensiz Göçle Mücadelede Kanıtı Dayalı Politikalar Üretilmesi
- Düzensiz Göçmenlerin İnsan Hakları Standartları Çerçevesinde Geri Gönderilmesi Sisteminin Güçlendirilmesi ve Yeniden Uyumlarının Sağlanması stratejik öncelikleri belirlenmiş olup düzensiz göçle mücadele alanında görev alan tüm kamu

kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarının katkıları doğrultusunda bu stratejik önceliklerin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir.

Gönüllü Geri Dönüş : Ülkemizin içerisinde bulunduğu coğrafi ve stratejik konumuna ek olarak gelişen bir ekonomiye sahip olması, ülkemizi artık bir transit ülke konumundan çıkararak düzensiz göçmenler için hedef ülke haline getirmiştir. Bu durum son yıllarda düzensiz göçmenler için çekim unsuru oluşturmakta ve ülkemiz sınırları içerisinde yakalanan düzensiz göçmen sayısının kayda değer bir seviyede artmasına sebebiyet vermektedir.

-Düzensiz göçle mücadele edebilmek için, düzensiz göçmenlerin sınır dışı edilerek ülkemizden çıkarılmaları tek başına yeterli bir araç olmayıp sınır dışı edilen düzensiz göçmenlerin ülkemize tekrar dönmelerinin engellenmesi temel hedeflerden biridir. Bu maksatla; düzensiz göçmenlerin menşe ülkelerindeki durumlarının iyileştirilmesinin sağlanması, insan onuruna yakışır, uluslararası standartlara uygun ve gönüllülük temelinde ülkemizden çıkışlarının sağlanması amaçlanmaktadır.

-Bu kapsamda Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizmasının temellerini oluşturmak amacıyla 24 Aralık 2019 tarihinde 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda ek düzenleme yapılmıştır.

-Bu düzenlemeyle birlikte Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ülkesine/üçüncü ülkeye gönüllü olarak çıkış yapmak isteyen düzensiz göçmenlere, insan ticareti mağdurlarına ve uluslararası koruma başvuru sürecindeki yabancılara " Gönüllü Geri Dönüş Yönetmeliği" ile belirlenen destekler sağlanabilecektir.

-Bu mekanizma ile düzensiz göçmenlerin geri dönüşleri gönüllülük temelinde gerçekleştirilecek olup geri gönderme merkezlerinde kalış sürelerinin kısılacağı, idare ile yabancı arasındaki uyuşmazlıklardan kaynaklanan idari davaların ortadan kalkacağı ve geri dönüş işlemlerine ilişkin idare üzerindeki maddi yükün azalacağı öngörülmektedir.

-24.12.2019 tarihli ve 7196 sayılı kanun ile 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun dördüncü bölümünde değişiklikler yapılmış ve yeni maddeler eklenmiştir.

-2020/17 sayılı Tehdit İş ve İşlemlerine ilişkin Genelge ile yabancıların haklarında düzenlenen yurda giriş yasaklarına ilişkin düzenlemeler ve güncelleme yapılmıştır. Yasadışı göçle mücadele artık ülkelerin kendi kaderlerini tayin etme meselesi değil. Bu konuda milletler; İkili, bölgesel ve küresel gruplar oluşturarak bu mücadeleyi

sürdürme eğiliminde olmuşlardır. Türkiye, yasadışı göç alanında daha etkin ve verimli çalışma sağlamak için birçok ulusal ve uluslararası kurumla çalışmıştır. İşbirliği içinde önde gelen kurumlar arasında Birleşmiş Milletler Göç Ajansı, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, ICPMD ve çeşitli ulusal sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır.

Türkiye, yasadışı göçü önlemek, yasadışı göçle mücadelede kalıcı çözümler bulmak ve 13 uluslararası kuruluşun katıldığı sürdürülebilir göç yönetimi politikaları geliştirmek amacıyla Ocak 2006'nın başlarında Budapeşte Süreci'nin başkanlığını devraldı. 53 katılımcı ülke ve 4 gözlemci ülke ile. Türkiye, yasadışı göçle mücadeleye verdiği önemin bir göstergesi olarak öncü olan İpek Yolu Çalışma Grubu'nun kurulmasını garanti altına almış, göç güzergahı üzerinde menşe, geçiş ve varış ülkelerini bir araya getirmeyi mümkün kılmıştır.

Ayrıca, ICMPD, tarafından yürütülen Akdeniz bölgesindeki Transit Göç Diyalogu'na da katkıda bulunmaktadır.

28 Mayıs 2012'de Türkiye, yasadışı göçü önlemek için FRONTEX (Avrupa Birliği Sınır Güvenlik Birimi) ile bir mutabakat zaptı imzaladı (www.goc.gov.tr).

Türkiye üzerine düşen her türlü görevi yapıyor. Asya, Orta Doğu ve Avrupa arasındaki yolların kesiştiği noktadaki coğrafi konumu, çok sayıda ülkeyle siyasi sınırının olması, ülkeyi çevreleyen uzun sahil şeridi gibi özellikleri ve sınır aşan örgütlü suçların yarattığı tehlike gibi nedenler, Türkiye'nin insan ticaretinin geçiş noktası ve hedef ülke konumunda olması riskini beraberinde getiriyor. İçişleri Bakanlığının "2019 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu"na göre, 2015-2019 döneminde Türkiye'de tanımlanan mağdur sayısı artarken, görülme biçimlerinden cinsel sömürü ve işgücü sömürsü ilk sıralarda yer alıyor. Buna göre, Türkiye'de tanımlanan insan ticareti mağduru sayısı raporda belirtilen tüm sömürü şekillerinde 2015'te 108, 2016'da 181, 2017'de 303, 2018'de 134 ve 2019'da 215 olarak kaydedildi. Öte yandan, 2015-2019 yıllarında mağdurların yüzde 21'inin çocuk, yüzde 69'unun ise 18-35 yaş aralığında olduğu bilgisi öne çıkıyor. Söz konusu rapora göre, insan ticaretiyle mücadele önleme, koruma, kovuşturma ve iş birliği alanlarında yürütülen etkin çalışmalarla mümkün olabiliyor. Türkiye, bu 4 alanda tüm kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütler ile insan ticaretiyle mücadelesini aktif ve kararlı şekilde sürdürüyor, uluslararası camianın sorumlu bir üyesi olarak üzerine düşen her türlü önlemi alıyor. Dışişleri Bakanlığından edinilen bilgilere göre, bu mücadele kapsamında TCK'nda insan

ticareti ve göçmen kaçakçılığı 2005'te suç olarak tanımlandı, bu suçları işleyenlere 8 yıldan 12 yıla kadar hapis ve on bin güne kadar adli para cezası getirildi. Birleşmiş Milletlerin (BM) 2003'te yürürlüğe giren Sınır aşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesi (Palermo Sözleşmesi) ve Sözleşme'ye ek "İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına ilişkin Protokol"ünü ilk imzalayan ülkelerden olan Türkiye, Avrupa Konseyi İnsan Ticaretiyle Mücadele Sözleşmesi'ni de (GRETA) 19 Mart 2009'da imzaladı. Palermo Protokolü'ne taraf olmasından itibaren Türkiye'de insan ticareti suçuyla mücadele için birçok çalışma yapılmaya başlandı, uygulamada en yüksek verimi alabilmek için bu konuda görevli aktörlerin eğitimine önem verildi. İnsan ticaretiyle mücadele konusunda ilgili tüm kurum ve kuruluşlar arasında eşgüdümü sağlamak amacıyla Ekim 2002'de Dışişleri Bakanlığı başkanlığında "İnsan Ticareti ile Mücadele Ulusal Görev Gücü" kuruldu. Bunların yanı sıra "Mağdur Destek Programı" ve "Gönüllü ve Güvenli Geri Dönüş Programı" da dâhil olmak üzere, Türkiye insan ticaretiyle mücadele çalışmaları ve mağdurların desteklenmesine ilişkin çeşitli düzenlemelerde bulundu. Uluslararası iş birliği çalışmaları Türkiye, öte yandan insan ticaretiyle mücadele alanında Belarus, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova ve Ukrayna ile iş birliği protokolleri imzaladı. İnsan ticaretinde kaynak konumunda olan ülkelerle İçişleri Bakanlıkları arasındaki iş birliği çerçevesinde ortak operasyonlar düzenleyen Türkiye, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ile göç konularının yanı sıra insan ticareti ile mücadele alanında da iş birliği sürdürüyor (Anadolu Ajansı, 2021).

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı ve binlerce masum insanın öldürülmesinin ardından hükümetler, insanoğlunun asgari haklarını korumak için anlaşmalar ve yasalar çıkarmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte insan hakları doğmuştur ve birçok insan hakları sözleşmesi (kadın, çocuk ve işçi hakları gibi...) bu tarihe kadar uzanmaktadır. Ama önemli olan ne yazık ki pek çok insan hakları kanunu ve sözleşmesinin zorunlu olmaması ve tavsiye mektubuna benzer olmasıdır. Çünkü yeterli yaptırım garantisi yoktur ve haber yasalarını uygulamak zorunlu değildir. Ne yazık ki, birçok ülke ulusal (yerel) yasaları diğer insan hakları yasalarına tercih ediyor. Birçok ülke bahis haklarını bile kullandı ve sadece

anlaşmalara katıldı ve onaylamadı. İnsan hakları ve insan onuru söz konusu olduğunda, ülkelerin herhangi bir koşul koyması rasyonel ve mantıklı değil gibi görünüyor. Hükümetler arasındaki bu yüksek hacimli sözleşmelere ve anlaşmalara rağmen, her yıl insan tacirlerinin pençelerine yakalanan çok sayıda insan görüyoruz. Birçok insan hedef ülkeye varamadan (ya trafik kazaları ya da kimliği belirsiz kaçakçılar tarafından) öldürülür ve tüm malları yok edilir.

Bu suçla ilgili akıllarda her zaman oluşan büyük soru, genellikle hedef ülke olan Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, sınırlardaki farklı hükümetlerin tüm çabalarına ve izlemelerine rağmen, neden ilgili davalardan gelen haberler? İnsan ticaretine indirgeniyor mu yoksa engellenmiyor mu?

Birçok ilgili yasal site kurbanların sayısını azaltmaktan bahsediyor, ancak yasa dışı göçmenlerin sayısı hakkında kesin istatistiklere sahip olmadığımız sürece, özellikle bu insanların çoğu hedef ülkeye su yoluyla yasa dışı teknelerle göç ettiğinden. Menşe, transit ve varış ülkelerinin sınırlarının daha fazla izlenmesi gerekiyor gibi görünüyor. Vicdanlı ve akıllı polis memurları, kaçakçıların (insan, eşya, uyuşturucu, uyuşturucu vb.) farklı ülkelerin topraklarına girişini engellemek için en önemli ilkelerden biridir. Maalesef bazı yetkililer para karşılığında geçmeye isteklidirler (rüşvet) Sınırların kurbanı olurlar.

Önlemek her zaman tedavi etmekten daha iyidir ve hükümetlerin insan ticaretinin artmasını önlemek için her türlü çabayı göstermeleri ve insan ticareti suçunu ana hedef olarak önlemeleri mantıklıdır. Bu, hükümetlerin birbirleriyle ilişkilerinin genişletilmesini ve ikili veya çok taraflı işbirliğini gerektirir. İnsan ve göçmen kaçakçılığıyla mücadelede mümkün olan tüm imkân ve araçlar kullanılmalıdır. Eğitim, ekonomik ve güvenlik faaliyetleri, mağdurların acı ve ıstırabını azaltmada etkili ve faydalı görünmektedir.

Eğer bütün devletler mağdurlar için güvenlik ve ekonomik güvenlik sağlasalar, kayma ve hata yapma olasılıkları daha düşüktür. Bu makalenin sonundaki son önemli nokta, mağdurlara suçlu muamelesi yapılmaması gerektiğidir, çünkü şiddet ve hakaret içeren davranışlar mağdurları ve hatta yakınlarının psikolojik ve fiziksel sorunlarını ağırlaştıracaktır. Mağdurları bir psikolog veya doktor gözetiminde

olması, iyileşme sürecinin daha iyi ve daha hızlı olması için daha iyidir. Mağdurun yasal sorunlarını ve sorularını ele almak için bir avukata veya hukuk danışmanına da danışılmalıdır. Bir mağduru ülkeye geri getirmek için, ülkeye geldikten sonra bile dönüş yolunda tehlikede olmadığına dair güvence verilmelidir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Albanese, J. S., (2017), Transnational Crime, oxfordbibliographies.com.

Bose, M., (1984), Bonded Labour Modern Slavery, Ph.D. Thesis,

Biabani , G. H. & Roghani, A., (2011), İnsan Ticareti, Modern Cinsel Kölelikle Aynı Şeydir, Uluslararası Polis Araştırmaları Dergisi.

Eslami, R. & Ebuturabi, F., (2020), Hukukta İnsan Ticaretiyle Mücadele için Yasal Önlemler, Uluslararası Hukuk Dergisi.

Foroughi, Y., (2011), Modern İnsan Ticareti veya Kölelik; Nedenler ve Yaralanmalar, Uluslararası Polis Araştırmaları Dergisi.

Hatamzade, A., (2014), Organize Suçlar, Beşeri Bilimler ve İslami Bilimlerin Çevrimiçi Veritabanı.

Haghighi, Z. & Moghadam, M., (2021), Karşılaştırmalı Çalışma ile İnsan Ticaretinin Durumsal Önlenmesi, Beşeri Bilimlerde Bölgesel Bilimsel Araştırma Konferansı.

Miraglia, P., Ochoa, R. & Briscoe, I., (2012), Transnational Organised Crime and Fragile States, OECD Development Co-Operation.

Sotoudeh, M. & Dindar, R., (2015), İnsan Ticareti Mağdurlarını Destekleyen Uluslararası Belge ve Sözleşmelerin Gözden Geçirilmesi, Uluslararası Polis Araştırmaları Dergisi.

Taheri, A. S. & Manteghi, F., (2021), Geçmişten Günümüze Köleliğin Kaldırılması: Uluslararası Mahkemelerin Belge ve Kararlarında Kölelik Kavramının Gelişimini, Hukuki Bilimsel Araştırmalar Dergisi.

Vural, D. G., (2007), Uluslararası Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan ticaret, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Zare, M. R., (2016), Uluslararası Hukuk Işığında İnsan Ticareti ve Yasadışı Göçmen Krizi ve AB'nin Bu Krize Tepkisi, İkinci Uluslararası Beşeri Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar Konferansı.

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE KAMUSAL HİZMETLER VE BU HİZMETLERİN FİNANSMANI*

Berat Kürşat AKGÖL¹

Bilim Uzmanı

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-mail: brtkrstakgl@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5768-9078

Hakan AY

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: hakan.ay@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7140-2750

Öz

Türkler, geçmişten günümüze sayısız devlet kurarak önemli uygarlıklar inşa etmiş eski bir millettir. Türklerin kurmuş oldukları bu devletlerde toplumsal yaşam ve ekonomik uğraşlar doğrultusunda çeşitli mali olaylar gerçekleşmiştir. Bu çalışmada Türklerin İslamiyet'e geçiş dönemi öncesi Avrasya bozkırlarında kurmuş

*Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Hakan AY danışmanlığında Berat Kürşat AKGÖL tarafından hazırlanan "İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Kamusal Hizmetler ve Bu Hizmetlerin Finansmanı" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ **Sorumlu Yazar:** brtkrstakgl@gmail.com

Atf (APA): Akgöl, B. K. & Ay, H., (2023), İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Kamusal Hizmetler ve Bu Hizmetlerin Finansmanı, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 15 (2): 206-229., <https://doi.org/10.53881/hiad.1386765>

Lisans: **Lisans:** Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

oldukları üç büyük Türk kağanlığı olan Asya Hun Kağanlığı, Gök Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı incelenecektir. Çalışmada bu kağanlıkların devlet teşkilatlanmaları, toplum yapısı ve halkın ekonomik uğraşları doğrultusunda gerçekleşen kamusal hizmetler ve bu hizmetlerin finansmanı ele alınacaktır. Türklere ait yazılı kaynakların az olduğu bu dönem, kısıtlı kaynaklar doğrultusunda incelenmeye çalışılacaktır. Türk tarihi içerisinde önemli bir yeri olan kağanlıklar döneminin toplumsal ve ekonomik yapısı doğrultusunda bu dönemde gerçekleştirilen kamusal hizmetleri ve bu hizmetlerin nasıl finanse edildiği çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışma, Türk uygarlık tarihinin en eski dönemlerine ışık tutarak Türk maliye tarihi literatürüne katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Asya Hun Kağanlığı, Gök Türk Kağanlığı, Uygur Kağanlığı, Kamusal Hizmetler, Finansman*

Alan Tanımı: *Maliye (Kamu Maliyesi)*

PUBLIC SERVICES AND FINANCING OF THESE SERVICES IN PRE-ISLAMIC TURKIC STATES

Abstract

Turks are an ancient nation that has built important civilizations by establishing numerous states from the past to the present. In these states established by the Turks, various financial events took place in line with social life and economic activities. In this study, the three great Turkic kaganates established by the Turks in the Eurasian steppes before the transition to Islam, the Xiongnu Khaganate, the Turkic Khaganate and the Uyghur Khaganate will be examined. In this study, the state organization of these kaganates, public services and their financing in line with the social structure and economic activities of the people will be discussed. This period, in which written sources of the Turks are scarce, will be analyzed in line with the limited resources. The social and economic structure of the kaganate period, which has an important place in Turkic history, and the public services realized in this period and how these services were financed constitute the aim of the study. The study aims to contribute to the literature on the history of Turkic finance by shedding light on the oldest periods in the history of Turkic civilization.

Key Words: *Xiongnu Khaganate, Turkic Khaganate, Uyghur Khaganate, Public Services, Financing*

JEL Codes: H00, N00

1. GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşamaya başlaması ile birlikte toplumsal ihtiyaçlar ortaya çıkmış, bu doğrultuda ise bu ihtiyaçların giderilmesi için bir üst otoriteye ihtiyaç duyulmuştur. Bu otorite tarih boyunca “devlet” olarak nitelendirilmiştir. Tarihte diğer toplumlar gibi Türkler de devletler kurmuşlardır. İlk ortaya çıktıkları günden bu yana geniş sahalarda ve farklı coğrafyalarda devlet kurmuş olan Türkler, buldukları bölgelerin kültüründen etkilenmişler ve devlet yönetim anlayışları bu doğrultuda değişiklik göstermiştir. Bozkır kültürünün etkisiyle kağanlıklar kurmuş olan Türkler, daha sonraki dönemlerde İslamiyet’in benimsenmesi ile birlikte sultanlıklar kurmuşlardır. Günümüzde ise Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan olmak üzere yedi bağımsız cumhuriyet olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu çalışmada Türklerin kağanlıklar döneminde kurmuş oldukları üç büyük Türk kağanlığı olan Asya Hun Kağanlığı, Gök Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığında gerçekleşen mali olaylar; eski Türklerin devlet teşkilatı, ekonomik ve toplumsal yapısı doğrultusunda incelenmiştir.

İslamiyet’e geçiş sonrası yazının Türkler arasında daha aktif olarak kullanılması dolayısıyla İslamiyet sonrası döneme ait günümüze ulaşan birçok yazılı kaynak bulunmaktadır. Ancak kağanlıklar döneminde Türklerin yazıyı pek aktif kullanmıyor olmalarından dolayı bu döneme dair günümüze ulaşan kaynak sayısı yetersizdir. Bu nedenle literatürde İslamiyet sonrası kurulmuş olan Türk devletlerine ilişkin bu sorulara yanıt verilebilmiş olup, İslamiyet öncesi kurulmuş olan kağanlıklar döneminde bu sorulara yanıt verilememiştir. Bu dönemde Türklere ait olan yazıtlar ve günümüze ulaşmış olan birtakım yazılı belgelerin yanında eski Çin kaynaklarının Türkçe çevirilerinden ve konuyla bağlantılı literatürde bulunan diğer çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmada İslamiyet öncesi kurulmuş olan üç büyük Türk kağanlığında devletin ne tür kamusal hizmetler gerçekleştirdiği ve bu hizmetlerin devlet tarafından ne şekilde finanse edildiği sorularına yanıt aranmıştır.

2. KAĞANLIKLAR DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI, DEVLET VE EKONOMİK YAŞAM

Kağanlıklar döneminde birçok devlet kurulmuştur. Kurulan kağanlıkların devlet teşkilatı ile toplumsal ve ekonomik yapıları göçebe bozkır kültüründen etkilenmiştir.

2.1. Tarihte Türkler ve Eski Türk Devletleri

Türkler, tarihte sayısız devlet kurmuş olan eski bir millettir. Tanrı'nın onlara diğer uluslar üzerinde yönetim hakkı verdiğine ve devlet kurma yetkilerini Tanrı'dan aldıklarına inanmışlardır. Bu düşünce ise ancak güçlü bir devlet teşkilatı ile mümkündür (Tekin Ş., 2019: 82). Türklerin kurmuş oldukları devletler; kağanlıklar dönemi, sultanlıklar dönemi ve cumhuriyetler dönemi olmak üzere üç dönemde incelenebilir. Kağanlıklar dönemi İskitler (Sakalar) ile başlamış, bu dönemde Asya Hunları, Gök Türkler ve Uygurlar gibi üç büyük Türk kağanlığı kurulmuştur. Daha sonra İslamiyet'e geçişle birlikte Arap/Fars kültüründen etkilenen Türkler, bu dönemde Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük sultanlıklar kurmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve cumhuriyetler dönemi başlamıştır. Cumhuriyetler dönemi, günümüzde 7 bağımsız Türk devleti olarak devam etmektedir (Uslu, 2019: 5-11). Türklerin tarihte kurmuş olduğu onca devletin mali olaylarının tek tek incelenmesi zor ve bu alandaki kaynakların kısıtlı olmasından dolayı konunun kapsamını kısıtlamak için çalışmada yalnızca İslamiyet öncesi kurulmuş üç büyük Türk kağanlığı olan Asya Hun Kağanlığı, Gök Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı incelenmiştir.

2.2. Eski Türklerde Toplumsal Yapı ve Devlet

Türkler, milattan önceki dönemlerde Orta Asya'nın Ötüken bölgesinde yaşayarak burada demircilik ve tarımla uğraşmışlardır. Türkler, Çin kaynaklarında Türükler ya da Demirci Türkler olarak adlandırılmışlardır. Bu adlandırmadan anlaşılacağı üzere demiri işlemek Türkler için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. İşledikleri demirlerden elde ettikleri araç ve gereçler sayesinde tarımsal gelirleri artmış ve bu durum onların güç kazanmasına neden olmuştur. Türkler, üretimde ve ticaret yollarının denetiminde diğer halklara karşı üstünlük kurmuşlar ve çok büyük coğrafyalarda hakimiyet kurabilmişlerdir. Toplumun ortak ekonomik çıkarları üretimle başlamış, daha sonra ticaret ile devam etmiş ve sonunda pazar yerlerinin denetimine ve devletleşmeye neden olmuştur. Gök Türk kağanı Bilge Kağan, Orhun Yazıtlarında Türklere pazar yerleri ve ticaret yolları üzerinde egemenlik

kurulması ve denetim yapılmasını vasiyet etmiştir (Yereli, 2021: 8-9). Eski Türklerin toplumsal yapısı, bozkırlı Türk topluluklarının dinamik ve ayakta olmalarını sağlamıştır. Eski Türklerin bu toplumsal yapısı, bireylerin birbirlerine olan ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmıştır (Taşağıl, 2016: 120). Orta Asya bozkırlarının zorlu yaşam şartları, Türk toplumunun disiplinli bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Bu toplumun temelini oğuş adı verilen aile oluşturmaktadır. Oğuşlar birleşerek akraba birliği olan urugları, uruglar bir araya gelerek boyları, boylar bir araya gelerek bodunu (ulus/millet/halk), bodunlar ise ili (devlet) ortaya çıkarmaktadır (Terkan, 1999: 85).

Eski Türklerde kağanın iktidarını Tanrıdan aldığına inanılmıştır. Kağan, Tanrı tarafından kut verilmesi ile tahta oturabilmiştir. Devlet, baht, iyilik, talih gibi anlamlara gelen kut, kağanın siyasal iktidarını temsil etmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2020: 35). Eski Türkler, kağanı olağanüstü yeteneklere sahip olan ve Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir yönetici olarak görmüşlerdir. Örneğin Asya Hun kağanı Mete'nin unvanı olan "TanHu", "gökten gelen güç" anlamına gelmektedir. Attila Avrupa Hunlarına göre Tanrının kırbacıdır (Terkan, 1999: 85). Bilge Kağan ise kendinden "Tengri teg Tengride bolmuş Türük Bilge Kagan (Tanrı gibi ve Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan) olarak bahsetmiştir. Uygur kağanları da "Gök ve Ay Tanrıda kut bulmuş" gibi unvanlar kullanmışlardır. Bu tarihsel kayıtlardan anlaşılacağı üzere devleti yönetme hakkı "kut" ile ifade edilmiştir. Ancak Türk kağanları, yönetme hakkını Tanrıdan almakla birlikte herkes gibi insanoğludur. Kağan, yönettiği toplumun üzerinde değildir. Çünkü kut geçicidir ve kaybedilebilir. Kağanlar ise Tanrının onlara vermiş olduğu kutu kaybetmemek için çalışmışlardır. Kağanların görevinde başarılı olamadığı durumlarda Tanrı kağandan kutu geri almış ve kağanlığını kaybederek tahttan indirilmiştir (Tekin T., 1998: 34-35; Tekin Ş., 2019: 92-93). Eski Türklerde diğer despot yönetimlerde olduğu gibi halk kağana değil, kağan halka bakmakla yükümlüdür. Kağan halka bakıp gözetmeli, onları doyurmalı, boyları bir arada tutmalı ve düşmanlara karşı korumalıdır. Ordunun başında durmak, halkı doyurup giydirmek, onları kondurup iskân ettirmek ve onların sevgisine ve saygısına mazhar olmak kağanın görevleri arasında yer almaktadır (Taşağıl, 2016: 140-143). Anlaşılacağı üzere kağanın çok önemli sorumlulukları olup, bu sorumluluklarından devletin savunma, güvenlik, düzenin korunması ve iskân (konut) sağlama gibi görevleri olduğunu değerlendirmek mümkündür.

2.3. Eski Türklerde Genel Ekonomik ve Mali Yaşam

Eski Türkler, Avrasya bozkırlarında yaşamışlar ve bu coğrafya üzerinde büyük devletler kurmuşlardır. Bozkır ekonomisi, kendi kendine yetebilen bir ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bozkırlılar barınma, yiyecek, yakıt, giyim gibi her türlü ihtiyaçlarını bozkırın kaynakları ile karşılayabilmişlerdir. Eski Türkler, ırmak ve göller gibi su kaynakları çevresinde ve yaylak-kışlak şekilde yaşamışlardır. Her boyun kendi halkı ve hayvanları vardı. Tarım için elverişli topraklara sahip olmayan Türkler, besledikleri hayvanlardan elde ettikleri ürünlerle yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Hayvancılığın yanında yerleşik komşuları ile ticaret de yapmışlardır. Hayvanların ve ürettikleri ürünlerin ihtiyaç fazlasını değiş-tokuşta kullanmışlardır. Yaptıkları ticaret sayesinde ihtiyaçlarını giderebilmişlerdir (Taşığıl, 2016: 118). Türkler, hayvancılığın yanında avcılıkla da uğraşmışlardır. Bozkır toplumları için avcılık önemli bir yer tutmuştur. Avladıkları hayvanlar arasında geyik, tavşan ve balık gibi hayvanlar bulunmaktadır (Mandaloğlu, 2014: 76-77). Avcılık, bozkırlılar için bir üretim biçimi olmanın yanında aynı zamanda savaşçı kimliklerini canlı tutmak için bir antrenman sahası olmuştur. Kimi zamanlarda kağanların da katıldığı büyük avlar düzenlenmiştir (Dokur, 2017: 31).

Bozkırlılar, eksiklerini ve ihtiyaçlarını komşu toplumlardan karşılamışlardır. Bu durum barış dönemlerinde ticaret ile, diğer dönemlerde ise yağma yoluyla gerçekleşmiştir. Yağma faaliyeti iç yağma (potlaç) ve dış yağma olarak ikiye ayrılmaktadır. Dış yağmada yerleşik halklar üzerine akın düzenlenerek mallarına el koyulurken iç yağmada ise üleştirme (paylaşırma) ya da yağmalatma yoluyla Türk beyleri biriken malları halka dağıtmışlardır. Dış yağmada bir üretim söz konusuysen iç yağmada gelir dağılımında eşitsizlik önlenmeye çalışılmıştır (Falay, 2017: 20-22). Bozkırlılar, yerleşiklere karşı sahip oldukları atlar sayesinde üstünlük kurabilmişlerdir. Bazı zamanlarda Çin'e on binlerce at satmışlardır. Eski Türklerin sahip oldukları atlar, koyunlar ve Altay dağlarından çıkardıkları madenler komşu toplumların ilgisini çekmiştir. Arkeolojik kazılardan anlaşılacağı üzere eski Türkler madencilik ve demircilikle de uğraşmışlardır. Vahaların ve verimli arazilerin daha iyi yaşam standartlarına sahip olması ve getirdikleri ekonomik zenginlikler eski Türklerle çekici gelmiştir. Bu nedenle yerleşik yaşama uygun olan yerlerde şehirler de kurmuşlardır. Kurdukları bu şehirlerde tarımla uğraşmışlardır. Dolayısıyla Türklerin yalnızca yaylak-kışlak hayat yaşadıkları söylenemez. Türkler, elverişli alanlarda yaşam biçimlerini değiştirerek daha kolay ve daha rahat olanı tercih etmişlerdir. Ancak çoğunluk bozkır yaşamını daha çok sevmiştir. Türklerin ilk başlarda Güney Sibiryaya, Altaylar, Hakaşlar gibi coğrafyalarda yerleşik olarak yaşadıkları, daha sonralarda göçebe yaşam tarzını benimsedikleri belirtilmektedir

(Taşağıl, 2020a: 31; Taşağıl, 2016: 118-119). Türkler, madencilik ve demirciliğin yanında gıda sanayisi ve dokumacılıkla da uğraşmışlardır. Hububatın un haline getirilmesi için kullanılan öğütme/ezme taşları, el değirmenleri, büyük su ve yel değirmenlerinin kalıntılarından anlaşılacağı üzere gıda sanayisinin Türklerde var olduğu söylenilebilir (Baykara, 1975: 84-85). Etin korunması için konserve yapılmışlar ve bu konserve etleri Çin'e ihraç etmişlerdir (Mandaloğlu, 2014: 81-82). Ana geçim kaynağı olan hayvancılıktan elde ettikleri deri ve yün gibi ürünler giyim-kuşam ve dokumacılıkta kullanılmıştır. Pazırık Kurganından çıkartılan Hun halısı, Türk sanat tarihinde bilinen ilk Türk halısıdır. Halı ve kilim işçiliğinin yanında yaygı, çadır bezi ve genel giyim eşyaları da üretilmiştir (İlgen, 1999: 106; Mandaloğlu, 2014: 83-84).

Türkler, ticaret yollarını hakimiyet altına aldıklarında bu yolları kullanan kervanlardan vergi ve haraç almışlar, savaş dönemlerinde ise kervanlar üzerine yağmalar düzenleyerek önemli gelirler elde etmişlerdir. Bu kervanların yanında sınır köylerine de yağma akınları düzenlemişlerdir (Dokur, 2017: 33-34). Eski Türklerde devletin gelirleri tarım ve ticaretten alınan vergiler, gümrük ve pazar vergileri, tarımla uğraşanlardan alınan haraç vergisi, savaş ve yağma akınlarından elde edilen ganimetler, yenilgiye uğrattıkları devletlerden alınan vergiler ve halktan alınan vergilerdir. Çin, İran ve Bizans gibi komşu ülkelerden vergi, haraç ve savaş tazminatı gibi gelirler elde etmişlerdir. Elde ettikleri bu gelirlerle de ihtiyaçları olan ürünleri satın alabilmişlerdir (Gökbunar ve diğerleri, 2016: 4). Yukarıdaki tarihsel kayıtlardan anlaşılacağı üzere Türkler çeşitli ekonomik uğraşlara sahip olmuşlardır. Halk hayvancılık, avcılık, tarım, sanayi (madencilik ve el sanatları) ve ticaretle uğraşmış; devlet ise ganimetler, avlar ve vergiler aracılığıyla gelir elde etmiştir. Bu ekonomik ve mali olaylar, eski Türklerin başlıca uğraşları olmuş ve zorlu bozkır şartlarında hayatta kalmalarını sağlamıştır.

3. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE KAMUSAL HİZMETLER VE BU HİZMETLERİN FİNANSMANI

Türkler, tarihte birçok devlet kurmuşlardır. Türklerin kurmuş oldukları her bir devletin mali tarihinin takibini yapmak kaynak yetersizliği nedeniyle zor olacağı için ve konunun kısıtlanması amacıyla çalışmada yalnızca İslamiyet öncesi dönemde kurulmuş üç büyük Türk kağanlığı olan Asya Hun Kağanlığı (M.Ö. 220-M.Ö. 48), Gök Türk Kağanlığı (552-744) ve Uygur Kağanlığı (744-847) incelenmiştir.

3.1. Asya Hun Kağanlığı

Asya Hun Kağanlığı, diğer adıyla Büyük Hun Kağanlığı, Avrasya bozkırlarında kurulmuş ilk kurumsal devlettir. Bu devlet literatürde “Hiung-nu”, “Asya Hun İmparatorluğu” ya da “Büyük Hun İmparatorluğu” adıyla yer alıyor olsa da kağanlıklar dönemi içerisinde bulunduğu için bu çalışmada “Asya Hun Kağanlığı” olarak bahsedilmiştir. Bu devlet, Türklerin kurmuş olduğu ilk yüksek organize siyasi kuruluştur. Türkler her ne kadar Hunlardan önce İskitler (Sakalar) olarak Avrasya bozkırlarında varlık göstermiş olsalar da bu toplulukla ilgili tarihsel kaynaklar yetersiz olduğu için Türklerin kurmuş olduğu ilk devlet Asya Hun Kağanlığı olarak kabul edilmektedir (Taşağıl, 2021a: 21).

Türkler, ilk devletlerini Teoman döneminde kurmuşlar, Mete döneminde ise günümüzdeki anlamda bir devlet düzeni oluşturmuşlardır. Bu düzen, ayrı yaşayan tüm Türk boylarının tek bir siyasi çatı altında toplanması ve milli birliğin sağlanması ile mümkün olabilmiştir. Devlet düzeninin oluşması için gerekli olan en önemli kurumlardan biri olan ordunun varlığından Hunların bir devlet teşkilatı oluşturmuş oldukları anlaşılmaktadır. Milli birliğin sağlanması sonucu daha büyük bir insan gücü ve daha iyi bir sisteme sahip olan Türkler, daha ileri bir uygarlık düzeyine erişmişlerdir (Öztürk, 2013: 27-28). Asya Hun Kağanlığı, bir boy federasyonudur. Devlet, sağ ve sol olarak ikiye bölünmüş şekilde yönetilmiştir. Hükümdar için “enginlik” anlamına gelen “*ch'an-yü*” unvanı kullanılmıştır. Devletin sağ ve sol bölümlerini yöneten kişiler ise sağ ve sol bilge beyleri idi. Hiyerarşik olarak sol, sağdan üstün olduğu için, sol bilge beyi *ch'an-yü*'nün varisi konumundadır (Taşağıl, 2021a: 83).

3.1.1. Asya Hun Kağanlığında Kamusal Hizmetler

İlk toplumun ve ilk devletin ortaya çıktığı günden beri var olan savunma, güvenlik, adalet ve sağlık gibi toplumsal ihtiyaçlar ve barınma, giyinme ve beslenme gibi yaşamsal ihtiyaçlar Türk toplumlarında da bulunmaktadır (Yereli, 2021: 10-11). Bu ihtiyaçların karşılanması için eski Türk devletleri tarafından kamusal hizmetler gerçekleştiriliyor olması şaşırtıcı değildir. Eski Türklerde toplumsal kuralları ve birey ilişkilerini düzenleyen törenin bulunması bir hukuk sistemi oluşturulduğunu göstermektedir. Hukuk sisteminin varlığından devletin adalet hizmeti gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır (Koca, 2016: 3). Çin kaynakları, Asya Hunlarında ceza sistemi olduğunu da işaret etmektedir. Örneğin Hunlarda en fazla 10 gün olacak şekilde hapis cezası uygulaması da bulunmaktadır (Arık, 1995: 31).

Asya Hunları, ihtiyaç duydukları tahıl ve giyim ürünlerini temin etmek ve kendi ürettikleri ürünleri satmak için Çin ile sınır pazarları kurmuşlardır. Bu pazarların kurulması için de Çin ile evlilik anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmalar halkın ihtiyaçlarını pazarlarda karşılayabilmeleri ve kazanç sağlayabilmeleri açısından değerlendirildiğinde devletin halkının çıkarları doğrultusunda dış politikalar izlediğini göstermekte ve dolayısıyla bir dış politika hizmetinden söz edilebilmektedir (Taşağıl, 2020b: 63). Asya Hunları, hakimiyeti altına aldıkları ticaret yollarının güvenliğini sağlamışlar ve bu yolları kullanan kervanlardan kamusal hizmet karşılığında vergi ve haraç almışlardır (Öztürk, 2013: 146; Baykara, 1975: 92). Ayrıca ticaretin yanında gerçekleştirdikleri akınlar sonucu mağlup ve bağlı devletlerden ganimet, vergi ve haraç alma yoluyla da ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu durum Asya Hunlarının bir orduya sahip olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2013: 27-28). Ordunun güvenlik ve savunma hizmetinin yanında yağmalar gerçekleştirmek suretiyle ganimet elde etme yoluyla halkın ihtiyaçlarını karşılama görevi olduğu da anlaşılmaktadır.

Asya Hunları, her ne kadar yerleşik hayatı sevmeseler de şehirler kurmuşlardır. Yaz aylarında yaylaklarda, kış aylarında ise kışlaklarda yaşayan Asya Hunları, kış aylarında yaşamak için evler inşa etmişlerdir. Devletin biri yaylakta diğeri ise vadilerde su kıyılarında bulunan iki merkezi vardı. Vadilerdeki merkez evlerden oluşmaktaydı. Mete'nin Ongin Irmağı, Long ve Orhun Irmağı üzerinde iki yazlık şehri vardı. Hunlar evlerini sıkıştırılmış topraktan yapmanın yanında Sibiry'a'nın güneyinde Yenisey Irmağı yöresinde ahşap evler de yapmışlardır. Bu şehirlerin çevresine kalın kütüklerden güvenlik ve savunma amaçlı surlar da inşa etmişlerdir. Ayrıca Asya Hunları Tanrıya kurban sunmak için şehirlerinde tapınaklar yapmışlardır (Taşağıl, 2020b: 58-59). Arkeolojik kazılarda Asya Hunlarına ait Hun-Çin sınırının belirlenmesi amacıyla yapılmış olduğu düşünülen kaleler bulunmuştur (Taşağıl, 2021a: 267-268). Savaşlarda geri çekilmeyi kolaylaştırmak için köprüler inşa ettiklerinden bahsedilmektedir (Taşağıl, 2021a: 152-153). Temel geçim kaynağı olan hayvancılığın yanında tarımla da uğraşan Asya Hunları, tarımın geliştirilmesi amacıyla sulama kanalları da inşa etmişlerdir (Mandaloğlu, 2014: 86). Her ne kadar göçebe yaşamı benimsemiş bir toplum olsalar da arkeolojik buluntular ve tarihsel kayıtlar şehircilik anlamında da çeşitli kamusal hizmetler yaptıklarını göstermektedir.

3.1.2. Asya Hun Kağanlığında Kamusal Hizmetlerin Finansmanı

Asya Hun Kağanlığında kamusal hizmetlerin finansmanı için çeşitli gelirler elde edilmiştir. Kendilerine bağlı boy ve devletlerden, hakimiyet kurmuş oldukları

ticaret yollarından ve halktan vergi ve benzeri gelirler elde etmişlerdir. Barış dönemlerinde Çin ile yapılan ticaret sayesinde ihracat gelirleri elde etmişlerdir. Yapılan ticaretin yanında yerleşikler üzerine yağma akınları düzenleyerek bu toplumların birikimlerine el koymuşlardır. Bu gelir türlerinden başka finansman yöntemlerine de başvurmuşlardır.

Savaşçı bir toplum olan Türkler, bu özelliklerini bir üretim yöntemi olarak kullanmışlardır. Kendileri yetiştiremedikleri ve ihtiyaç duydukları ürünleri yağma yoluyla elde etmişlerdir. Asya Hunları, yağma akınlarını kendileri için bir geçim kaynağı olarak görmüşler ve yerleşikler ile ticaret kervanları üzerine akınlar düzenlemişlerdir. Ticaretin yoğun olarak yapıldığı barış dönemlerinde bile bu akınlar devam etmiş, hatta Mete bile bu akınların önüne geçememiştir (Dokur, 2017: 33-34). Savaş ve yağma akınları sayesinde elde edilen ganimetler, Asya Hunları için çok önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Yağma akınları, Asya Hunları için bir devlet politikası haline gelmiştir (Demir, 2018: 78). Kendilerinin sahip olmadığı tarım ürünlerine sahip olmasından dolayı, bu akınlar en çok komşuları Çin üzerine gerçekleştirilmiştir (Koca, 2016: 11). Çin'in yanında Wu-huan ve Hsien-pi gibi kavimler üzerine de akınlar gerçekleştirmişlerdir (Taşağıl, 2020b: 38-39).

Türk tarihindeki ilk ticari ilişkiler, Asya Hunları ve Çin arasında gerçekleşmiştir. Ticaret sınır pazarlarında yapılmıştır. Ticaretin gerçekleştiği şehirlerden birinin adının daha sonralarda "At Pazarı Şehri" olmasından Asya Hunlarının Çin'e yetiştirdikleri atları sattıkları anlaşılmaktadır (Baykara, 1975: 91). M.Ö. 198 yılında Asya Hunları ve Çin arasında bir barış anlaşması yapılmıştır. Bu Ho-ch'in (evlilik) anlaşması yoluyla ticari ilişkiler kurulmuştur. Bu anlaşma Asya Hunları ve Çin arasında uzun yıllar devam etmiş ve sık sık güçlü olan tarafın lehine yenilenmiştir (Öztürk, 2013: 131-132). Asya Hunları, pazarlar açık kaldığı sürece ihtiyaçlarını ticaret yoluyla karşılayabildikleri için Çin üzerine büyük akınlar gerçekleştirmemişlerdir (Taşağıl, 2021a: 102). Asya Hunları ticarete başta at olmak üzere canlı hayvanlar, hayvansal gıda ürünleri, deri, yün, keçe, madenler ve madenlerden elde edilen silah ve çeşitli araçları ihraç etmişlerdir (Öztürk, 2013: 130). Sattıkları mallar karşılığında ise Çin'den tarım ürünleri, giyim eşyaları ve ipek almışlardır (Dokur, 2019: 158). Ticaretin yapıldığı sınır pazarları Asya Hunlarının baskısı sonucu kurulduğu için bu pazarlarda kural koyucu taraf Asya Hunları olmuştur. Çin her ne kadar Asya Hunlarının mallarına ihtiyaç duysa da bu pazarlardan her zaman kârlı çıkmadıkları için eline fırsat geçtiğinde bu pazarları kapatmaya çalışmıştır (Öztürk, 2013: 131). Buradan anlaşılacağı üzere sınır pazarları Çin'den çok Asya Hunlarının yararına olmuştur. Bu kurulan sınır pazarları

sayesinde ihtiyaç fazlası ürünlerini Çin'e satan Asya Hunları önemli gelirler elde edebilmişler ve ihtiyaçlarını Çin'den karşılayabilmişlerdir.

Asya Hunlarının en önemli gelir kaynaklarından birisi de vergi, hediye ve haraç gelirleri olmuştur. Vergiler kendilerine bağlı devlet ve boylardan, savaşta yendikleri devletlerden, hakimiyet kurdukları ticaret yollarını kullanan kervanlardan ve halktan alınmıştır. Vergiler, özel vergi memurlarınca toplanmıştır. Vergi, Asya Hunları için o kadar önemliydi ki vergi ödemeyi reddederek vergi memurlarını kovan Wu-huan'lara karşı savaş açmışlardır (Taşağıl, 2020a: 77; Dokur, 2017: 34). Wu-huan ve Hsien-pi'lerin oluşturduğu Tung-hu'ları (Tunguzlar) bozguna uğratan Mete, onları vergiye bağlamıştır (Taşağıl, 2020a: 54). Doğuda yaşayan bütün halkları vergiye bağlayan Asya Hunları, kendilerinden kaçarak batıya göç eden Wu-sun'ları vergiye bağlamışlardır (Öztürk, 2018: 61). Wu-huan ve Wu-sun'ların yanında Türkistan'daki nüfusu bir milyonu geçmeyen küçük devletçikleri de vergiye bağlamışlardır (Öztürk, 2013: 151). Ancak yağma akınları ve ticarete olduğu gibi Asya Hunlarının en önemli vergi kaynağı yine Çin olmuştur. Çinliler gururlu oldukları için bu vergilere "hediye" demişlerdir (Gökbunar ve diğerleri, 2016: 4). Daha önce de bahsedilen Ho-ch'in (evlilik) anlaşmasında Çin, ticaret pazarlarının açılmasının yanında Asya Hunlarına vergi ödemeyi de kabul etmiştir (Taşağıl, 2020b: 34).

Hu-han-ye döneminde Asya Hunlarının eski gücünü kaybederek Çin'e bağlanmasıyla birlikte vergi ödeyen taraf Asya Hunları olmuş, bağlılıkları karşılığında ise hediyeler almaya başlamışlardır (Taşağıl, 2020b: 47). Diğer toplumlardan alınan vergiler halktan alınan vergiler ile desteklenmiştir. Bu vergiler kaynaklarda belirtilmemiş olsa da halk hayvancılıkla uğraştığı için hayvan olarak ve sarayın, ordunun ve soyluların ihtiyaçlarının karşılanması için alınmış olmalıdır (Öztürk, 2018: 60-61).

Asya Hunları, gerçekleştirmiş oldukları akınlar sonucu insanları da esir etmişler ve elde edilen bu insan gücünü kamusal hizmetlerin finansmanında kullanmışlardır. Bu esirlerden devlet topraklarının ekilip biçilmesi ve askerlik gibi çeşitli kamusal hizmetlerde yararlanılmıştır (Taşağıl, 2021a: 46; Taşağıl, 2020b: 96). Toprağı işlemeyi bilen Çinliler bu işlerde kullanılmış, bazı esirlere ise çobanlık yaptırılmıştır (Taşağıl, 2020b: 66). Esir alınan Çinli generallere iyi davranılarak emirlerine ordu verilmiştir (Taşağıl, 2021a: 312). Buradan anlaşılacağı üzere Asya Hunları esirlere yeteneklerine göre görevler vermişler ve onların yeteneklerinden kamusal hizmetlerde yararlanmışlardır. Ayrıca Çin kaynaklarında Asya Hunları için askerliğin çok önemli bir kamu görevi olduğu belirtilmiştir (Taşağıl, 2021a:

316-317). Asya Hunlarının Çin'e bağlandığı dönemlerde Çin'den bazı ekonomik yardımlar da talep edilmiştir ve böylece kamusal hizmetler finanse edilmeye çalışılmıştır (Taşağıl, 2021a: 177). Asya Hunları yağma, ticaret ve vergi gelirlerinin yanında esirler ve ekonomik yardımlar gibi diğer finansman türleri ile de kamusal hizmetleri finanse etmişlerdir.

3.2. Gök Türk Kağanlığı

Tarihte “Türk” adını taşıyan ilk devlet olan Gök Türk Kağanlığı, 552 yılında Moğol Juan-juan (Avar) egemenliğine son verilmesi sonucu kurulmuştur. Bu dönemde oluşturulan toplumsal ve siyasal yapıdan dolayı Türk model devleti olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Taşağıl, 2020c: 19). Asya Hunlarında olduğu gibi Gök Türk Kağanlığı da ikili devlet teşkilatına sahipti. Devletin merkezi olan doğuyu Bumın Kağan yönetirken, batıyı ise kardeşi İstemi Yabgu yönetmiştir. 630 yılında önce devletin doğusu, sonra batısı Çin hakimiyetine girmiş, 682 yılında ise Kutlug (İlteriş) Kağan önderliğinde yeniden bağımsızlık sağlanmıştır. 731 yılında Kül Tigin, 734 yılında ise Bilge Kağan'ın ölümünden sonra devlet çok fazla ayakta kalamamış ve 744 yılında Uygurlar tarafından yıkılmıştır (Falay, 2017: 23-24).

Gök Türk devlet teşkilatı; devlet başkanlığı (kağan), yasama kurulu (meclis/toy) ve hükümetten (ayukı) oluşmaktaydı. Gök Türklerde “toy” adı verilen bir devlet meclisi bulunmaktaydı. Bu meclisin üyelerine ise “toygun” adı verilirdi. Meclisin bazı zamanlarda toplanmasının zor olması nedeniyle yasama görevini gerçekleştirmek ve alınan kararları uygulamakla yükümlü olan “ayukı” adı verilen bir hükümet bulunmaktaydı. Bu hükümet “buyruk” adı verilen 9 bakandan oluşmaktaydı. Hükümetin başında ise başbakan statüsündeki vezir bulunmaktaydı (Uslu, 2019: 7; Taşağıl, 2020a: 183). Devletin başında ise halkına bakmakla yükümlü olan kağan vardı (Taşağıl, 2016: 140-141). Tanrının kut vermesi ile kağan siyasal iktidarını kazanmaktaydı. Dolayısıyla kut, siyasal iktidarı temsil etmekteydi. Eğer kağan halkına karşı olan sorumluluklarını yerine getirmezse Tanrının ona verdiği kutu, yani yönetme hakkını kaybederdi. Kağan yeni bir töre oluşturamaz ve var olan töreyi uygulardı. Meclis, kağanın töreyi uygulayıp uygulamadığını denetlemekteydi. Bunun yanında meclis, kağanı reddedebilmekte ve yerine yeni bir kağan seçebilmekteydi. Dolayısıyla kağanın seçilmesinde meclis aktif bir rol oynamaktaydı (Taşağıl, 2020c: 29-30).

Gök Türk Kağanlığını diğer kabile devletlerden ayıran en önemli özellik bir kamu hukukunun bulunmasıdır. Gök Türk Kağanlığında yasalar bütününe “töre” adı verilirdi. Töre, bireylerin hayatını düzenlerdi. Törenin birtakım hükümleri

değişebilmekle birlikte kimi hükümleri değişmezdi. Bunlar könülük (adalet), uzluk (iyilik), tüzük (eşitlik) ve kişilik (insanlık) idi (Taşağıl, 2020c: 29). Gök Türk Kağanlığında devlet teşkilatını oluşturan farklı birimler bulunsa da devlet yönetiminden birinci derecede sorumlu kişi kağanıdır. Çünkü Tanrı, kağana kut vererek onu siyasal iktidar ile donatmıştır. Halkın her türlü ihtiyacını kağandan beklemesi de tam otoritenin doğmasına neden olmuştur. Başbakanı kağan atamakta, töre değişikliklerini o sunmakta ve devlet mahkemesine (yargu) o başkanlık etmekteydi. Yüksek devlet mahkemesi olan Yargu'nun görevi, töreyi yerine getirmek ve uygulamak idi (Taşağıl, 2020c: 33-34).

3.2.1. Gök Türk Kağanlığında Kamusal Hizmetler

Kağanın halkına karşı olan görevleri ordusunun başında olmak, halkı doyurup giydirmek, halkı kondurup iskân ettirmek ve halkın kalbini kazanarak onların sevgisine ve saygısına mazhar olmaktır (Taşağıl, 2020a: 181). Orhun Yazıtlarından anlaşılacağı üzere Gök Türklerde “halk devlet içindir” anlayışı değil, “devlet halk içindir” anlayışı hakimdir (Gökbunar ve diğerleri, 2016: 5). Halk; doymak, giyinmek, çoğalmak, huzur ve güvenlik gibi neredeyse her şeyi kağandan beklemiştir (Taşağıl, 2020b: 187). Orhun Yazıtlarında belirtilen kağanın gece uyumadan, gündüz oturmadan çalışmasından anlaşılacağı üzere kağan, Tanrının ona vermiş olduğu kutu kaybetmemek için sürekli halkına hizmet etmiştir. Kağanın buna uymadığı ve halkına hizmet etmediği durumlarda Tanrı kutu ondan geri çekmiş ve kağan tahtı kaybetmiştir (Taşağıl, 2020a: 180).

Kağan ordusunun başında olarak savunma görevini yerine getirmiş ve halkını düşmanlara karşı korumuştur. Aynı zamanda ordu, Çin ile kurulan sınır pazarlarının da güvenliğini sağlamıştır. Ordunun bir diğer görevi ise yağma akınları düzenlemektir. Bu sayede “yoksul halk zengin, az halk çok” kılınmıştır. Ordunun gerçekleştirdiği akınlar sonucu sosyal ve ekonomik refah yükselmiş, halk zenginleşmiş ve nüfus çoğalmıştır (Falay, 2017: 33). Bunların yanında kağan, kıtlık dönemlerinde ordusuyla birlikte halka yiyecek sağlanması amacıyla avlar gerçekleştirmiştir (Taşağıl, 2019: 231).

Devletin en üst düzey yöneticisi olan kağan, diğer tüm görevlerinin yanında “yargu” adı verilen üst düzey mahkemeye başkanlık etmiştir (Taşağıl, 2020c: 33). Gök Türklerde toplum yaşamını düzenleyen bir törenin ve bu töreyi uygulamakla yükümlü bir üst düzey mahkemenin bulunmasından adalet hizmet gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Çin ile yapılan ticaret anlaşmalarından bir dış politika hizmeti yürütüldüğü de görülmektedir (Taşağıl, 2020c: 66).

Asya Hunlarında olduğu gibi Gök Türkler de şehircilik anlamında kamusal hizmetler gerçekleştirmişlerdir. Bilge Kağan'ın meclise şehirlerin etrafının surlarla çevrilmesi teklifini sunmasından bu durum anlaşılmalıdır (Taşağıl, 2020c: 30). Taspar Kağan'ın Budizm'den etkilenmesi sonucu Budist pagodası inşa edilmiştir (Taşağıl, 2019: 34-35). Gök Türkler, tarımın geliştirilmesi amacıyla Altay bölgesindeki kayalık alanları oyulması ile Tötö sulama kanalını inşa etmişlerdir (Mandaloğlu, 2014: 87). Ayrıca kaynaklarda Ch'u-lo Kağan'ın tahta oturduktan sonra biri Taşkent'in kuzeyinde, diğeri ise Kuca'nın kuzeyinde olmak üzere iki başkent kurduğunu belirtmektedir (Taşağıl, 2020a: 149).

3.2.2. Gök Türk Kağanlığında Kamusal Hizmetlerin Finansmanı

Gök Türkler, kamusal hizmetleri çeşitli yollarla finanse etmişlerdir. Savaşçı özelliklerini bir üretim şekli olarak kullanarak komşularının üzerine akınlar düzenlemişler ve gelirler elde etmişlerdir (Dokur, 2019: 159). Aynı zamanda komşularıyla ticaret yapmışlar ve ihtiyaç fazlası üretimlerini ihraç etmişlerdir (Koca, 2016: 21-22). Ayrıca kendilerine bağlı olan boy ve devletlerden, hakimiyet kurdukları ticaret yollarını kullanan kervanlardan ve halktan vergi, hediye ve haraç almışlardır (Falay, 2017: 35; Taşağıl, 2019: 39-40). Bunların yanında farklı finansman yöntemlerine de başvurmuşlardır.

Yağma akınları ve savaş seferleri sonucu elde edilen ganimetler, Gök Türkler için önemli bir gelir türü olmuştur. Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan, akınlar düzenlediğini ve bu akınlar sayesinde halkının ihtiyaçlarını karşıladığını anlatmıştır (Tekin T., 1998: 44-47). Türklerin ticaret yaparak ihtiyaçlarını karşılayamadıkları dönemde yağma yoluna başvurmalarından bu akınların savaş gayesiyle değil, iktisadi bir hayatta kalma içgüdüğü sonucu yapıldığı anlaşılmaktadır (Dokur, 2019: 159).

Yoğun olarak hayvancılıkla uğraşan Gök Türkler, hayvanlarının, hayvanlardan elde ettikleri ürünlerin ve işledikleri demir ve madenlerin ihtiyaç fazlasını Çin başta olmak üzere komşularına ihraç etmişler ve bunların karşılığında Çin'den ipeklilik kumaşlar almışlardır. Asya Hunlarında olduğu gibi Gök Türklerde de Çin ile kurulan sınır pazarları bu açıdan önemli olmuştur (Koca, 2016: 21-24). Bilge Kağan, Çin ile ticarete oldukça önem vermiş ve bu yüzden barışın korunmasını sağlamıştır. Bu sayede Çin'den çeşitli ayrıcalıklar kazanan Gök Türkler, Çin'e bol miktarda at satarak ipek ve gümüş elde etmişlerdir (Baykara, 1975: 91; Koca, 2016: 24).

Gök Türkler, halktan alınan vergilerin yanında bağlı boy ve devletlerden ve hakimiyet kurulan ticaret yollarını kullanan kervanlardan vergi, hediye ve haraç gelirleri elde etmişlerdir. Gök Türkler; Çin ve Sasanî gibi imparatorluklardan, kendilerine bağlı Tôles ve Sir Tarduş gibi Türk boylarından, Soğdaklar ve Moğollar gibi diğer boylardan vergiler almışlardır (Taşağıl, 2020b: 19; Taşağıl, 2019: 39-40; Taşağıl, 2020a: 150-153). Bolluk dönemlerinde halktan vergi alma yoluna başvurulmasa da masrafların karşılanamadığı dönemlerde halktan ağır vergiler alınmış, bu durum boyların isyan etmesine neden olmuş ve hatta kimi zamanlarda bu ayaklanmalar kağanın iktidarını kaybetmesine neden olmuştur (Falay, 2017: 35; Küçük, 2013: 225; Taşağıl, 2020a: 146). Dolayısıyla halk, kağanın vergilendirme konusunda adaletli olmasını beklemiştir. Gök Türklerde mali işlerle “tudun” adı verilen vergi memurları ilgilenmiştir (Gökbunar ve diğerleri, 2016: 6-7). Vergiler at ve koyun şeklinde alınmış ve arabaların kenarına çentik atarak hesap yapılmıştır (Taşağıl, 2016: 149). Günümüze yeteri kadar belge ulaşmamış olsa da vergi gelirlerinin, kamu harcamalarının ve hazinedeki para-mal şeklinde bulunan varlıkların hesabını çok gelişmemiş kayıtlarda tuttukları bilinmektedir (Küçük, 2013: 225). Bu durumdan Gök Türklerde gelişmemiş de olsa bir hazine ve maliye sistemi olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan yağmalarda mal ve paranın yanında insanlara da el konulduğu bilinmektedir (Taşağıl, 2020c: 74). Asya Hunlarında olduğu gibi bu esirlerden kamusal hizmetlerde yararlanıldığı düşünülebilir. Bunun yanında avlar düzenlenerek halkın ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. İşbara Kağan, kıtlıkla mücadele eden halkını doyurmak için oğlunu elçi olarak göndererek Çin’den Çin’in kuzeyinde avlanmak için izin istemiştir. Çin imparatoru, Heng ve Tai şehirleri arasında İşbara’nın ordusuyla birlikte avlanmasına izin vermiş ve elçi aracılığıyla içki ve yiyecek göndermiştir (Taşağıl, 2020c: 103-104). Avlanarak halkın ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışılmasının yanında, Çin’den ekonomik yardımlar alındığı da görülmektedir.

3.3. Uygur Kağanlığı

Gök Türklerle bağlı olarak yaşayan Uygur Türkleri, 744 yılında Gök Türklerin Orta Asya hakimiyetine son vermişlerdir (Falay, 2017: 24). Uygur Kağanlığı 840 yılına kadar varlığını sürdürmüş, bu yılda Kırgızlar tarafından yıkılmıştır (Yıldırım, 2018: 100). Kendilerinden önceki iki büyük Türk kağanlığının kültürel mirası üzerine kurulmuş olan Uygur Kağanlığı döneminde, bu iki kağanlıktan farklı olarak yerleşik yaşam benimsenmiştir. Dolayısıyla Uygur Türkleri, yerleşik yaşamı

benimsemiş ilk Türk toplumdur (Küçüker ve Can, 2018: 235; Elmalı, 2020: 158). Bunun yanında Çin kaynaklarında Uygur Türkleri hakkında “*su kaynakları ve otlakları bulmak için gezerler, atçılık ve okçulukta ustadırlar*” şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Uygur Kağanlığında nüfusun önemli bir kısmı göçebe olarak yaşamaya devam etmiştir (Taşağıl, 2020a: 212). Uygur Kağanlığı döneminde Manihaizm inancının benimsenmesiyle toplumsal ve ekonomik yapı hızla değişmiştir. Bu inanca göre et ve hayvansal ürünler yasaklı olduğu için Türkler yerleşik yaşama geçerek hayvancılıktan tarım ve ticarete yönelmişlerdir (Küçüker ve Can, 2018: 237). İlk başlarda Asya Hunları ve Gök Türklerde olduğu gibi göçebe yaşayıp hayvancılıkla uğraşan Uygur Türkleri, üst düzey yöneticilerin Manihaizm inancından etkilenmesi nedeniyle yerleşik bir yaşam tarzı benimsemişlerdir.

Uygur Kağanlığı döneminde, Asya Hunları ve Gök Türklerden farklı olarak devletin merkezi Ötüken’den Karabalasagun’a taşınmıştır. Devlet meclisi burada toplanmıştır. Gök Türklerde bulunan unvanların tamamı Uygur Türklerinde de bulunmakta idi. Bu durumdan anlaşılacağı üzere devlet sistemi Gök Türklerin devamı niteliğindedir. Ancak bazı unvanların anlamı değişmiştir. Örneğin “tutuk” Gök Türklerde askeri vali anlamındayken Uygur Türklerinde boy beyi anlamına gelmektedir. Toplamda 11 tutuk bulunmakta ve askeri görevlerinin yanında vergi de toplamaktaydılar (Taşağıl, 2020a: 212). On üç Uygur kağanının yedisinde “Tengride”, “Ay Tengride”, “Kün Tengride” gibi terimler bulunmaktadır. Uygur Kağanlarının hükümlerlik haklarını gökten, aydan ya da güneşten aldıklarına inanılmıştır (Taşağıl, 2021b: 138). Bu durum her ne kadar din değiştirmiş olsalar da diğer kağanlıklarda olduğu gibi kut inancının devam etmiş olduğunu göstermektedir.

3.3.1. Uygur Kağanlığında Kamusal Hizmetler

Uygur Kağanlığı döneminde Türkler yerleşik yaşamı benimsemişlerdir. Bundan dolayı şehircilik anlamında kamusal hizmetler bu dönemde artmıştır (Taşağıl, 2020a: 212). Arkeolojik kazılarda Uygur Türklerine ait etrafı surlarla çevrili şehirler, kağana ait kaleler ve dini külliyeleer bulunmuştur (Taşağıl, 2020b: 226). Ayrıca Budizm ve Manihaizm inançlarına ait tapınaklar bu dönemde gelişim göstermiştir (Taşağıl, 2020a: 217). Yerleşik hayata geçilmesi sonucu ülke ekonomisi hayvancılıktan tarım ve ticarete kaymış, dolayısıyla bu alanlarda ilerlemeler olmuştur. Asya Hunları ve Gök Türklerde de olduğu gibi bu döneme ait sulama kanallarına rastlanılmıştır (Mandaloğlu, 2014: 87-88). Bu dönemde kağanların emriyle güvenli şehirler inşa edilmiştir (Taşağıl, 2020b: 223). Kurulan şehirlerde pazarlar ortaya çıkmış ve ticaret gelişmiştir (Taşağıl, 2020a:

216). Karabalasagun şehrinde işaret (haberleşme) kaleleri bulunmuştur (Taşağıl, 2021b: 22). Ayrıca sınır bölgelerinde Karguy/Kargu adı verilen gözetleme kaleleri vardı (Taşağıl, 2021b: 148). Bu arkeolojik buluntulardan anlaşılacağı üzere şehirler inşa etmiş olan Uygur Türkleri, bu şehirlerin etrafını güvenlik amaçlı surlarla çevirmişler ve gözetleme kaleleri yapmışlar, dini ve toplumsal nitelikli yapılar inşa etmişler, ilkel anlamda iletişim hizmeti gerçekleştirmişlerdir. Ekonominin hayvancılıktan tarım ve ticarete kayması sonucunda da tarım alanları ve sulama kanalları oluşturulmuş, şehirlerde pazarlar kurulmuştur. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik değişimler, kamusal hizmet anlayışının da değişmesine yol açmıştır.

Böğü Kağan, Manihaizm inancını benimseyerek yerleşik yaşama geçmenin halkın zenginliğinin ve refahını arttıracaklarını düşünmüştür (Taşağıl, 2021b: 92-93). Kağan, devletin dinini değiştirirken bile halkının çıkarlarını ön planda tutmuştur. Bu durum sosyal devlet anlayışı olduğunu göstermektedir. Kutlug Bilge Kağan'ın Kırgızlar üzerine akın düzenleyerek onların sürülerine el koymasından diğer Türk kağanlıklarında olduğu gibi Uygurlarda da yağma faaliyetinin olduğu anlaşılmaktadır (Taşağıl, 2020a: 228-229). Halkın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerçekleştirilen bu akınlar bir kamusal hizmet olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu akınları gerçekleştirecek bir ordunun bulunması, güvenlik ve savunma hizmetini beraberinde getirmektedir. Ayrıca Uygur ordusu kendi halkına hizmet verdiği gibi gelir elde etme karşılığında T'ang hanedanına da hizmetler vermiştir (Taşağıl, 2021b: 42-46).

Asya Hunları ve Gök Türklerde olduğu gibi Uygurlar da hakimiyet kurdukları ticaret yollarının güvenliğini sağlamışlardır (Küçük ve Can, 2018: 238). Ordunun güvenliği ve asayişini sağlama, gelir elde etme gibi görevlerinin yanında diğer ülkelerin iç güvenliğini gelir elde etme karşılığında sağlamasından hükümdarlar arasında elçiler aracılığıyla bir dış politika hizmeti gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Yapılan ticaret anlaşmalarının Uygurların lehine olması, Uygurların dış politikada başarılı olduğunu göstermektedir. Uygurlara ait hukuk vesikalarında geçen “*yasataki kıyınka tegir men*” (yasadaki cezaya razıyım), “*yasataki kınka tegsünler*” (yasadaki cezaya çarptırsınlar), “*bitig yasunca*” (sözleşme yasasına göre) gibi kayıtlardan yasaya ve ceza sistemine sahip oldukları, dolayısıyla öncülleri Asya Hunları ve Gök Türklerde de olduğu gibi adalet hizmeti gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Elmalı, 2020: 167).

3.3.2. Uygur Kağanlığında Kamusal Hizmetlerin Finansmanı

Uygur Kağanlığı döneminde yerleşik yaşama geçilmesi sonucu kamusal hizmet anlayışında değişimler yaşansa da finansman yöntemleri diğer Türk kağanlıklarından çok farklı olmamıştır. Bu dönem yerleşik yaşam nedeniyle ticaretin gelişmesi sonucu ticaretten elde edilen gelirler artmıştır. Bunun yanında yağma ve vergi ile gelir elde etme yöntemlerine de devam edilmiştir. Bu üç ana gelir kaleminin yanında farklı yollarla da kamusal hizmetleri finanse etmişlerdir.

Yağma akınları ve ganimet gelirleri, diğer tüm Türk kağanlıklarında olduğu gibi Uygurlarda da Türklerin savaşçı özelliklerinden kaynaklanan karakteristik bir gelir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygurlar başka bir Türk boyu olan Kırgızlar üzerine akın düzenleyerek onların hayvan sürülerine el koymuşlardır (Taşağıl, 2020a: 228-229). Diğer Türk kağanlıklarında olduğu gibi bu akınların en önemli hedefi Çin olmuştur. Çin’de gerçekleşen ayaklanmaları bastırmaya giden Uygur ordusu, isyanı bastırmaları sonucu bölgede yağmalar gerçekleştirmişlerdir (Taşağıl, 2021b: 46). Bu durumun birçok kez yinelendiği kaynaklarda görülmektedir.

Uygurların yerleşik yaşamı benimsemesi sonucunda şehirler kurulmuş ve bu şehirlerde pazarlar ortaya çıkmıştır. Bu durum ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Diğer Türk kağanlıklarında olduğu gibi en çok ticaretin yapıldığı ülke Çin’di. Bu dönem Türk-Çin ticari ilişkilerinin en parlak dönemidir. Çinin yanında batılı ülkeler ile de ticaret yapılmıştır (Baykara, 1975: 91). Uygurlar, siyasi ve askeri baskılar sayesinde Çin’e bol miktarda canlı hayvan satmışlardır. Çin’e bu atlar zorla satılmış, Çin ise barışı korumak için atları satın almak zorunda kalmıştır. Ticarete yalnızca canlı hayvanlar değil, avladıkları hayvanların derileri, beyaz aba, işlemeli kumaşlar gibi çeşitli ürünler kullanılmıştır (Koca, 2016: 21). Kırgızları hakimiyet altına aldıktan sonra demir ticareti de Uygurların eline geçmiş ve madencilikten de önemli gelirler elde etmişlerdir. Ayrıca İpek yolu üzerinde bulunan Doğu Türkistan ve Turfan’ı hakimiyet altına almaları da devletin önemli ekonomik gelirler elde etmesini sağlamıştır (Taşağıl, 2020a: 207; Taşağıl, 2020b: 224).

Uygur Kağanlığında da halktan, bağlı boy ve devletlerden ve hakimiyet kurulan ticaret yollarını kullanan kervanlardan çeşitli vergiler alınmıştır. Gök Türklerde olduğu gibi bu vergileri “tudun” adı verilen vergi memurları toplamıştır (Küçük, 2013: 226). Ayrıca yine Gök Türklerde olduğu gibi devletin doğu ve batı kanatlarını yöneten “şad” ve “yabgu” adlı yöneticiler de dış boylardan vergi toplamışlardır (Falay, 2017: 35). Uygurlarda üç çeşit vergi vardır. Bunlar topraktan alınan “kalan”

vergisini, hayvanlardan alınan “koçbir” vergisi ve meskenlerden alınan “tütün” vergisidir (Gökbunar ve diğeri, 2016: 8; Demir, 2018: 78-79; Caferoğlu, 1934: 42-43). Bu vergilerin yanında yerleşik nüfustan para, konar göçerlerden hayvan olarak alınan “kupçur” vergisi; ticaret üzerinden alınan “tamga” vergisi; ekili arazilerde ürün toplandığı zaman bu ürünlerden alınan “berim alım” vergisi; bağlardan ve ekili arazilerden alınan “basıg, kavlalık, kabın, kodgu, umdu, taşıg, borluk” adları verilen vergiler; dini cemaatlerden alınan “tintsuy” vergisi, kalan vergisi ödemeyen manastırlılardan alınan “sakin” vergisi, bağlardan alınan Arapça kökenli “urub” vergisi, kölelerden alınan ve baş vergisi niteliğindeki “bert” vergisi; kıymız ve peynir olarak alınan “kurut” vergisi; eşya ile ödenen “alış” vergisi; her kişinin ödemekle yükümlü olduğu “basık” vergisi, üzüm bağlarından alınan “salıg” vergisi; tarım ürünlerinin satışından alınan “yuluğ” vergisi; bağlı devlet ve topluluklardan alınan “alban yasak” vergisi gibi birçok vergi bulunmaktadır (Gökbunar ve diğeri, 2016: 78-79). Uygurlarda en önemli vergi kapısı Çin olmuştur. T’ang hanedanına karşı gerçekleşen ayaklanmaları bastıran Uygurlar, bunun karşılığında Çin’den vergi, hediye ve haraç gelirleri elde etmişlerdir (Taşağıl, 2021b: 46-48). Uygurlarda bu kadar çeşitli vergilerin ve vergi memurlarının bulunmasından bir mali teşkilatın olduğu anlaşılmaktadır.

T’ang imparatorları, Uygur Kağanlarına evlilik anlaşmaları sonucu prenses ile birlikte çeyiz de göndermişlerdir. Bu anlaşmalar, Uygurların Çin’in asayişini sağlaması için yapılmıştır. Ayrıca T’ang hanedanı bu anlaşmaların dışında iç güvenliklerinin sağlanması için Uygurlara ödemeler de yapmıştır (Taşağıl, 2021b: 125-126). Ayaklanmaların bastırılması için Çin’e giden Uygur ordusunun ihtiyaçları da Çin tarafından karşılanmıştır (Taşağıl, 2021b: 47). Bu finansman türlerinin yanında Asya Hunları ve Gök Türklerde olduğu gibi yağmalar sonucu insanlara el konularak kamusal hizmetlerde çalıştırılmış olmaları muhtemeldir.

4. SONUÇ

Türkler, tarihin en eski dönemlerinden beri var olmuş bir millettir. Günümüze kadar farklı coğrafyalarda sayısız devlet kurmuş olan Türkler, etkilendikleri kültürler doğrultusunda farklı devlet yapılarına sahip olmuşlardır. Bu çalışmada Türklerin İslamiyet öncesi toplumsal ve ekonomik yapıları, bu dönemde kurdukları üç büyük Türk kağanlığındaki mali olaylar, arkeolojik buluntular ve tarihsel kaynaklar doğrultusunda incelenmiştir. Aynı coğrafyada kurulmuş olan ve birbirinin devamı niteliğinde olan bu devletlerin toplumsal ve ekonomik yapısının genel hatlarıyla birbirine benzediği görülmektedir. Türk aile yapısının devlet yapısına yansması sonucu babanın aileye karşı olan görev ve sorumlulukları, devletin halkına karşı

olan görev ve sorumlulukları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik yapıya bakıldığında ise üç kağanlıkta da benzer ekonomik uğraşlar karşımıza çıkmaktadır. Hayvancılığın ve avcılığın oldukça önemli olduğu Türk toplumunda farklı diğer ekonomik uğraşlar da vardır. Asya Hunları ve Gök Türklerde özellikle hayvancılık ön plana çıkarken, Uygurlar döneminde yerleşik yaşamın benimsenmesi sonucunda tarım ve ticaret ön plana çıkmıştır. Ancak tarihsel kayıtlar ve buluntulardan anlaşılacağı üzere her dönemde Türkler, ekonomideki payı değişmekle birlikte hayvancılık, avcılık, tarım, ticaret gibi uğraşlara sahip olmuşlardır.

Kağanlıklar döneminde devlet halkın her türlü ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Halk; yemek, giyinmek, barınmak, çoğalmak gibi her türlü ihtiyacını kağandan beklemiştir. Bu durum kağanın tek mutlak otorite olmasına neden olmuştur. Kağan, halkının zenginleşip refah içinde yaşaması için çok çalışmıştır. Kağan, ordusuyla diğer toplumlar üzerine akınlar ve kimi zaman avlar gerçekleştirerek toplumun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Halkının refahı için çabalayan kağan, onların düşmanlara karşı güvenliğini sağlamış, bu doğrultuda ordusuyla savunma hizmeti vermiştir. Bunun yanında devletin toplumsal barışın ve huzurun korunması için adalet hizmeti gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu dönemde Türkler diğer komşu devletlerle de etkileşime girmişlerdir. Türk kağanı halkının çıkarları doğrultusunda bu devletlerle ilişkiler kurup anlaşmalar yaparak dış politika hizmeti gerçekleştirmiştir. Bu hizmetlerin dışında şehircilik anlamında da hizmetler yapılmıştır. Güvenlik amaçlı etrafı surlarla çevrili şehirler kurmuş olan Türkler, bu şehirlerde evler, dini tapınaklar ve külliyeler gibi yapılar da inşa etmişlerdir. Bu dönemde Orhun ve Uygur Yazıtları gibi çeşitli yazılı anıtlar da yapılmıştır. Bunların yanında askeri amaçlı kaleler ve köprüler, iletişim amaçlı haberleşme kaleleri, gözcü kaleleri de inşa etmişlerdir. Ana geçim kaynağı hayvancılık olmasına karşın Çin'e bağlılığı azaltmak için tarımı geliştirmeye çalışmışlar ve sulama kanalları yapmışlardır. Asya Hunları ve Gök Türkler döneminde de görülen şehircilik alanındaki hizmetler, Uygurlar döneminde yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte artmıştır.

Türk kağanlıkları gerçekleştirdikleri kamusal hizmetleri benzer yöntemlerle finanse etmişlerdir. Türkler, savaşçı özelliklerini bir üretim aracı olarak kullanmışlar ve bu sayede önemli gelirler elde edebilmişlerdir. Yağma akınları sonucu ihtiyaç duydukları ürünleri elde edebilmiş olsalar da bu yöntem onlar için maliyetli bir yöntem olmuştur. Bu nedenle Türkler, yağma akınlarının yanı sıra ticaretle de bu ürünlere ulaşabilmişlerdir. Ürettikleri ürünlerin ihtiyaç fazlasını ihraç ederek gelir elde etmişler ve ihtiyaç duydukları mallara ticaret yoluyla sahip olmuşlardır. Tarihsel kaynaklara bakıldığında Türklerin özellikle Çin ile olan ticarete önem verdikleri açıkça görülmektedir. Ganimet ve ticaret yoluyla gelir elde etmenin yanında devlet, bağlı boy ve devletlerden, hakimiyet kurdukları ticaret yollarını

kullanan kervanlardan ve halktan çeşitli vergi ve benzeri gelirler elde etmiştir. Bu gelirler ihtiyaç duydukları ipek, gümüş, çeşitli araç gereçler ve tarım ürünleri gibi ürünlerden alınmış, halktan alınan vergiler ise ekonomik yapı dolayısıyla hayvanlar üzerinden alınmıştır.

Tarihsel kayıtlardan anlaşılacağı üzere kamusal hizmetlerde olduğu gibi toplumsal ve ekonomik yapı, kamusal hizmetlerin finansmanını da etkilemiştir. Bu tür gelirlerin yanında ekonomik yardımlar, avlar, çeyizler, askeri ödemeler ve esirlerin kamusal hizmetlerde kullanılması gibi yöntemlerle de kamusal hizmetler finanse edilmeye çalışılmıştır.

Çeşitli yol ve yöntemlerle gelir elde eden devlet, bu gelirin halka dağıtılması konusunda da dikkatli davranmıştır. İç yağma (potlaç) adı verilen etkinliklerle zenginlik halka dağıtılarak gelir dağılımında adaletsizliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Halktaki ekonomik gerilimin yumuşatılmaya çalışılması Türklerde toplumsal huzurun korunması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu durum Türklerde sosyal devlet anlayışı olduğunu göstermektedir.

Türk töresi ve kut anlayışı, yaklaşık bin yıl süren kağanlıklar döneminde her ne kadar yaşam tarzı ve din değişse de toplumsal ve ekonomik yapının ve kamusal hizmet anlayışının korunmasına neden olmuştur. Diğer eski uygarlıklardan farklı olarak Türklerde halk devlete değil, devlet halka hizmet etmiştir. Töreye uymakla yükümlü olan kağanlar, Tanrının onlara verdiği siyasal iktidarı (kut) kaybetmemek için sürekli halka hizmet etmek zorunda kalmışlardır. Halkına hizmet etmeyen kağan ise töreye uymadığı için siyasal iktidarını kaybetmiştir. Bu durum töre ve kut inancının devletin ve kağanın görev ve sorumluluklarını etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla Türk devlet anlayışında kamusal hizmetler oldukça önemli olup kamusal hizmetler ve bunların finansmanı konusunda özel bir hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hududları. *Tarih Dergisi*. (71): 29-50.
- Arık, F. Ş. (1995). Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar, I. Suçlar ve Cezalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 17(28): 1-50.
- Baykara, T. (1975). Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi. (6): 75-104.
- Caferoğlu, A. (1934). Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları. *Türkiyat Mecmuası*. 4: 1-44.
- Demir, H. İ. (2018). Türk Vergi Kültürüne Etkisi Açısından Türk Vergi Uygulamaları Tarihine Kısa Bir Bakış. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 5(18): 64-92.
- Dokur, İ. D. (2017). Bozkır Ekonomisi ve Üretim Şekli Olarak Yağma Akınları. U. Üren ve D. Çatalkılıç, İtil Suwı Aka Turur (ss. 27-37). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü.
- Dokur, İ. D. (2019). Uzaktan Gelip Uzaktan Savaşanlar, Turan Taktiğinin İktisadi Açından Değerlendirilmesi. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 4(2): 147-173.
- Elmalı, M. (2020). Eski Uygurlarda Devlet, Adalet ve Saadet. *International Journal of Old Uyghur Studies*. 2(2): 153-176.
- Falay, N. (2017). Asya'da Eski Türklerin Ortaçağdaki Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Yaşamları. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*. (62): 1-43.
- Gökbunar, R., Alçın Şahintürk, D., Akyol, Ö. ve Tunçay, B. (2016). Türk Maliye Tarihinde İlk Dönemlerde Vergi Anlayışı. A. Gökbunar ve A. Uğur, Sümerlerden Türkiye Cumhuriyetine Maliye Tarihi (ss. 41-56). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- İlgen, A. (1999). İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İctimai Yapı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (2): 97-110.

Koca, S. (2016, Haziran 16). Eski Türklerde Sosyal Ve Ekonomik Hayat. Altayli.net: <https://www.altayli.net/eski-turklerde-sosyal-ve-ekonomik-hayat.html>

Küçük, İ. (2013). Türk Devletlerinde Mali Yönetim - VIII.-XIII. Yüzyıllar Arası. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi. (4): 223-245.

Küçüker, M. ve Can, A. V. (2018). Tarihi Belgeler Işığında Uygurlarda Sağlık. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi. (Özel sayı): 233-252.

Kürkçüoğlu, Ö. (1980). "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 35(1): 309-335.

Mandaloğlu, M. (2014). Bozkır Türklerinde Ekonominin Hayvancılık ve Tarıma Dayalı Olarak Değerlendirilmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 3(1): 75-93.

Öztürk, M. (2013). Asya Hunlarında İktisadi Hayat. (Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, M. (2018). Asya Hunlarında Vergi. R. Doğanay, A. Çelik ve F. Özçelik, Rifat Özdemir'e Armağan (ss. 58-65). İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Taşagıl, A. (2016). Türk Tarihinin İslam Öncesi Dönemdeki Temel Özellikleri. R. Bilge, A. Akar, S. Mülayim, A. Taşagıl, T. Gündüz, V. Engin ve A. Vurgun, Türkler Uzun Bir Serüvenden Kısa Notlar (ss. 117-157). İstanbul: Arvana Yayınları.

Taşagıl, A. (2019). Gök-Türkler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taşagıl, A. (2020). Bozkırın Kağanlıkları. İstanbul: Kronik Kitap.

Taşagıl, A. (2020). Kök Tengri'nin Çocukları. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taşagıl, A. (2020). Türk Model Devleti Gök Türkler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taşagıl, A. (2021). Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Taşagıl, A. (2021). Uygurlar - 840'tan Önce. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tekin, Ş. (2019). Türklerde Devlet-Kimlik İlişkisi: Devlet Kimliği. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi. 1(2): 78-102.

Tekin, T. (1998). Orhon Yazıtları. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Terkan, N. (1999). Türk Devlet Geleneğinde Halkla İlişkiler. Selçuk İletişim. 1(1): 84-90.

Uslu, A. (2019). Türklerde Devlet Yönetimi. Türk Ekini. (3): 4-17.

Yereli, A. B. (2021). İktisat Tarihi İçinde Maliye Tarihinin Başlangıcı: Devletin Ortaya Çıkışı. H. Ay, Düşüncede ve Uygulamada Maliye Tarihi (ss. 1-18). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yıldırım, K. (2018). Uygur Kağanlığı'nın Tarihi Coğrafyası. Türk Dünyası Araştırmaları. 120(236): 91-112.